

4. ШКОЛСКИ ПИСЦИ 4.

Љубомир П. Менадовић

ОДАБРАНЕ СТРАНЕ

ПРИРЕДИЛА

ПАУЛИНА ЛЕБЛ-АЛБАЛА

професор Друге Женске Гимназије у Београду,

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА
1. Кнез-Михаилова улица, 1.
1926.

Штампарија „Омладина“ М. Вујадиновића и Друга
— Бранкова 7. —

ЉУБОМИР П. НЕНАДОВИЋ.

Љубомир Ненадовић родио се 14 септембра 1826 г. у селу Бранковини, близу Ваљева, у чувеној породици Ненадовића, као унук кнеза Алексе, а син проте Матије. Основну школу учио је у Бранковини и у Ваљеву, целу гимназију у Београду, где је годину дана слушао филозофију на Лицеју. Ради вишег образовања, похађао је од 1844 до 1848 универзитете у Прагу, Берлину, Хајделбергу, Женеви и Паризу, слушао филозофију, историју и књижевност, учио стране језике и читао песнике. — Јуна 1848 наименован је за професора гимназије у Београду, али ту дужност напустио с јесени 1850, и одлази опет, преко Немачке и Белгије, у Лондон, па у Париз и Италију. Од 1851 до 1857 служио је у министарству спољних послова и у министарству просвете. Зиму 1857—1858 провео је на Цетињу, а с краја 1858 постављен је за секретара српског посланства у Цариграду, где је остао годину дана, правећи излете до Свете Горе и Грчке. 1 новембра 1859 постављен је за начелника министарства просвете, и на том положају остао је за време целе владавине кнеза Михаила. С јесени 1868 стављен је у пензију, и он полази на дужи пут по Аустрији и Немачкој. После тога настањује се стално у Ваљеву. 1874 и 1875 видимо га опет у Црној Гори, а такође и од марта 1877 до марта 1878. — У Ваљеву је живео повучено, и општио је најрадије са школском омладином, која га је од милоште прозвала „џика“.

Љубом," и то му је име пронето широм Српства. 1892, Народна Скупштина одредила му је годишњу помоћ од 4000 д., у знак народног признања. Умро је у Ваљеву, 21 јануара 1895, а сахрањен је у Бранковини.

Први Ненадовићеви књижевни покушаји, почетничке песме, појавиле су се већ 1843, кад му је било седамнаест година. Од тада ће он истрајно испуњавати својом делатношћу целу другу половину XIX века. Прве његове две књиге, *Песме и Славенска вила* објављене су већ 1849. (Ново издање *Песама*, 1860). Затим се ређају остала дела: *Дојчиновић Воин*, 1861, *Ровшбаша црногорски*, 1862, *Светиштенство и ратшарство*, 1863, *Снага народа*, 1867, (прештампана 1871), приступна академска беседа, *Поглед на поезију и њен утицај на човечанство*, 1889. — Од 1850 до 1857 издавао је с прекидима књижевни лист *Шумадинку*, коју је често сам испуњавао својим радовима, а 1852 и 1853 објавио је по свеску алманаха *Шумадинчг*. Осим тога, пуно Ненадовићевих песама, приповедака, путописа, чланака, расејао је по многобројним листовима и часописима. Његови изабрани списи штампани су од 1881 до 1891, у 13 свезака; од 1892 до 1895 у 20 свезака, и од 1912 до 1923 у 11 књига. Српска Књижевна Задруга прештампала је 1907 *Писма из Италије*, а 1922 *Писма из Немачке*. Ненадовић је штампао и веће преводе, на пример *Камарилу*, од Ламнеа, 1849, *Наполеона Бонапартију*, драму од А. Диме Оца, 1850, и *Историју Француске Револуције*, од Мињеа, 1863. Објавио је и Његошеву *Слободијаду*, 1854, као и *Мемоаре и Пројокол писама* свога оца, проте Матије. Најзад, писао је и историјске убенике и прилоге, 1850, 1858, 1861.

Ненадовић је подједнако предао радио и на поезији и на прози; али, док су његова поетска дела, због оскудице осећања и песничких украса,

данас мало цењена, његови прозни списи, и то управо његови путописи, остају још увек врло омиљена лектира оних који воле занимљиву књигу пројету ведром филозофијом.

И у поезији и у прози Невадовићевој огледају се његове основне особине: ватрено родољубље, склоност ка размишљању, ка разматрању сваке појаве у животу са разних страна, жеља да се други упуте у врлину и истину, и често благ подсмех због људских заблуда. То је све у прози казивано стилем простим и лаким, али живим и духовитим, — и зато се Невадовић сматра с правом као један од најбољих наших старијих стилиста.

О ОВОМ ИЗДАЊУ.

Избор страна из дела Љубомира П. Невадовића извршен је, углавном, према издању његових *Целокупних Дела*, од 1892—1895 г., накладом књижаре Љ. Јоксимовића у Београду. Само одломци из *Писама из Италије* и *Писама из Немачке* узети су из ових путописа издатих од стране Српске Књижевне Задруге. При томе, нису чињене никакве измене у језику и стилу пишчеву. Једино правопис и интерпункција удепшени су местимично према савременој употреби.

У погледу тумачења текста, приређивач је пошао са гледишта да је ово издање намењено школској омладни која има бар толико знања колико се стиче у нижим разредима средње школе; према томе, он је објашњавао само оне географске и историјске појмове који прекорачују обим знања што се претпоставља код тих ђака.

У коментару нису, такође, протумачене све стране речи, које се сваког часа срећу у тексту; држало се, извесно с правом, да сваки писменији читалац зна многе од њих, пошто су оне код нас већ у обичном говору сасвим одомаћене. Тако, на пример, нису објашњене ове стране речи: адреса, ађутант, валцер, генерал, идеал, индустрија, команда, магнет, машина, музика, орден, палата, поезија, проза, студент, универзитет, фии, флота, хотел, и др.

ПРВИ ДЕО: ПУТОПИСИ.

А. — Писма из Грајфсвалда.

I.

ОМИЉЕНОСТ СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА У ЕВРОПИ.

Ненадовић је на берлинском универзитету, поред филозофије, слушао и предавања из историје, археологије и филологије словенске, која је шу одржавао професор Адалберт Цибуљски, Пољак. Подстикнути тим предавањима на изучавање словенске старине, а иначе волећи све што је словенско, природно је што је он приликом свог боравка у Грајфсвалду, походио и тамошњег универзитетског професора Коневку, шакође Пољака.

Походисмо универзитетског квестора¹, професора Коневку, на кога смо имали препоруку од

А.— Писма из Грајфсвалда. — Као студент берлинског универзитета, на који се био уписао с јесени 1845 г., Ненадовић је ишао о школском одмору, августа 1846 г., на пут по пруској покрајини Померанији, у жељи да види немачко приморје Балтичког мора. Особито га је привлачио град Грајфсвалд, чувен са свог старог универзитета, као и питомо и живописно острао Рвген, пуно сложена из давнашње словенске прошлости. Он путује заједно с једним Словаком, својим школским другом с берлинског универзитета, кога су прозвали Шламом, зато што је он у веселом ђачком друштву свагда певао како меће умрети на слами, него на коњу, изговарајући прв том реч слама: „шлама“. Са тог пута Ненадовић је писао писма, која је доцније објавио под именом *Писма из Грајфсвалда*.

¹ *квестор* (латинска реч): овде означава професора који се брине о приходима и надатцима универзитета.

професора словенске литературе¹ из Берлина, г. Цибуљског. Коневка је Пољак; примио нас је врло пријатељски. С нама највише времена проводи. Он овде седи има већ једанаест година, и не само да је остао веран пољском осећању², него, шта више, и панслависта³ је, што је тешко у Пољаку наћи. Он се врло обрадовао кад нас је видео, јер у ове крајеве ретко који Словени дође. Он у својој кући са својом женом, сином и ћерком само пољски говори. Шта више, њега, чак овде на обалама Источног мора, интересују Словени са обала Саве и Дунава⁴. Код њега нађем све народне песме⁵. Он их није држао тек обичаја ради, него их је читао, и то са особитим осећањем. Помоћу речника разумевао је све што чита. Само није знао где на којој речи треба гласом ударити. Зато, чим смо му дошли први пут, и како сам казао да сам Србин, обрадовао се, и одмах је скочио и донео српске песме, и кад је изашао песму *О пропасти српског царства*⁷

1 *литература* (латинска реч): књижевност.

2 *остао веран пољском осећању*: остао добар пољски родољуб.

3 *панслависта*: човек који жели да се сви Словени уједине у једну државу.

4 *што је тешко у Пољаку наћи*: Пољаци су ретко кад панслависти (в. примедбу 3 на истој страни), јер, огорчени на Русију што им је, у спорадуму с Пруском и Аустријом, уништила њихову државну самосталност (Прва, Друга и Трећа Подела Пољске, 1772, 1793 и 1795 г.), не желе никакву заједницу с њом.

5 *Словени са обале Саве и Дунава*: Срби, Хрвати и Словенци.

6 *код њега нађем све народне песме*: После објављивања Караџићевих збирки српских народних песама, настало је живо интересовање за њих. Оне се и у књижевним круговима европским много читају и преводе, и свугде су дочекиване с највећим похвалама.

7 *Песма „О пропасти српског царства“*: позната српска народна песма из Косовског циклуса, у којој се опева српска погибаљ на Косову, 1389 г.

пружи ми и рече: „То читај ми! да чујем из уста право Србина! Ту сам песму ја сто пута прочитао и сваку црту сузом залио, јер и ја сам моје отаџбаство¹ сахранио², и уклонио се овамо у туђ свет, да му гроб не гледам³. Он се наслони на сто, и ја сам му полако читао. Изговор и ударање гласа у нашем језику веома му се свиди, и више је пута по неколико стихова оним истим гласом за мном понављао. Више пута читао је са мном *Косовку девојку*⁴ и многе друге песме. Објаснио сам му много којешта⁵ о српским песмама, што није разумевао. Често нас зове на ручак и увече на чај. Поред њега познали смо се са вишв професора.

II.

О ПУТОВАЊУ.

Нисам ти одавно писао, и ти ћеш се може бити чудити куд сам се део, и зашто ти се ни од куд не јављам. Нисам ти имао о чем писати. Кад човек седи на једном месту, онда су му сви дани једнаки. Ја само о путовању радо пишем и све маленкости спомињем. На путу сваки дан и сваки час⁵ излазе нови предмети преда ме. Свакога корака отвара се поље новом разговору, новим мислима. При сваком најмањем догађају пријављују⁶ се нова осећања. Кад

1. *отаџбаство*: отаџбана.

2. *јер и ја сам моје отаџбаство сахранио*... в. примедбу 4 на страни 8.

3. *Косовка Девојка*: чувена српска народна песма из Косовског циклуса.

4. *много којешта*: много шта.

5. *сваки дан и сваки час*: м. сваког дана и сваког часа.

6. *пријављују се*: м. јављују се.

не путујем, ја ћутим; ни вода не жубори кад на једном месту стоји. Путовање, то је најлепша и највећа школа, али школа после свију школа, јер иначе кад би човек испремаи и само као ветар путовао, могао би се сравнити са ждраловима и ластама, које најлепше земље прелете без икакве друге користи осим што се уклоне од мраза у топлије земље. Човек, кад путује, треба да се задржи при свачем оном што му на том путу изађе као ново, непознато или необично. Човек на путу често наиђе на такве обичаје којима се чуди или смеје, а ти обичаји онде где су, нису ништа чудновати ни смешни. Енглеz кад дође у Швајцарску, он се чуди различном ношвиу швајцарских људи и жена, а често се и смеје; то исто чини и Швајцарац кад оде у какав забачен крај енглеске постојбине. Човек кад дође у туђу земљу¹, одмах му пада у очи све оно што нема у његовој земљи; где се он родио и одрастао, и на што је од детињства навикао. На путовању треба поновити све оно што си у школи читао и учио. Треба изучавати садашњост. Чувени Ламартин² вели да треба учити и познати векове у историји, људе у путовању, а Бога у природи; то је велика школа. — Отворимо књигу свију књига!³ Живимо и путујмо! Свет није ништа друго него једна велика књига, од које са сваким кораком преврнемо по један лист. Шта зна онај који је прочитао само један лист.

Циљ сваког путовања треба да је наука и искуство. Штета је за оне што су се и родили који само путују да нису код куће, или којима се до-

1. човек кад дође у туђу земљу, одмах му пада у очи: човеку кад дође у туђу земљу одмах пада у очи.

2. Ламартин: Алфонс де Ламартин (1790—1869) славни француски песник и државник. Чувене су његове збирке неких лирских песама *Размишљања*, *Складови*, као и спев *Жослен*.

3. књига свију књига: природа.

садило седети на једном месту, па путују само из дугог времена. То су они који имају доста новаца, па неће ништа да раде; такви људи колико год путују не могу утећи од дугог времена. Оно узастопце свуда иде за беспосленим људима, а не познају га они који су непреставо у послу. Много су задовољнији на овом свету они који пре зоре устају и до мрака раде, него они који се до подне у постељи протезу и мисле: Шта ћу данас радити? Чиме ћу данас прекратити време? — Они први данас проведу свој живот, макар и сиротињски, задовољно, а ови други све су нерасположенн, све им је нешто криво, и не знају сами зашто су рођени на овај свет. Одавно је казано да је „беспосленост мати многих зала!“

III

НОЋ НА МОРУ.

У жељи да обиђе острво Риген, Ненадовић и његов сапушник Шлама повезу се шамо на једној лађи. Али, чим су се ошисли на пучину, поче дувати јак прошиван ветар, који им је смејао да се приближе маји свој пушовања, вароши Пушбусу.

Мрак се почео хватати, а ми смо били тек на пола пута. Нисмо се могли ни натраг вратити, ни у Путбус¹ стићи, него морамо на сред мора на ветру и киши ноћити, а при том сви гладни. То није била мала брига. Ни с које стране нису се више обале могле видети. Брегови на Ригену,² који су нам се

1. Пушбус: место на острву Ригену.

2. Риген: острво у Балтичком мору у непосредној близини немачког приморја.

ваздан пред очима плавили, завију се у помрчину и у црне облаке, који су један за другим преко неба брзо ишли. Ми смо пловили једнако даље, и лађар је ишао сваки час у своју собицу и са свећом гледао компас.¹ Нисмо остали дуго у помрчини. Месец изађе и мало нас обрадова и развесели, но и њега често прекријаваху облаци.

Пошто смо још један сат пловили, лађар поче скупљати платна,² и каже да не сме даље у помрчини пловити, јер онуда има великог камења; на које лађа може ударити и сва се у комаде разбити, и каже нам да смо од вароши Путбуса још далеко, али да смо близу острва Ригеџа. Пошто савије једрила, баци два лангера и заустави лађу, да је ветар не гони викуд. Сад шта ћемо? Ко ће гладан заспати! — Сви путници почну викати на лађара да им набави штогод за јело. Најпослед лађар склони се да даде Ернеста³ и чамац, на да иде још неколико путника на обалу да траже гдегод да купе барем хлеба. Ветар се био мало утишао. Ми спустисмо из лађе чамац у воду. Шлама,⁴ један вандровац,⁵ лончар, коме су те обале познате, и Ернест, седну и одвезу се, певајући, на обалу... Они оду. Ја их нисам чекао. Лађар, кад почне вечерати, прими и мене за неколико грошића⁶ за госта. Кад се мало заситим,

1. *компас*: сфџава на којој скаваљка, начињена од магнета, показује стални север. Компас је неопходно потребан морепловцима и путницима истраживачима, јер по њему одређују правац свога кретања.

2. *Платна*: једра.

3. *Ернест*: сви лађарев.

4. *Шлама*: в. примедбу уз увод у *Писма из Грајфсвалда*, на страни 7.

5. *вандровац* (немачка реч): путник; *Шлама*.. и *Ернест*: сви они налазили су се на једрилици на којој је био и Ненадовић.

6. *грошић*: *dim.* од речи *грош*; *грош* је турски новац; и наш новац од 0,20 *dim.* назива се у народу често овим именом.

одем и завијем се у једрилу, но ипак нисам могао одмах да заспим; бринуо сам се за Шламу, да се гдегод не подаве. Тим више бринуо сам се што је ветар почео опет дувати.

Добра три сата могла су проћи од како су отишли на обалу. Ми смо сви на лађи били полегали. Док на један пут наш сињор капетан¹ скочи, почне трчати по лађи и из свега гласа викати. И ми сви поскакасмо. Питамо га: шта је? „Ено, слушајте шта је“, одговори нам он поплашено, „они са чамцем даве се, и ниједан неће главе изнети!“ И поче наноно викати. Ни откуд одговора. Ноћ је била мрачна, прст пред оком није се могао видети. Они с чамцем прошли далеко мимо нашу лађу, и веслају даље у морску пучину, не могу да нас нађу. Ми се притајимо, и чујемо далеко иза наше лађе где вичу што год могу. Њихов глас, који једва до нас допираше, врло ме је уплашио. Ветар је дувао и доносно њихове гласове са различних страна, тако да смо мислили да се чамац преврнуо, а и они, давећи се, ничу. Сваки глас чинио ми се да је Шламин глас, који се борио са таласима, и зове ме у помоћ. Сузе су ми грунуле кад сам чуо како из помрчине, као из какве пећине, вичу за помоћ, а немамо начина да им помогнемо. „Еј, мој Шламо!“ помислим у себи: „заједно учисмо, заједно путовасмо, заједно на слами спавасмо,² па нам не би суђено да се заједно удавимо!“

Срећом, један млади пушњик с једрилице, пољски сивуденић, спасао је својом приборношћу залушали чамац:

Он кад чује вику са чамца, а зна да је тамо

¹ *сињор капетан*; сињор (талијанска реч): господин; тако су пушници називали сопственика једрилице, којом су пловили.

² *заједно на слами спавасмо*: нисах се овде опомиње једне ноћи коју је, приликом путовања кроз Померанију, провео спавајући на слами, на поду неке убоге крчме.

и Шлама, скочи и извади из цепа два мала цештоља, сваки од две цеви, и опали их све један за другим затим запали неколико табака хартије. Они с чамца чују пуцањ и виде пламен, и окрену веслати к лађи, и за кратко време били су међу нама. Ја и тај Пољак дочекамо Шламу са раширеним рукама. Шлама богме добро: накуповао свашта за јело, и још к томе пуне две бутеље млека донео. Међутим, чујемо где сињор капетан туче свог Ернста, и псује га: „Обешењаче један! Умало ми ниси упропастио овако леп чамца. Што ниси пазио где си лађу оставио?“ Ми тек сада видесмо да се он није уплашио толико за свог сина, колико за свој нови чамца.

Питам ја Шламу: „За Бога, шта сте до сад радили?“ Он седне и почне ми у мраку приповедати: „Мој Србино¹, у мало на два места што нисам живот изгубио. Кад смо се извезли на обалу, пођемо да тражимо какво село. Оставимо Ернста код чамца, а ми смо ишли дуго кроз некакву трску, и све преко некаквих бара. Најпосле нађемо три куће. Ја напред, а она двојница за мном; пређемо преко неког шанца² и дођемо до једног плота. Ја се нисам дуго премншљао, него попењем³ се на плот и с плота скочим у авлију;⁴ али тек што трупнем на земљу, а један велики овчарски пас долете и щеча ме за прси, а друга два почну ужасно лајати и за хаљине ме дрпати, тако да сам одмах помислио: „Е, мој Србино, заједно учисмо, заједно путовасмо, па нам не би суђено да нас заједно пси поједу“. Онај други што је с нама ишао почне дрекати и бежати, но лончар прескочи плот и одбрани ме од паса....“

1. *мој Србино*: м. Мој Србине.

2. *шанца* (немачка реч): опкоп.

3. *попењем се*: м. попнем се.

4. *авлија* (турска реч): двориште.

Б. — Писма из Швајцарске.

IV.

ПОЛАЗАК ИЗ ХАЈДЕЛБЕРГА.

Ко је видео Хајделберг¹ у пролеће, кад све озелени, кад се брзи Некар, који кроз њега тече, изби-стри, кад све околине и сва она лепа места оживе пес-мама тица, путника и ђака, ико познаје само мало сту-дентски, весели, слободни и безбрижни живот у целој Германији², а особито у Хајделбергу: ко је а свему томе бер штогод чуо и видео: тај ће тек моћи себи представити како сам се тешко с Хајделбергом ра-стао, где сам ово лето тако лепо, весело и с коришћу провео. Али надам се да ћу га брзо заборавити, јер хиљадама онако лепих и веселих места чекају ме. — На путу сам за Швајцарску. То само име кадро је

Б. — Из Хајделберга, где је слушао университетска пре-давања неколико месеци, кренуо се Ненадовић на пут, августа 1847, у друштву двадесетак својих другова. Обишавши немачку покрајину Баденску, и начинивши један мали скок и до фран-цуске вароши Страсбурга, весела млади студенти прешли су у Швајцарску и прокрстарили је великим делом, маком пешнице. Под утисцима тог пуговања Ненадовић је написао своја *Писма из Швајцарске*.

1. *Хајделберг*: варош у немачкој покрајини Баденској; чувен је са свог университета и веселог ђачког живота који у њему струји.

2. *Германија*: Немачка.

у човеку побудити веселе и лепе мисли. Писаћу ти о Швајцарској и о њеним лепим пределима кроз које год прођем.

Пошто сам се са свим местима која су ми у Хајделбергу најмилија била, опростио, кренуо сам се на железници на пут. — Нигда Хајделберг није живљи, него кад школе почињу или кад се свршавају. Онда је цела варош узнемирена и у непрестаном послу. Прате и дочекују. Више од хиљаде ђака,¹ — а то је десети део целе вароши, — креће се на пут. Рачуни се плаћају, старе хаљине и нове књиге продају се. Спекуланти² из Манхајма³ и Карлсруе⁴ дођу, те јефтино⁵ покупују не само књига и хаљина, него и других различитих ствари, које ђаци продају пошто зашто,⁶ само да дођу до новаца. Кад се о распусту ђаци разиђу, онда је варош мртва, библиотека⁷ и пиваре празне, кафане пусте. Ништа није лепше видети него једног хајделбершког студента, спремна за путовање. На глави има малу ђачку капу или сламни шешир, има кратак капут, широке панталоне без порамица, и цигару у зубима. Прусдук⁸ и марама око врата, то су му излишне ствари. У руци има дугачки путнички штап, а на леђима ђачки фини телећњак (ранац), у коме је сложено неколико ко-

1. *више од хиљаде ђака*, — а то је десети део целе вароши: у време кад је Венадовић студирао у Хајделбергу, изгледа да је тамо било свега око 10.000 становника; сада их има много више.

2. *спекуланти* (латинска реч): човек који се бави банкарским или трговачким пословима.

3. *Манхајм*: варош у Баденској.

4. *Карлсруе*: главни град у Баденској. Манхајм и Карлсруе налазе се близу Хајделберга.

5. *јефтино*: по цени мањој него што је вредност саме робе.

6. *пошто зашто*: буд за што, по највишој цени.

7. *библиотека* (грчка реч): књижница, збирка књига или место где се оне чувају.

8. *прусдук*: м. прсдук, прсник.

шуља, чешаљ и четка, књига за путовање¹ и друге ситнице. Таквих неколико стотина кренуло се ових дана из Хајделберга на све стране Па ако такав млад човек има коју стотину дуката у џепу,² онда, за ова два месеца док ферије³ трају, читав је свет његов. Оваква два месеца безбрижног ђачког живота вреде више него две године кућевног, теретног и брижног живота...

V.

НА ИЗВОРУ ДУНАВА.

Прешавши у Баденској преко живописне планине Шварцвалда, Ненадовић се спустио у Донауешинген, на извор Дунава.

Како сам дошао овде, у Донауешинген,⁴ одмах сам похитао да видим оно место где извире Дунав. Због тога сам највише овде и свратио. Донауешинген мала је варошица, има лепу цркву. На дну вароши има лепа башта, и у тој башти велики двор некаквог кнеза.⁵ Одмах при уласку у ту башту, има једно место, лепим наслоном ограђено; то је место налик на велику кацу, округло је и дубоко с два

1. *књига за путовање*: књига с обавештењима о местима где се путује.

2. *џеп* (турска реч): шпак.

3. *ферије* (немачка реч): школски одмор.

4. *Донауешинген*, мала варош у немачкој покрајини Баденској, садашње кнеза Фарстенберга. У кнежевом парку налази се лепо овидно корито, и на његовом дну набија бистра вода, за коју се сматра да је извр Дунава.

5. *двор некаквог кнеза*: в. примедбу 4. на истој страни.

човека,¹ донекле само има вода: свуд је наоколо лепо озидано. Оздо, мало по мало, вода кључа; једва се примети да по гдекоји клобук од воде изиђе на површину. Ето, то ти је извор оног великог Дунава, што тамо код нас онако силно тече, и задире обале нашег отачаства;² Ето, то ти је онај Дунав, што онако страховито хучи кроз Бердај,³ што топи Беч, Пешту и долине бачке и банатске. Ето нас у колевци тог великог јунак⁴, с којим се Европа поноси, и о коме се Немци, Словени и Мађари препиру коме народу припада. Немци кажу: Дунав је наш, јер међ нама извире. Мађри веле: није, него наш, јер у највећој снази кроз нас тече.⁵ Словени кажу то исто, и придају још да међ њима утиче у море. Можда ће доћи кадгод и такво сретно и просвећено време⁶ да ће се ова три непријатељска народа међ собом тући, само да виде чиј је Дунав... Вода је на овом извору бистра и добра. На једној мотки има утврђена дрвена купа, којом путници захватају воду, те се напију за спомена. Захватајући воду, да се умијемо и сити напијемо, замутили смо цео извор; зато, ако вам Дунав тамо мутан дође, немојте се чудити, томе смо ми криви. — Овај извор одмах испод вароши утиче у реку што се зове Бреге, и одатле на ниже носи име Дунава. Ту недалеко утиче с десне стране и река Бригах, и у овом

1. *дубоко с два човека*: дубоко, колико мере два човека стављена један врх другога.

2. *задире обале нашег отачаства*: додирује обале наше отаџбине.

3. *Бердај*: клисура коју усеца Дунав у Трансилванским Алпима, од града Голуца до испод Текије; дуга је 90 км., и, према томе, је најдужа речна клисура у Европи.

4. *кроз нас тече*: тече кроз нашу земљу.

5. *можда ће доћи кадгод и такво срећно и просвећено време*: пасац се овде исмева тобожњем просвећеном добу, у коме народи воде ратове услед назнатних разлога.

малом извору губи своје име. Одавде па до свог ушћа у море, спусти се Дунав преко две хиљаде стопа¹ низ брдо.

Ја седнем покрај овога знаменитог извора; гледао сам непрестано како вода тихо, полагаано и непрестано извире; гледао сам, мислио сам, и морао сам и нехотице насмејати се кад се опоменем како се овај бунар зове. Сто сам пута у себи помислио: то је дакле онај велики Дунав! — При оваким предметима, може човек постати филозоф и преко своје воље. Гледећи овај извор Дунава, чинило ми се да гледам у колевци великога Карла,² или цара Наполеона,³ који су Европу освојили. То је слика великих војвода. Шта Дунав може лепше представити, него живот једног таквог војводе? Дунав при извору мален је, слаб, може га свако дете прескочити; помоћу других река, које у његовој слави своје име губе, постаје велики и јак. Тако и човек који се у ратовима прослави, подигао се туђом помоћу и туђим животима, Кад би Дунаву одузео све реке које се у њега сливају, и које се другим именом зову, он не би нигде већи био него што је овде при извору. Кад би Цезару и Ханибалу⁴ одузели јунаштво

1. *сшойа*: стара мера за дужину, око 33 см.

2. *велики Карло*: Карло Велики (742 — 814), француски краљ, чија се држава простирала од Северног мора до Пиринеја и Средње Италије, и од Атланског океана до Чешке и реке Лабе. Као најмоћнији владар Средњег Века, крунисан је 800 г. од папе за римскога цара.

3. *Наполеон*: Наполеон I Бонапарта (1769—1821), својом изванредном храброшћу и даровитошћу постао је од обичног официра француски цар. Покорио је готово целу Европу, проносио је свуда где је доспео славу француског оружја. Европски владари, склопивши савез против њега, савладали су га најважније послали га на усамљено острво Свету Јелену, где је и умро.

4. *Цезар и Ханибал*: Цезар (101 — 44 пре Хр.), славни римски војсковођа. Он је присајединио Галију римској држави. Уживао је велику љубав в римских грађана и својих војника, али је ипак погинуо од завереничке руке усред римског селата.

њихових војника, они би остали мала и незнатна створења... Од извора до ушћа, Дунав, рачунећи¹ његова кривудања, пређе осам стотина сати дужине...

VI.

ПЕЊАЊЕ НА РИГИ.

Ми смо ради били што пре попети се на чувени брег Риги², одакле, као што нам један прост Швајцарац рече, види се сав свет; зато нисмо тражили, нити бисмо у Цугу³ могли наћи каква кола, него одмах опружимо пешке уз лепо и узано језеро. Тај пут остаће ми дуго у памети. С десне стране таласало се зелено језеро, а по гдекоји рибар љуљушкао се у чуну или спавао. У прочељу језера стршио је пред нама високи брег Риги. На врху његовом ноћили смо тог истог дана...

Дође и време поласку. Вође, и они што су били натоварени пртљагом, повичу да се крећемо. Једно мало звоно зазвони у гостионици. Све узаври. Ја и моја два друга погодимо једног Швајцарца, што је имао на леђима велику котарицу с упртама,⁴ те на њега натоваримо своје ствари и зимске капуте.

— Ханибал, (247 — 183 пре Хр.), чувени картагенски војсковођа, заклето римски непријатељ, допро је у Другом Пунском рату до самога Рима, али га није освојио. Отрвао се сам, да не би пао у руке Римљана.

1. *рачуњећи* : м. рачунајући.
2. *Риги* : планина у Швајцарској, у кантону Швицу. Чува се са свог навајредног и далеког видика.
3. *Цуг* : варош у Швајцарској, на истоименом језеру, главно место кантона Цуг.
4. *ујрџа* : кајаша којима се учвршћује торба за рамена.

Ту купим по једне ципеле швајцарске, које су доста тешке, јер су гвожђем на особити начин потковане, тако, да где станеш, не може се нога оклизнути, ма какво стрменито било. Потом купимо јаке и дугачке штапове, који још читава два педља¹ надмашују преко главе; на дну имају гвозден шиљак, а на врху једну јаку куку, с којом, где је врло стрмо, путник закачи за какву грану, или за стену, па се онда пуже; или, ако би се отискао², може том куком да се задржи. Четири сата после подне још није било кад смо се кренули. Чим смо пошли из села Арта³, већ нам је почела излазити пред очи дивљач-онст овога предела.

Облак што се беше наднео, на једанпут се разиђе; сунце иза брега осија⁴ према нама језеро и његове обале; са свих страна заорише се песме од расејаних путника. У нама срце заигра. Полетимо уз брдо, у недра ужељене, и нигда ничим ненадвишене природе, и у круг веселог и срећног ђачког живота. — Писмо требали много времена, па да претечемо све путнике. Нити смо гледали пут, ни стазу, него напречац⁵, пењали смо се у натеч,⁶ ко ће пре доћи на врх брега. Највише смо хитали зато да видимо с тога брега дивни залазак сунчев, о коме путници толико много говоре, и да при последњим зрацима видимо сву околину и сва језера. Јер, путовати по Швајцарској, а не видети са брега Риге залазак и излазак сунчев, било би налик на

1. *педља*: пед, на раширеној шапи растојање између врхова палца и малог прста; захвата 22 до 24 см.

2. *отискао*: м. отиснуо.

3. *село Арт*: село на дну Цушког језера.

4. *осија*: обасја.

5. *напречац*: у правој линији.

6. *у натеч*: у такмичењу.

оне хаџије¹ који су походили Јерусалим², а нису се окупали у Јордану.³ Ми смо ишли без стазе и пута, преко урвина,⁴ куда се само козе пужу. Путници су били сви као мрави по брегу расејани, и само до-викивање наших вођа,⁵ држало је неку свезу међу свима нама. Нас тројица од хајделбершких ђака били смо први који смо се на врх брега попели. Уморени, али задовољни, сели смо на мекану рудину. Један по један после стизали су, док се тако све друштво прикупило. Сви смо седели, и, ћутећи, гледали су оне висине на лепоту ових предела. Сунце се праштало већ са ведрим небом, и залазило, да се и оно у тихој ноћи одмори од свога путовања. При заласку сунца цела се околина необично црвенила. Брег је врло омчит,⁶ као пласт сена. Чинило нам се да стојимо на некој високој кули. Исаод нас виде се лепе, зелене и плодне долине, окићене неизбројним⁷ брешчићима. Села и вароши једва се распознају, по где које беле цркве изгледале су као расцветан крив у башти. С друге стране, од југа, виде се саме голе стене, непреходни⁸ брегови покривени снегом. После заласка сунца, на врховима њиховим

1. *хаџија*: Хришћанин који је био у Јерусалиму ради поклоњења гробу Христову, као и Мухамеданац који је био у Мекки до гроба Мухамедова, носе целог свог живота, као почаст-навив хаџија.

2. *Јерусалим*: главни град у Палестини. Велики број пут, ника обилазе стално у Јерусалиму света места, за која је везана успомена на Христово страдање.

3. *Јордан*: река у Палестини. Пошто је у Јордану Јован Крститељ крстио Христа, то хаџије сматрају за дужност и срећу да се и они окунају у истој реци.

4. *урвина*: стрма падина брега.

5. *вођа*: човек кога путници изјме да би им показивао знаменитости неке вароши или пут кроз непознате крајеве.

6. *омчит*: стрмен.

7. *неизбројни*: безбројни.

8. *непреходни*: непроходни.

беше још јасан дан, онда кад се у долииама већ мрак ухватио.

Сунце је зашло, и последњи његови зраци са врхова снежних Алпа ишчезли су: а ми смо још седели, и, ћутећи, гледали како се сва околина мало по мало мрачи. Нека непозната туга прође човеку кроз срце. Сунце, не обзирући се на путнике, оде, ишчезе, нестане га. Остави нас немилосрдно, као сирочад, у мраку, у пустињи. Готови смо били уздахнути, заплакати. Наједанпут, сви путници, као из једнога грла, кликнуше радосно. Осврнем се и видим једну нову дивоту. Месец, који беше похитао да нас не остави у мраку и да нас утеши за угашеним сунцем, у свој својој лепоти, поче се днзати иза другог једног брега у правој линији према нама. Брег је тај био близу нас, и тако нам се чинило да је и месец, који се иза њега подиже, сасвим близу нас... Кад је изашао иза брега, нама се чинило да преко неба иде много брже него обично. По где који облачак заклони га само зато, да га, после неколико тренутака, радије примимо, и већма ценимо. То је било вече које се може осећата, а о ком се не може писати. Западно руменило испратило је сунце у његову тihu постељу, па се и оно изгубило. По гдекоја ватра коју не могасмо сигурно разликовати од небесних звезда,¹ светлеа се у даљини. Звона из Киснахта и других далеких села звонила су кроз ноћну тишину на вечерњу молитву; и то нас је опомињало да смо на земљи, или бар да смо близу земље. Тишина свуда; само се чула по гдекоја песма пастира, који су по овом брегу терали стада својим колибама. Те су песме праћене различитим гласовима звонцета што висе о врату млечних крава. Све то надвисила је месечина, која се у малим

1. *вајра коју не могасмо разликовати од небесних звезда: нисмо могли распознаи да ли је ватра или звезда.*

таласима Цушкога језера прелива, и свако најмање комешање воде, као чисто сребро, показује.

Ми бисмо сву ноћ остали ту, да нас вође не опоменуше да треба ићи и тражити где ћемо преноћити. Тек кад одатле пођемо, осетисмо како је хладно и како су нам ознојене груди зазобеле. Врх тога брега где смо били, зове се Кулм,¹ и одмах ту има једна велика гостионица, где се може сместити двеста путника; но кад смо ми дошли, било је већ све пуно; зато похитамо низ брдо, да би у другој гостионици, која је неколико минута ниже, могли уграбити преноћиште...

Сутрадан, на пола сата пре изласка сунчева, наше вође и слуге гостионичке зашли су од собе до собе, и све нас редом избудили. Одмах се обучемо и похитамо на врх брега, где смо прошле вечери били, да дочекамо излазак сунчев. Да нису с нама вође ишле, и носиле неколико запаљених буктња, не бисмо могли погодити да изађемо на врх брега; тако је била густа магла. Бесмо у облаку; могли смо га руком ухватити. Кад се попењемо на Кулм, врх брега, нађемо тамо још двојном толико путника где стоје у том облаку, и чекају излазак сунчев. Смешно је било видети како многи отворили дурбине,³ па гледају у маглу.

Мало по мало облак прође, магле настаде, и над собом видимо небо, ведро, окићено звездама. Предео испред нас био је мрачан, и тако густом маглом притиснут, да се ништа није могло распознавати. Било је више од три стотине путника; сви су стајали и чекали. Пет сатн било је прошло, а на истоку звезде, једна по једна, почеше се гасити. Бледа и бела прва сјајноћа на небу зарумене се, и

1. Кулм: Рига-Кулм је највиша врх на планини Рига, висок 1800 метара.

2. Попењемо: м. попяемо.

3. дурбин: доглед.

уверн нас да је близу сунце, које се после неколико минута према нама иза брега помоли, и све нас, и сав непрегледни простор осипа. Било нас је ту са свију страна света. Сваки је своје усхићење и чуђење на свом матерњем језику гласно изјавио, не гледећи на то да ли га ко разуме. Кратка врева, измешана од различних језика, трајала је само неколико тренутака. Све утиша и ућута. Сваки се, кроз своје очи, разговарао са унутрашњим сећањем. Сваком се чинило да чита ту занимљиву и нигда до краја непрочитану књигу, што се зове природа. — Нисмо дуго уживали ту дивоту, јер за кратко време после изласка сунчева дође магла, и цео тај простор, брда и долине, села и језера, притиште, и од наших очију сакри. Тој магли претходили су мали облаци, који су испод нас, поврх њива и долина, тако брзо ишли, да нам се по кадкад учинило да се брег на ком смо стајали, кренус, па трчи.

Кад нас облаци и магла, заједно с читавим брегом, обузеше, и кад сунце, које је мало пре онако светло и весело изашло, у магли ишчезе, кад нам казаше они што су овим планинама вешти,¹ да ћемо до подне узалуд чекати да се магла разиђе, онда похитамо натраг, у гостионицу. То исто учинише и сви остали путници. Док смо дошли до гостионице, биле су нам све хаљине влажне, тако је магла била густа и пуна влаге. Прилично смо озебли; многи од нас наново полежемо у топле постеље, и слатко смо спавали до доручка.

VII.

У ДИВЉИМ КЛАНЦИМА.

Да би упознали Швајцарску у њеним разним видовима, Ненадовић се са својим друговима упуштио

1. они што су овим планинама вешти: т. ј, вође.

крз шешко проходне, високе и дивље планинске кланце, *Фурку*¹ и *Гримзел*.² Изгубивши пућ у мраку, младићи се решавају на коју ће страну.

Дуго смо се договарали, а ни на што се нисмо могли решити. Сваки је имао своје мишљење и свој предлог. Требало нам је изабрати председника. Сагласисмо се да ставемо у ред, а један да броји, па на кога падне број сто тридесет и четири, тај да нам буде старешина, и како он рекне, овако да буде. Речено учињено, и та срећа паде на једнога правника из Помераније³. „Чујте!“ — повика он, весео као да смо га за краља изабрали — „Сложили сте се да ме слушате; мене је случај изабрао. Ја сам земљак Блехера⁴, ја не знам друго него да идемо напред, па макар шта било.“ — „Браво“; — повичемо ми са свију страна. — „Али, продужи он, — пре него што се кренемо, нека тројица иду на десну страну северу, а тројица западу, да нађу реку Рајс⁵, па ћемо онда сви уз реку. Реалп⁶ лежи близу те реке.“ — Одмах шесторница одберу се, и, место оружја, запале по једну цигару, и пођу да траже реку. Да се не би у мраку и магли изгубили, они су се непрестано међ собом довикивали, а ми смо им се сваки час одзивали. За кратко време нашли су реку по њеном шуштању. Обучемо своје зимске капуте, притегнемо упрте⁸ на леђима, и пођемо даље,

1. *Фурка*: кланац у Алпима, на висини од 2429 м, на граници кантона Ури и Валис; близу њега извире Рона.

2. *Гримзел*: кланац у Бернским Алпима, између долина реке Рове и Аре, на висини од 2165 м.

3. *Померанија*: покрајина у северној Немачкој.

4. *Блехер*: пруски генерал (1742—1819); одликовао се у ратопима против Наполеона; в. примедбу 3. на страни 19.

5. *браво* (талијанска реч): врло добро!

6. *Рајс*: река у Швајцарској, притока Аре.

7. *Реалп*: мало место на путу за кланце Фурку и Гримзел.

8. *удрше*: в. примедбу 4. на страни 20.

Помрчина је била густа као тесто. На сваком кораку заплетали смо се грањем и травурином, прснули смо и падали преко камења. Ишли смо हु-тећи; није нам више било до шале и певања. Шуштање реке било нам је једини вођ. Чујемо њено хучање, а не видимо је, тако је био мрак. Често смо до колена упадали у воду, јер се туда река беше разлила на све стране. Ако смо по гдекоју реч рекли, то смо само један другог плашили. Неко говораше како по тим планинама има опасних зверова: други је приповедао како хајдуци из Италије, која одатле није далеко, прелазе овамо, те пљачкају путнике, и о многим другим стравама¹ разговарали смо. Кад на једанпут они што су напред ишли, уплашено повичу: „Стој, ко си ти? Не иди ближе!“ — Они што су острагу² ишли и далеко били од те опасности, повичу; „Држите га за гушу!“ Сви помислимо на талијанске бандите.³ Гдекоји почну у својим торбама тражити своје мале закиснуте⁴ пиштоље. — „Мене пуштите⁵ напред“, повиче наш Блихер, и протрчи поред свију нас. У томе и ми сви скупимо се, спремни за битку. Кад тамо, а оно један пастир тера пред собом магаре, на коме су биле натоварене две путуње⁶ пуне млека. Он нам каже да нисмо далеко од Реалпа. Запитамо га, можемо ли тамо ноћити? Он нам одговори да могу ноћити петорица, или највише шесторица, а за више нема места; јер то је само један мали манастир, и у њему живи само један пустињак, стари капуцинерски калуђер,⁷ који прима путнике. Око манастира има неколико колиба: то

1. *страва*: страх.

2. *острагу*: остраг, овади.

3. *бандити* (талијанска реч): разбојник.

4. *закиснуте*: овлажене од кише.

5. *пуштите*: ж. пустите.

6. *пуштуња*: овсћи дрвен суд купастог облика.

7. *капуцинерски калуђер*: калуђер из реда Св. Фрање.

је све. Пастир нам каже још да се држимо непрестано реке,¹ па ћемо доћи до једног малог моста, преко кога како пређемо, видећемо Реалп.

Ми обдаримо тог пастира, и пођемо даље, весело и без бриге... Земљак Блихеров ишао је пред нама и светлио нам, палећи по неколико листова од своје путне књиге. Кад пређемо реку, угледамо пред собом слабу светлост као жижак. То је био манастир Реалп. Нама се једнако врло по глави оно што нам онај пастир рече: да се не може више од шесторице смештати на преноћиште. Зато станемо и почнемо се наново саветовати: шта да радимо? — Напослетку сагласимо се и решимо: да четворица оду напред, да лупају на врата и да кажу калуђеру да нас нема више од четворице. Па кад он отвори врата, онда да сви брзо уђемо. Пошто будемо унутра, онда, и да хоће, не може нас истерати.

— Тако и учинио. Четаорица измакоше неколико корака пред нама, а ми смо, ћутећи, у највећој тишини ишли за њима. Они почну лупати на врата. Два пса изнутра одмах стадоше лајати; глас им беше крупан и страшан. Одмах, после првог куцања, јави се онај еремит² на прозору, и запита: ко је? — „Ми смо! — одговори један од оне четворице — ради смо да преноћимо“. — „Не жалимо добро платити!“, придодде други од те наше депутације,³ с којом смо се ми сви већ сустигли и пред вратима стајали. „А колико вас је?“ упита калуђер даље. Но како је смешно било кад наједанпут ми сви гракнемо: „нас петорица“. — Таква врева дигне се од тога одговора да би могао човек помислити да нас је читава војска. Но стари калуђер није ни чуо, јер је већ био отишао да отвори врата. Кад видимо врата отворена,

1. да се држимо непрестано реке: да идемо непрестано поред реке.

2. еремит (латинска реч): пустинјак.

3. депутација (латинска реч): изасланство.

ми сви навалимо, и почнемо се гурати ко ће пре ући, и тако осигурати се да ће под кровом ноћити. Добри калуђер стајао је поред врата уз дувар¹, и, осветљавајући нам улазак, смешио се и радовао својим многим младим гостима. Одмах је познао да смо ђаци. Пусти нас одмах у једну велику собу, где беше један дурачак сто, са простим столицама наоколо. Свуда поред зидова биле су дрвене клупе. Били смо задовољни што смо под кров дошли, па макар и на тим тврдим клупама спавали, а о вечери нисмо смели ни мислити, јер је већ било доцкан. Само се освртасмо да видимо гдегод хлеба. Но калуђер пошље, те дође једна жена, и док смо се ми одморили, поче се стол², постављати. Он је сам собом надгледао. За мало времена донесе се лепа вечера. Пржених пилића, хладног печења, јаја и других ситница било је. Осим тога донесе нам неколико чинија најлепшег меда, кога нигда дотле нисмо видели: бели се као млеко, а тако је тврд, да смо га морали ножем сећи. Сира, бутера³, млека са скорупом, било је више него што треба. Зачудисмо се обилатости те вечере, а калуђер нам одговори: „Манастир је Божја кућа, има свашта доста.“

Чим се донесе чорба, поседасмо око стола, и, онако уморни и гладни, окуписмо јести. Кад на једанпут погледамо, а отац калуђер у дну совре скупио руке, па чита молитву. Видимо да смо погрешили што смо пре његове молитве почели јести; гурнемо један другог лагтом, и сви устанемо на ноге. Али, ко да се уздржи од смеја! — Чорба се пуши на столу, гдекоји жваћу, гдекоји, да би смеј

1. *дувар* (турска реч): зид.

2. *стол*: м. сто.

3. *буџер* (немачка реч): масло.

4. *отац калуђер*: духовницима се обично уз чин придаје на почасту реч отац.

прикрили, нашли се у послу те бутеле¹ отварају, неки, како су понели кашику устима, држе је пуну у руци; — тако док наједанпут прснусмо сви у један глас смејати се, и тиме свршимо молитву. Разборити онај старац није нам ништа замерио, само што нам, шалећи се, рече: „Сутра ћете за цело имати кише, што сте се смејали на молитви“. — Тај калуђер беше веселог и здравог изгледа. Чудио нам се како смо без вође² смели поћи на брегове, и смејући се нашим путним књигама и мапама³ које нам служе место вође, каже нам да ћемо ми сутра доћи на таква места где ће нас снег и ветар тако завајати, да нећемо знати од куда се сунце рађа и где залази; и да су му путници са таким књигама после три дана лутања, полумртви долазили.

Ми смо при вечери, која је дуго трајала, били добре воље. Пустисмо се у право ђачко весеље, шалу и смеј. Добри калуђер пристао је с нама.⁴ Њему се омили друштво. Сетио се света,⁵ и радовао се да може неколико часова свог усамљеног, пустињског живота, провести у нашем веселом и несташном друштву...

VIII.

БАЧКИ РАСТАНАК.

Уговорисмо да се у Интерлакену⁶ последњи пут провеселимо, па онда да се растанемо. И заиста, кад

1. *бутеле* (француска реч): винска боца.

2. *вођа*: в. првмелбу 5. на страни 22.

3. *мапа* (латинска реч): географска карта.

4. *пристао је с нама*: придружио се нама.

5. *сетио се света*: сетио се да постоји друштво жавот осни калуђерског.

6. *Интерлакен*: живописно место у Швајцарској, између Тунског и Бриенцског језера. Полазна тачка за многе налете по Алпима, због чега је обилато посећиван од путника.

човек мора да се растане са својим пријатељима и друговима, треба да се растане у весељу, и треба да избере за састанак лепо место, као што је Интерлакен, да му тако остане свагда мио и пријатан спомен на своје пријатеље. Гостионичар нам је спремио у башти леп рачук, и, с пуним чашама, славили смо нашу последњу гозбу. Тако дуго путовање претворило нас све у добре познанике и пријатеље. На целом путу била је међ нама слога и љубав. Растанак са оваквим добрим друштвом заиста је пуи жалости; али, ми не познајемо тугу и жалост. Млади људи кад се растају, они обично кажу: „Бог зна где ћемо се видети“, — јер су у нади да ће се у свом дугом животу опет видети. Старци кад се растају кажу: „Бог зна хоћемо ли се опет видети?“ — Музика је пратила наше песме и здравице. При свршетку ручка, раздали смо један другом адресе, како бисмо могли један другом писати. Последња здравица, коју је један другог студент наздравно, и која би се могла за лепу беседу сматрати, била је усклицима дочекана. Он се сетио наших кућа и родитеља, желео је да им се здрави вратимо, и да код својих кућа све у срећи и задовољству нађемо; да сваке године бар по један месец дана овако весели проведемо; затим предложи: да се обећамо¹ да ћемо после десет година сваки написати по једно писмо свима што смо заједно путовали, и сваки у том писму укратко да напомене све оно што му се важније за тих десет година догодило. — То буде радо и весело примљено. Отварајући нове бутеле,² дамо један другом руке да ћемо се после десет година тога растанка опоменути, и тога истог дана један другом писати. А ко не пише и не јави се, тога ћемо бројати међу мртве другове, и жалићемо што га је смрт од тога пријатног обећања разрешила. Пуна три сата трајао

1. да се обећамо: да се обавеземо.

2. бутеља: в. примедбу 1. на страни 30.

је тај наш ручак. — Гозба ова била је у башти до најлепшег шеталишта, куд се силна европска госпоштина шетала. Французи и Францускиње мало застану, осмену се, па иду даље; Енглескиње прођу, гледећи преда се; Немци су непрестано стојали, и преко ниске оgrade са неком радошћу гледали нас; кад смо напили здравицу за напредак просвете, и за здравље свију на свету ђака и учитеља, и они су подигли своје шешире; а Рус и Енглези стојали су и гледали нас као какву менаџерију.¹

У четири сата после подне кренем се одатле на пут. Певајући ђачке песме, са музиком прођемо кроз Интерлакен. Сви балкони и прозори били су пуни света, и гледали су нас на своје мале дурбине.² Ми смо им викали: „збогом!“ — Они нам нису ништа одговарали, само су се смешили. За неколико минута дођемо у Најхауз,³ на обалу Тунскога језера,⁴ где седнемо на пароброд, који нас је читав сат чекао. Ми смо му били поручили да ћемо, ако нас не причека, пешке отићи око језера у Тун. Музика коју смо наново погодили уђе и нареди се у дну пароброда. Услужни гостиничар спреми с нама своје момке с хладним печењем и с једном котарицом пуном бутеља. Сто се опет постави, осим печења било је и најлепше рибе из тог језера. Пароброд, окићен заставама, отисне се. Музика свира Марсељезу,⁵ а из свију грла заори се небројно: ура!

---

1. менаџерија (француска реч): збирка разнородних животиња које њени чувари приказују свету.

2. дурбин; доглед.]

3. Најхауз: мало место на обали Тунског језера, у непосредној близини Интерлакена.

4. Тунско језеро: мало језеро у кантону Берну, у Швајцарској; носи име по вароши Туан, која лежи украј њега.

5. Марсејеца: француска народна химна, коју је певао 1792 један официр, Руже де Лил.

В. — Писма из Италије.

IX.

ПРВИ УТИСЦИ ИЗ НЕАПОЉА.

Небо без облака, море без таласа, обале без лазарона,¹ лађе без једрила. Отворио сам прозор да се нагледам лепе неапољске зоре, која са својим лаким и ружичним крилама трепти већ по врховима ових зелених брешчића, на којима цветају лимуни и поморанџе. Поранио сам да ти у овој тишини пишем, поранио сам да ти се јавим са дна Италије.

Прошло је већ неколико дана од како сам овде, а могло је проћи и неколико месеци, па да опет ништа не пишем. Лепота Неапољског Залива² заузме цело

В. — Ненадовић је стигао у Неапољ марта 1851. Ту је сасвим неочекивано наишао на тешко оболелог црногорског владика и песника Петра Петровића Његоша. Сав очаран величним Његошевом, Ненадовић му постаје стални пратилац не само по Неапољу, него и по другим местима Италије, која су заједно обишли. Бележећи верно разговоре с владиком, Ненадовић нам је дво прилоге од неочењиве вредности за упознавање уавишене личности Његошеве. Отуда су *Писма из Италије*, која су сва прожета Његошевим духом, најбоље дело Ненадовићево.

1. *лазароне* (талијански реч): у Неапољу тако називају људе нераднике на најнижем сталежа.

2. *Неапољски залив*: чувен широм целог света са своје лепоте.

време што га путник има овде да проведе. Мој Бајрон и Данте,¹ који су ми најмилији другови на овом путовању,² у Неапољу стоје нетакнути; по њима се хвата прашина. Јутра су пријатна за гледања ових дивних предела, вечери су лепе за шетање поред обала морских, остали део дана, кад сунце упече, удасан је за расматрање музеја³ и галерија,⁴ а тихе талијанске ноћи — за одмор. У Неапољу штета је да путник чита или пише. У Неапољу песник треба да пева, виртуоз⁵ да свира, сликар да слика; а ми сви остали само да гледамо.

Одсео сам у хотелу „Нови Јорк“, који је на самој обали морској, на пристаништу. С мојих прозора види се цео залив морски са својим зеленим обалама; види се огњени Везув,⁶ чији се врх не престано пуши: дим од њега подиже се у висину, као какав облак. По врховима брешчића виде се баште са својим летњим палатама, виде се високе палме⁷

---

1. *Бајрон и Данте*: Бајрон (1788—1824), велики енглески песник. Његови чувени спезови *Чајлд Харолд* и *Дон Жуан*, као и цео његов живот, прожети су страшћу и плаховитошћу. Погиуо је борећи се за слободу Грчке. — Данте (1265—1321), слави талијански песник; његова *Божанствена Комедија* сматра се оправдано као најуввишеније песничко дело талијанске књижевности.

2. *Који су ми најмилији другови на овом путовању*: с којима се на овом путу најрадије дружим, т. ј. које највише читам.

3. *Музеј* (чрка реч); место где се чувају збирке уметничких или научних предмета.

4. *галерија* (француска реч): зграда где се налазе збирке слика, уметничких предмета, равних знаменитости, и др.

5. *виртуоз*: (талијанска реч): човек који има велики дар за музику.

6. *Везув*: вулкан на 8 км. Југоисточно од Неапоља, висок 1200 м. Први пут је забележено у историји да је избацавао лаву 79 г. пре Христа, и том приликом је затрпао две оближње цветне вароши, Помпеју и Херкуланум.

7. *Палма* (латинска реч): биљка која расте у топлим пределима, лишће јој је тесно, а дугуљасто.

и по гдекоји кипарис.¹ Неизбројне лађе и пароброди љуљају се на мору. Све је то обавијено у неко чаробно плаветнило. „Познајеш ли ону земљу где лимуни цветају?“² — Ово је та лепа и топла земља. Дуго сам стојао у једном вотњаку и гледао како се на гранама жуте поморанце и лимунови; прихватао сам их рукама, да се уверим да нису од воска направљени, или да нису насликани.

X.

ПРВИ ПУТ С ЊЕГОШЕМ.

Нећу ти више писати о лепоти Неапоља и његовог залива. Нећу ти досађивати с описивањем икона, кипова и других знаменитости. Ма колико да су оне лепе и важне, све је то од мермера, бронзе и боје. Ма колико да су лепо и живо изведене, све је то мртво, све је то хладно. Оно што у самом себи нема осећања, побуђује у гледаоцима само варљива осећања. Написао сам овде на једну српску, важну и живу знаменитост. Овде је владика црногорски.³ О њему ћу ти од сада писати више него о целој Италији. Могао сам овде провести још

1. *кипарис* (грчка реч) : врата четинара ; сади се често на гробовима.

2. „Познајеш ли ону земљу где лимуни цветају?“ : почетни стих из чувене песме *Мињон*, од немачког песника Гетеа.

3. *овде је владика црногорски* : Владика, и поглавар црногорски, Петар II Петровић Његош, јесте највећи српски песник. Његова вајанатија дела су : *Горски Вијенац*, *Луца Микрокозма* и *Шћепан Мали*. Кратко време пре своје смрти био је дошао у Неапољ, да потражи лека својој тешкој грудној болести, и ту се нашао с Неиадовићем; в. о томе прамедбу В, на страни 33.

двадесет дана, па да одем, а да га и не видим. Случајно сам га нашао. Сад ћу ти причати како.

Прошле недеље ишли смо на западни крај Неапоља, и при повратку походили смо чувено италиште, што се зове Кјаја; ту је и парк Вилареале, где смо међ гранатим поморанџама у хладовини дуго седали, и посматрали море, које нам је својим таласима до ногу допирало. Једва нас ^{ниш}чичероне¹ кренуо да пођемо. Недалеко одатле, кад смо били поред једне трокутне куће, каже нам чичероне да у тој кући, на трећем боју, има руска капела², и да је сад баш тамо служба... Сам ја свратим у ту високу кућу, и по лепим, широким степенима попењем³ се на трећи бој. Ту је била капела руског посланства. Уђем унутра. Беше пуно људи и жена. Један висок свештеник са лепом црном брадом, у богатим одежама, служно је литургију. Пошто сам стојао неколико минута, изађем и пођем кући. Силазећи низ степену чујем да нешто из далека оздо звекеће. Зачудим се, кад мало затим видим једног Црногорца. Млад, висок и леп човек. Одевен је био чисто и лепо: на њему су биле црногорске хаљине од беле свите (чохе), црногорска капа на глави, за појасом сребрно оружје, а на прсима врло лепе токе. Он је све по три степена уз брдо скакао, а токе су му звецкале на грудима. Кад хтеде да протрчи поред мене, запитам га ја: „Од куда ти овде?“ Он се на ове српске речи трже, зачуди се, и из тога чуда повика: „А по Богу брате, јеси ли Срб?“ — „Дабогме да јесам!“ одгонорих му ја. „А да ми опрости господар, — рече он даље, — до сад ме вије сунце гријало!“ — Онет га ја упитам: „Од куда ти чак овде у Неапољу?“ — „С господаром!

1. *чичероне* (талијанска реч); вођа: в. примедбу 5 на страни 22.

2. *капела* (латинска реч): мала црква.

3. *попењем се*: м. попем се.

Ту је и он, и цијелу смо зиму овђе провели. — „Хајде да ме водиш господару“. — „Причекај ме, рече, на овијем стубама¹, само док се три пута прекрстим; па ме ето одмах“. Затим одскака уз басамаке. Ја сам га пратио очима. Пред вратима остави своје оружје и оде у капелу, из које се хорило крупно руско појање. То је био Вукало, перјаник владике Петра Његоша.

Ја сам се врло обрадовао што ћу видети тога чувеног црногорског владског и великог српског песника. Што сам год његово читао, остало ми је у души. Његов *Горски Вијенац* прави је венац српске књижевности. Полако сам слазио² низ степене и благосиљао сам овај случај, који ми је донео оваку радост. Жељан сам био српски говорити. На целом путовању, од Париза доведе, нисам видео Србина...

Тек што сам сишао на улицу, стиже ме Вукало, и даље пођемо заједно. Питам га ја: како је владика са здрављем, јер сам слушао да болује од немиле суве болести; и он ми каже: да му је ова блага неапољска клима зимус врло добро чинила, — али је, вели, још слаб; несрећни кашаљ често му се повраћа; а и књиге³ му грдне стижу шта Омер-паша⁴ у Босни ради; па је често једак и зловољан“. — Између осталог запитам га путем зашто рече да га до сада није сунце грејало, јер то ми беше загонетка. На то он одговорн: „А да како да ти се не обрадујем! Погибох ти у овом несрећном свијету. Ниједан те лацманин⁵ не разумије; или говорио њему или стоци, све једно. Овђе сам ти био цијеле зиме као

1. *стубе*: степенице.

2. *слазио*: м. силазио.

3. *књиге*: писма.

4. *Омер-паша*: послан је 1850 г. у Босну, од стране турске владе, да учини све припреме како би покорио Црну Гору.

5. *Лациманин*: туђинац; У Црној Гори прест свет тако назива све странце.

у тавници. Нема ко добро јутро да ми рече. Нијесам ти много даље ни ишао по Напуљу, него од куће до ове цркве. Куд се гођ макнем, накупи се, фала Богу, свијет око мене ка да нијесу нигда виђели човјека. Бога ми је овн народ не друкче већ ка стока. Све је махнито¹. — Питао сам га: хоће ли владика скоро полазити из Неапоља? — „Бога ми ти не умијем казати. Ко ће моћи његове мисли погодити; док истом рече: спремајте! — а све ми се чини, нећу тај срећни час нигда дочекати“. — Па опет настави жалити се на своју самоћу...

У том разговору уђемо у кућу где је владика седео. Та је кућа на углу улице, баш према великом хотелу што се зове „Рим“. Има врло леп изглед на море и на све стране. Владика је седео на првом кату. До његове собе треба проћи две собе...

Ја сам себи представљао владикау црногорског као и друге владике: у дугој црној мантији, с камилавком на глави, с бројаницама у руци. Такву сам и слику из младих година његових виђао. Кад уђем, погледам по соби. Соба видна и велика. Три прозора гледала су на море, а један низ улицу на краљев двор. Усред собе стајала су два стола; на једном бећу растуреве књиге. Било је два лепа канабета¹, и више великих и малих столица, са другим потребним намештајем; на зидовима, осем огледала, било је различитих слика. Десно од врата, у дну собе, био је камин² од мрамора, оцак³ по француском начину, у коме је горела мала ватра. Према томе оцаку, у великој, сниској столици, седео је један крупан човек у црногорским хаљинама, с црногорском капом на глави, и држао је гвоздене машице у руци, те њима

---

1. *канабе* (француска реч): седиште с наслоном, превучено кожом, свнлом или каквом материјом; на њему има места за више особа.

2. *камин* (латинска реч): огњиште.

3. *оцак* (турска реч): димњак.

царао ватру. Једва је могао приметити да је неко ушао.

Никога другог није било у соби. Првим погледом уверим се да је то владика. Прођем кроз собу, и на два три корака зауставим се пред њим. Он окрете главу, и погледа ме. Ја му се поклоним и рекнем: „Добро јутро, господаре“. Он ми одговори: „Добра ви срећа!“ и одмах продужи: „Ви сте из Далмације?“ — „Нисам, господаре, ја сам из Србије!“ И кажем му укратко: да сам био професор у Београду, да сам зимовао у Паризу, да сада путујем да видим Италију, а пре свега казао сам му како се зovem. Моје име учини му се познато, и одмах ме запита: „Јесте ли ви што писали?“ — „Јесам!“ — „Је ли ваша *Славенска Вила* и новине *Шумадинка*?“ — „Јесте, господаре!“ — На то се он осврте и привуче к ватри једну столицу: „Сједите, — рече, — ми смо стари познаници. Сам вас је Бог послао, да ме у овој самоћи разговорите.“ Пружи ми руку, те се са мном рукова. Затим се замисли и ућута, па из тих мисли, после неколико тревутака, јачим гласом узвикну: „Ала се ми Словени наробо-васмо!“ и као нека срдња указа му се на лицу. Док сам ја смишљао шта да му кажем на то, он продужи после кратког ћутања: „Али ми, Црногорци, Бога ми нијесмо! Сваком слободном човјеку можемо слободно у очи погледати. Ни пред ким се не морамо застидјети“.

Питао ме затим много о Србији. Премда сам одавно из Србије, опет сам му причао све што сам знао. Он је врло пажљиво слушао. У томе разговору запита ме: „Што се већ једном не дижете на Турке код толиких лијепих прилика? Што не прегнете једном? Па ви од туда, а ја од овуд, да се на

---

1. *Славенска Вила* и новине *Шумадинка*: *Славенска Вила*, спев Љ. Ненадовића, у коме славенска вила плаче над несрећном судбином Пољске; *Шумадинка*: књижевни лист који је Ненадовић издавао, с малам прекидима, од 1850 до 1857, у Београду.

Косову састанемо. Па док дипломати¹ измијењају међ собом своје ноте², ми ћемо наш посао свршити, па ћемо онда Јевропи казати: „Оно што сте ви звали *Јевропска Турска*³, оно смо ми! Зовите нас опет како хоћете, само поштујте у нама људе; и нама је исто тако драга слобода и просвјета као и вама...

Кроз стаклена врата видим где на балкону седи један Црногорац, огрнут ђинтерцом (дрвеним кратким ђурком, с лисчином), пуши дугачки чибук из оковане симсије. (Тако ови зову дулу). По каткад и он погледа на нас кроз стаклена врата. Крупан, пристар⁴ човек, црних, великих бркова, и необично велике главе. Седи на балкону као орлушина на каквој литици; само главу по каткад окрене на једну или на другу страну. У неко доба и он уђе у собу, и не обзирући се на нас, пође тихим коракком преко собе, да иде даље на друга врата. Владика, кад га примети, рече му: „Што се не поздравиш са овим господином? Он је из Србије.“ Сердар⁵ Аидрија, — то он беше, — заустави се и мало осмехну: „А од куд бих ја знао, господаре, да је то Срб. Ја мислим да зборите францески.“ Ја се поздравим и пољубим са сердаром, а владика рече ми: „То је мој зет! (сестра му за њим); повео сам га, да ми се нађе когођ свој, ако би ме ова несрећна болијест удавила у овом туђем свијету.“

Даље, стојећи, продужимо разговор о моме путовању, а највише о њиховом бављењу у Неапољу. Сердар се не жали на дуго време. „Ја, вели, сједиш не они балкун, па што гођ има госпде и госпођа

1. *Дипломати* (грчка реч); људи који се баве дипломацијом, науком о међународним односима.

2. *нота*: писмена саопштења појединих влада.

3. *Јевројска Турска*; такво име носиле су балканске земље које су биле под турском влашћу.

4. *пристар*: старији.

5. *сердар*: обласни старешина у Црној Гори.

и кароца¹, све видим, јер све овуда паса (прође). И ниједно неће проћи, а да не погледа горе у мене“. Владика се осмехну, па му рече: „Ти мислиш да они гледе у тебе, а они гледе у те хаљине.“ — „А Бога ми, господаре, — прихвати сердар, — ја мним да у мене гледају. Ево објеси ове хаљине на балкуну, па ако ико у њих погледа, онда реци шта хоћеш.“ — При растанку рече ми владика да му сваки дан и пре и после подне долазим: „па ћемо, вели, заједно ићи по Неапољу.“

XI.

ЊЕГОШ И СТРАНЦИ.

Његошу нису само његови сународници одавали пошћу, него чак и странци чим би га упознали, били би задивљени величином његова духа.

Енглези га такође врло уважавају. Једном пре подне седео сам и играо шаха² с њим, а један лорд³ пријави се и уђе с речима: „Нисам могао поћи из Неапоља, а да се не опростим с вама; и будите уверени, да ми је милије што сам видео и познао вас, него Неапољ“. Енглези ретко ласкају; богати лордови нигда. Ако коме ласкају, то само дамама⁴. Владика се познао са тим лордом зимус на соаретима⁵. При поласку молио је владикау да му да једну

1. кароца (талијанска реч): кола, каруце.

2. шах (персијска реч): игра са разним фигурама на табли на којој су обележена 64 квадрата. Шах изискује велику прибраност и предвиђање.

3. лорд (енглеска реч): титула коју носе енглески племићи.

4. дама (француска реч): госпођа.

5. на соаретима м. на соаретма (француска реч): на вечерњим седељкама, поселима.

своју слику. Владика му даде. Затим молио га да му за спомен напише два три стиха испод те слике. Владика узе перо да напише, и после кратког мишљења, потписа само своје име, и поврати Енглезу слику, па му рече: „Моји су стихови сви жалосни; ја их не пишем више! — Ја пред собом видим гробну плочу, на којој стоји написано: „Овде лежи владика црногорски; умро је, а није дочекао да види спасење својега народа. И томе имамо највише захвалити вашим земљацима¹, господине, који и мртву турску руку држе под нашом гушом. И кадгод видите ову слику, сетите се милиона хришћана, који су моја браћа, и који, без икаквих права, пиште под нечовечном турском руком; и ви те Турке браните. Кад дођете у богати Лондон, и кад покажете ову слику својим пријатељима, немојте им казати: ово је владалац једног срећног народа; него им кажите: ово је мученик јединог за слободу мученичког народа. Кажите им: Срби могли би победити Турке, али не могу да умилостиве вас, хришћане“. Владика је са осећањем говорио; познало му се то на лицу. Сердар Андрија, који није разумевао шта владика француски говори, полако ми рече: „Жао господару што тај Инглез хоће да иде“. Лорд је и после овог говора владинина остао хладан, као сваки Енглез. Тако је бар изгледао. Он опет замоли владнку да му за спомен напише од прилике то што је сада казао. Владнка му одговори: „У нас Срба има једна песма која каже: да се море претвори у мастило, а небо у лист књиге беле, не би се могли наши једи исписати. То је малено место за нашу тугу“...

Једно вече провели смо код Ротшилда² на ње-

1. и томе имамо највише захвалиши вашим земљацима: Енглези су у току целог XIX века у савима политичким сукобима били на страни Турске, јер су у њој гледали савезника против свог опасног такмаца Русије.

2. Ротшилд: моћна финансијска породица, која има своје чланове у разним државама европским.

говој вили (пољском дворцу). Друштво је било лепо и одлично. Седело се и ходало и по собама и по башги. Владика се обично носи црногорски; и тада је био обучен у црногорске хаљине, које му врло лепо доликују. Разговор се готово свуда водио француски. Сви су били путници, из свију крајева света. До владике није се могло доћи, једнако су га окружавале најлепше даме и молиле да им прича о Црној Гори, о четатама, о ратовању Црногораца. Владика је био добре воље; говорио је непрестано. Ја, који га сваки дан слушам, дивно сам се тада његовом говору, његовим причама и језгровитим досеткама. Он је често при том причању долазио у поетском одушевљењу. Куд год је корачио, свуда су га пратили највећа господа и госпође. У своје, обично кратке приче, о Црној Гори, мешао је вешто срећу и несрећу, јунаштво и страховање, победу и погибију. Све је то он умео вешто једно поред другога уплести, да лепо стоји; тако као кад добар ткач вешто уткива различите боје. Само на једном оваквом вечеру могао је сваки видети да је то поета, да је велики поета. Он је говорио онако као што је у *Горском Вијенцу* говорио.

Сваки од млађих Неапољаца и путника који га је те вечери слушао, желео је нћи у Црну Гору. Он их одвраћа од тога: „У Црној Гори, вели, нема хотела, ни меканих постеља; нема путова, ни шеталишта; нема позоршта, ни балова. Само синови Шпарте³ у њој би се задовољили. Црна Гора је град, у коме је опседиута последња искра српске независности. Црна Гора је кремен који на сваки удар огањ даје“...

1. *Поетско*: песничко.

2. *бал* (латинска реч): забана с игранком.

3. *Шпарта*: главни град у старој грчкој покрајини Лаконији. Њени закони као и начин живота у њој били су врло строги. Данас је Шпарта само неугледно место.

После поноћи отишли смо кући. Кад смо сели у кола, уздахнуо је владика; уздахнуо је тешко, као мати кад помисли на гроб свога јединца. Од тога уздисаја у мени је срце затрепало. Ја нисам ништа говорио. Он, после кратког ћутања, гласно рече: „Јадни мој српски народе! Кад ли неш ти постати просвећен, слободан и срећан, као и други народи!“ — Па се даље опет удубио у мисли; а кола су наша тутњила по лепим оним улицама. Ћутећи дођемо пред његов квартир¹, где он изађе, а његова кола одвезу мене даље, у моју гостионицу. Владика је то вече господи и госпођама причао, у најлепшим бојама, све оно што најбоље и најлепше има српски народ; а кад је сео у кола и остао сам са својим мислима, изашле су му пред очи све незгоде и патње српског народа: сиромаштво, непросвећеност, робовање, поцепаност. Отуда онај тешки уздисај. То ми је сутрадан, наслоњен у својој великој столици, са тужним осећањем казивао...

XII.

ПЕЊАЊЕ НА ВЕЗУВ².

Пео сам се на Везув. Сваки корак остаће ми пријатна успомена целог живота. Из гостионице „Новог Јорка“, где још станујем, пошло је нас десетак које Енглеза и Енглескиња, које Француза и Немаца. Много смо дана пре тога при ручку уговорали: кад ћемо поћи, како ћемо поћи, шта ћемо понети? — Пењање на Везув није лак посао. То је брег велики и стрменит. Везув је близу Неапоља,

1. *квартир* (латинска реч): стан.

2. *Везув*; види примедбу 6, на страни. 34.

али ипак смо рано пошли. До Резине, села испод самог Везува, ишли смо по лепом путу, готово измеђ самих кућа. Не знаш где Неапољ престаје, а одакле почињу друге варошице и села. Готово читав овај залив опасале су куће, и беле се свуда покрај обале као лабудови покрај језера. Сви ови људи живе у непрестаном страху да их Везув својом ватром не затрпа. Неапољ се ретко плаши, он је доста удаљен, и заклања га морска отока¹.

Од Резине почиње пењање на Везув. Ту смо нашли све што нам је за даље требало: коње, мазге², воће, велике штапове, итд... Из Резине, како се пође, иде се уз брдо. Но није још стрменито.....

Кад смо се попели до еремиџа³ што се зове Сан-Салватор, зауставимо се, да се одморимо... Ову нашу тешину пријатно потресе глас једне песме. Један дечко седео је према нама на једној узвишеној стени. На глави му беше продеран калабрески⁴ шешир; једно му раме вирило кроз кошуљу, босе ноге висиле му низа стену. Његово, од сунца преплануло лице, било је ведро, весело и лепо. Поглед на море и на Неапољ, а помисао на добру напојницу од путника, довели су га у усхићење; и он леним и јаким гласом, какав се само у овим крајевима може чути, запева.... Сви смо се развеселили овом песмом, а младо Талијанче, весело машући шеширом, продужило је још јачим гласом даље певати. Један од лазарона⁵, кад виде како нам се допало ово певање, скиде шешир и дође међ нас, говорећи: „Дајте нешто за онога што пева; он је

1. морска отока: побочни затон.

2. мазга: мавге постају укрштањем магарца с кобилем, или коња и магарце.

3. еремиџаж (латинска реч): пустињачко обиталиште.

4. калабрески: који је из Калабрије (покрајина у Италији); калабрески шешир = шешир с великим ободом.

5. лазароне: в. примедбу 1, на страни 33.

мој брат!“ — И већ су неки путници бацили били лепих новаца у шешир, кад други дотрчаше и казаше да он лаже, није му брат; онда он утече низ брдо, гласно смејући се. Ми наово покупимо међ нама лепу суму новаца за певача. Ниједан путник није остао, да му није штогод приложио...

До еремитажа виђали смо поред пута по гдекоји жбуи, или по гдекоју винову лозу, која се увила око дебелих смокових дрвета; али даље нигде нисмо наишли на какав знак живота, или на какву биљку, или на какав год створ руку човечјих. Свуда је била пустиња, савршена пустиња. Ниједног извора нема да поред нас жубори, ниједне птице нема да преко нас прелети. Све се црни. Оно изгорело камење, лава¹, изгледало је не друкче, него као крупно орање, а црно као угљевље. Та глува пустиња, то савршено мртвило целе природе, утиша и нашу врву. Ми смо, и сами не знамо како и зашто, занемели и ућутали. Само су се наше вође гдешто јављали и журили мазге. Пут све беше узанији и све тежи. Било је веома стрмо и врлетно ићи.

Но то није ништа; тек када смо дошли под сами врх Везува, настаје оно што је најтеже и најтрудвије за путника. Даље се није могло на туђим ногама. Ко хоће да види сами врх Везува и кратер (рупу одакле изилази дим и ватра), мора пешке да се пење, или боље рећи да се пуже. Тако је узбрдо и стрменито, да се не може усраво стојати кад се иде. Не може путник три пута корачити, а да се не прихвати рукама за камење. Многи су се путници повратили у еремитаж; нису хтели даље ићи. За овај сам врх, док се човек успуже, треба добар сат за добре ноге. Нисмо могли ићи један за другим, јер се испод ногу отискује лава, као раз-

1. лава (талијанска реч): лава је смеша која куља из вулкана; кад је врућа, тече као река низ брдо, а кад охлади, стврдне се као камен.

дробљено крупно камење, и хоће онима што иду за нама да испребија колена. То је камење тако оштро да за пола сата хода свима су нама чизме биле расцветане и поцепане. Неки, који су знали за ово чудо, обули су чизме од дебеле и јаке коже. Пењао сам се до сад на многе брегове, али оваког тешког пењања нигде нисам видео. И сада, пошто сам се одморио, како погледам на Везув, ноге ме заболе.

За женске особито је било тешко пењати се. Многе смо, коју ми, које вође, управо вукли уз брдо за руке. Једна Енглескиња, девојка млада и лепа, није хтела примити ничије помоћи: њу смо често нишчекивали док се одмарала. Она би волела умрети онде у оној страни, него своју нежну руку пружити у црну руку одрпаног вођа. И наше честе понуде одбијала је са две речи: „данк-ју!“ (хвала вам). Вође имају ужета, и широке плетенице као појасе, и даду путнику један крај у руке, или га преко леђа опашу, па се онда погну и вуку. Ни то није хтела она Енглескиња примити. Можда се зарекла без какве туђе помоћи попети се на Везув. Брат јој је немарљив; он се је од свију нас најмање тешкао¹ што му се његова лепа сестра онако мучи. Но она није хтела признати да јој је тешко пењати се. То јој се видело на њеном стидљивом смешењу...

После многог мучења и зноја — јер сунце беше припекло — доспесмо на врх Везува. На врху је велики простор и доста раван. Изглед на све стране био је такав да се лепота не може описати. На једној страни море, Неапољ и плави брегови у дну; на другој страни пружила се непрегледна равнина, засејана и урађена као каква лепа башта. Станемо мало. Прва нам је брига била обући топлије хаљине. Земља под нашим ногама била је трошиа и врућа, и жеже кад завучемо руку у онај пепео,

1. *Тешкајти се*: жалити, вајкати се.

али је на оној висини дувао хладан ветар. Док смо се ми мало одморили, наше вође запрећу¹ у онај прах јаја, и за неколико тренутака била су печена. Сваки је путник желео да својим рукама у ову врућу земљу затрпа по једно јаје, за спомен, да може причати, да је јео јаја која су на везувској ватри испечена. Сваки је желео да попије по чашу вина у здравље својих на дому најмилијих. Кад се врати, да може казати: у твоје сам здравље пио на врху Везува. Ко није понео вина, скупо га је платио. Разуме се да је и свако јаје што су га лазарони на Везуву продавали, било скупље него кокош доле у њиховом селу. Пођемо даље. Где смо год стали, била је земља врућа и мекана. Велико грумење сумпора трошило се под нашим ногама. Ноге су нам упадале до чланака у онај пепео. Све изгледа као после какве пустоши и пожара. Већ смо на устима самога кратера.² То је грдна провала, одакле дим (или боље рећи, бела пара) као облак куља. То ждрело није сасвим омчито.³ Неколико корака силавили смо на ниже у сами кратер....

Мало затим превари нас ветар и дуну са источне стране. Наједанпут све нас прогута густи дим. Нисмо могли један другог видети. Нестаде испред наших очију лепих предела. Нестаде сунца на небу; све то замота дим у своје црне валове. Нека туга и гроза прође кроз све друштво. За неко време нисмо се смели помаћи с места; бојали смо се да не паднемо у какву рупу, чинило нам се да се земља под нама тресе; и да се отвара да нас прогута. После неколико минута, дим оде за ветром, и нама опет свану и изађе пред очи она лепа панорама.⁴ Више нас је пута дим тако стизао. Сви смо изгледали од оног

1. *запрећашти*: затрпати у пепео.
2. *на устима самога кратера*: на рубу самога кратера.
3. *омчит*: стрмен.
4. *панорама* (грчка реч): видокруг.

Гледа алписку зору са неким тајним страхом, чини му се да тог тренутка природа решава: хоће ли даље свет опстати, или ће га у прах претворити. Путник, у томе горском чару, не познаје оно сунце које му је целог живота више главе трептело, чини му се да је то неко друго сунце: сунце које љутито иде да се последњи пут свету покаже. Путник, када међ пустин и дивљим планинским врховима гледа зору, он занеми, уста му се отворе, али речи му изумру на уснама; чини му се да се сунце само себи, бреговима и језерима рађа, а за човека, за тај мал створ, ништа не зна, неће ништа да зна.

Лепа је алписка зора, али је лепша зора неапољска. Ја нећу кушати да је опишем, јер она је пуна неописаног чара и нежности, она је пуна поезије и љубави: путнику, кад је гледа, чини се да му се она умиљава, чини му се да се то лепо сунце само њему рађа, и да га сва ова дивота зове у своје загрљаје; срце му се раздрага и почне јаче куцати, чело му се разведри и нехотице обузме га иека мнлина; пријатно смешење појави му се не на уснама, него на лицу, радост у његовој души прекипи, и весела песма захори се из његових уста, а не осећа да је хтео певати, не осећа да пева. Алписка је зора озбиљна и побожна; неапољска је зора весела и умиљата.

XIV.

НАРОДНИ ПОНОС У ЊЕГОША.

Његош је с Ненадовићем допушовао у Рим', где су равнoсно разгледали све знаменијoсии.

1. Рим: данашња престоница Италије. Рим је у Старом Веку дуго господарио светом; потом је постао седиштем папе,

У цркви Светога Петра¹ као особита светиња чува се ланац којим је Свети Петар у Јерусалиму² у тамници био везан. То је онај ланац што је у нашем народу познат под именовом *часне вериге*. У календару, у месецу јануару, њима је посвећен један дан³. Сећам се да код нас многи разбирају кад су часне вериге, да се не би огрешили и у тај дан штогод радили. Тај ланац чува се као светиња и стоји у ковчегу свагда под кључем. Калуђер, кад га показује отменим путницима, са великом пажњивошћу отвара скрињу⁴, вади ланац из памука, и, са особитом побожношћу и смиреншћу, приноси га поклоницима⁵, те га онв, клечећи, са скрштеним рукама, целивају. Кад је калуђер принео владици ове вериге, владика их одма узе у своје руке, растеже их, да види колике су, и, чудећи се како су дугачке, рече: „Ала су га добро везали!“ — Затим их врати одмах калуђеру, који од чуда једва је могао запитати: „Зар их неће Ваша Светлост⁶ целивати?“ — Владика му, полазећи, одговори: „Црногорци не љубе лице!“...

врховног поглавара католичке цркве, који и данас станује у њему. Рим је чувен такође због великог броја старих споменика и уметничких дела од неочењиве вредности.

1. *Црква Светог Петра*: црква Светог Петра у Риму је најбогатија и најпространија хришћанска црква.

2. *Јерусалим*: в. примедбу 2. на страни 22.

3. *у месецу јануару, њима је посвећен један дан*: часне вериге Светога Петра славе се 16 јануара по ст. календару.

4. *скриња*: ковчег, сандук.

5. *Поклонци*: људи који иду да се поклоне некој светињи.

6. *Ваша Светлост*: тако су се странци обраћали Владци, одајући му почасти као црквеном и светоаном поглавару Црне Горе.

XV.

ТУГА ЊЕГОШЕВА ЗБОГ РАСКОМАДАНОСТИ
СРПСКОГ НАРОДА.

На свом пућу по Италији, Његош је сјинчао у Флоренцију,¹ иде су га шакође привукли дивни уметнички споменици.

Владика овде никоме није ишао, али њега су многи походили. Аустријски посланик, барон Цигел, нуђаше га да посети владоца, великог херцега,² који недалеко одавде у своје летњем двору седи. Владика се извинио својим слобим здрављем, али се не могаше уздржати да том приликом не рекне: „Ја путујем по Италији само због мртвих“, што значи: мене занимају дела оних што су помрли, а ови живи нису ништа учинили. Посланик се осмехну на те речи. Долазило је неколико виших аустријских официра, Срба и Хрвата,³ који су се овде десили. Такође неколико руских кнезова и богаташа, који овде непрестано живе, дошли су и молили владика да се извезе у госте, у њихове летње палате. То су биле све учтивости или радозналости... — Друкчије нас је походио неки Димитрије, стари стражмештар,⁴ Србин

1. *Флоренција*: главни град талијанске покрајине Тоскине, прозвана, због великог броја уметничких споменика и богате књижнице, *Талијанском Аџином*. У Флоренцији се не-обично много гаји цвеће.

2. *владаоца, великог херцега*: пре уједињења Италије 1870, област Тоскана са Флоренцијом стајала је под врховном аустријском власти, под управом аустријског великог херцега.

3. *неколико виших аустријских официра, Срба и Хрвата*: пошто су у то време Срби и Хрвати били у великом броју под аустријском влашћу, природно је да их је било и у аустријској војсци, и то почев од најнижих па до највиших положаја.

4. *сџражмештар* (немачка реч): наредник.

из Војводине.¹ Он, пошто је најпре распитао да не слава господар, да не руча, је ли сам, да није у каквом послу, пријави се, и уђе к владници с речима: „Чух, вели, господару, да си овде, и дођох чисто од српске жеље, да видим и да пољубим руку тако славнога господара од славне Црне Горе. То нам је, све што наше имамо!“ — И сузе облише његово јуначко, озбиљно лице. Владику су врло дарнуле, те речи и те сузе. Даде му руку да пољуби, што иначе никоме не даје, па му потресеним и невеселим гласом рече: „Јади мој народе! Расијао си се по најму у туђина; служиш Туку и Манџуку,² а на твом огњишту ватра се гаси“. — „Опрости ми, господару — рече он, бришући сузе — ја сам се врло растужио, осам година нисам био код своје куће“. — „Немамо је виђе, одговори владика, изгорела је на Косову“.

---

1. *Војводина*: свеисточна област наше државе, северно од Дунава и Драве. У обичном говору у Војводину поред Баниата и Бачке урачунавају још и Срем и Барању.

2. *служиш Туку и Манџуку*: служиш којекоме.

Г. — Писма из Немачке.

XVI.

ЧИМЕ СЕ ЗАНИМА БОЛЕСТАН ПИСАЦ?

Ако желите чути за моје здравље, ја сам хвала Богу — болестан. Данас је четврти дан како ме боли десна нога у чланку. Тако ме боли да не могу да ходам, стога морам непрестано у соби седети, а то није лако за оне који се нису томе навикли или који су се од тога одвикли. — Дуго ми је време. Не смем да читам због очију, не смем да говорим због прсију, не смем да ћутим због хипокондрије!¹ Сад не могу да ходим због ноге, а ходање и путовање беше једина моја лекарија која ми је добро чинила,

Г. — *Писма из Немачке.* У својим врелим годинама Невадовић је омет походио Немачку, али овога пута не ради студија, као некада, него ради лечења у немачким удобним бањама. Бавени се тога ради 1870 г. у рајнским купатилима, најпре у Хомбургу, а потом у Визбадену, привезан, због болести ноге, за собу, он је почео писати своја *Писма из Немачке*. Само, сада то више нису описи путничких доживљаја, нити описи земље, него су, с малим изузетком, само размишљања и огледи о разним људима и предметима. Све је то проткано свежим хумором и ведром филозофијом, што чини ова писма необично пријатном лектиром.

1. *хипокондрија*: живачана болест која чини човека суморним.

то беше још једино моје задовољство и једини мој посао. Питао сам лане у Бечу доктора Ополцера: смем ли штогод писати? „Можете, вели, само о лаким стварима“. Он је ваљда мислио да ја обично пишем о тешком воденичком камењу.

Лако мислити и о лаким стварима треба човек да је лакомислен, а ја сам тешкомислен. Но кажите ми једну једину стварчицу о којој није тешко писати. Мала трукка, коју сваки ветрић покреће, може дуго да занима наше мисли, то је један комадић овога големог света. Из таквих делића састављена је наша земља и све што је на њој. Свака та трукка има другачију своју историју; њене промене и догађаје нико не може знати ни описати. Свака капља воде износи чудеса пред очи које се у њу озбиљски загледају; она је прстрана обитељ¹ безбројних животиња, које се непрестано рађају и умиру. Шта је изван те капље, они ништа не знају, као што људи ништа не знају шта је изван ове наше планете² и шта бива на оним звездама што их видимо. Тамо су друга сунца, друге земље, други светови. Наша земља је само једна капљица тога бескрајног мора. Наша земља, сунце и све његове планете, то су зрна песка откруњена од другога непознатог света; то су варнице од оне удаљене, огњевите магле. — Врррр! то кажу учени људи, а све што су они до сада казали, то се после неког времена видело да је — друкчије...

Поодавно говораше ми један пријатељ у Београду: „ако ти буде дуго време, а ти пиши! — пиши ма шта!“ — Коме може бити дуго време, мислио сам — лети на Рајни, на Алпима, на језерима, а зими у библиотекама³, галеријама⁴, музејима⁵. Није

1. обитељ: станиште.
2. шта је изван ове наше планете; планета: небеско тело које се креће око сунца, као, на пример, земља.
3. библиотека: в. примедбу 7, на страни 16.
4. галерија: в. примедбу 4, на страни 34.
5. музеј: в. примедбу на 3, страна 34.

ми падало на памет да може једна нога почети бо-
лети. Сад се сећам тога савета. На први поглед
рекао би човек да су то сасвим обичне речи које
се чују између пријатеља и познаника, кад се ра-
стају; но сада за мене та реч: *ма шта*, има неко
особито значење. Размишљај: би ли се одиста могло
писати *ма шта*. — Зашто не? Човек, који је толико
година читао *ма шта*, зашто неби могао неколико
дана, или неколико недеља писати *ма шта*. И тако
узео сам перо и пишем. Тај посао није ми непознат;
у свјег млађе доба писао сам толико, да су многи
мислили да сам заиста списатељ, кадкад сам и ја
мислио то исто. Југословенски и новогрчки писци
престају писати у оним годинама свога живота у
којима људи других народа почињу писати. Тако
сам и ја учинио. Помишљао сам: шта бих могао ја
ново измислити и написати сада када људски род
по педесет хиљада нових књига сваке године на-
пише и печета¹. Све што је до данас требало писати,
већ је написано; а све што је суђево да се напише,
биће и без мене за неколико стотина година напи-
сано. Тако сам и ове године мислио, и ходао сам
беспослен по овом лепом свету; или ако сам баш
хтео штогод да радим, онда сам са Енглезима седео
поред реке, и бацали смо камење у воду. По кад-
кад смо и рибе пецали, али то је већ тежак посао:
треба непрестаио пазити и на опрезу бити, а то
ослабљава нерве,² затупљује разум, који нам не треба,
и прекраћује нам овај кратки живот у коме осећамо
дуго време. Потпуни мир и тишина крепе човека и
државе. — Верујте! То кажу учени људи, а све
што су они до сада казали, то се после неког вре-
мена видело да је друкчије.

Нигда до сада нисам познавао неизмерну ду-
жину дугог времена. Чекај док се почне представа,

1. *печаша*: штампа.

2. *нерв* (латинска реч): живац.

кад сте у позоришту; чекати док дође пароброд, кад сте при путу; чекати док се донесе супа,¹ кад сте сели да ручате; то није дуго време. Осећате га да пролази, није празно, исиуњено је чекањем, а томе чекању видите недалеки свршетак. Али, седети у соби и чекати док оздраве кости у једној ноzi, чему нема одређенога рока, то је несносно и право дуго време; и данас је четврти дан како осећам сву његову тежину. — Првога дана учио сам енглески, али сам се окануо тога посла; налазим да није вредно под старост учити оно што сва деца у Лондону знају. Учити енглески да се с Енглеzима разговарам, то је сасвим излишно, јер они врло мало говоре, а све њихове лепше књиге читао сам одавно на немачком језику...

Другога дана моје ногобоље донели су ми из библиотеке пуиу котарицу књига. До подне био сам готов с њима. У данашње време не мора човек читати забавне књиге, довољно је да само слике у њима прегледа, и онда зна њихову садржину. Читати научне књиге ни то не вреди; ту нити нађете праве забаве, ни праве науке. У свима таквим књигама видите неку несталност и сумњиво лутање ума људскога. Три хиљаде година што су прошле, непрестано једна година другу годину поправља и обара. Како су нам смешне оне научне књиге што су пре триста година писане, тако ће после триста година бити смешне ове књиге што се сада пишу; метнуће их у библиотеку поред буквара. Велика ће увреда бити кад се коме рече: „ти као да си рођен у деветнаестом веку“...

Трећи сам дан најпријатније провео: седео сам ваздан на прозору и бројао сам колико кола улицом прође. Памтио сам и упамтио колико је свега било кола, колико белих, а колико црних коња. Кад се смркнуло, знао сам сва три броја на памет. То није

---

1. супа (француска реч): чорба.

био лак посао, но ја сам га савладао и извршио. У вече био сам врло задовољан: нисам осетио како ми је даи прошао. И за време ручка нису ми ни једна кола промакла а да их нисам видео и упамтио; ручао сам код прозора. За такву тешку и оштрумну забаву доста је један дан. — Данас ми је тако дуго време да морам писати. Хтео сам да пишем какав роман, и већ сам био почео¹ како се бистра Рајна кроз лепе долине кривуда, а бледи месец са насавских² брегова хита да осиа³ један мали чунџ, који се тихо поред обале краде и носи срећу и задовољство две заљубљене душе. — Ту је застало моје перо. Помислио сам: на целој овој земљи штампане се тридесет хиљада различитих новина. Сваке новине донесу у години дана бар један нов роман; за сто година то је равно три милиона романа. У то море мудрости или глупости зашто бих и ја једну капљу бацио? — Поцепао сам што сам био написао, и пошао сам на прозор да опет бројим кола и коње. Али, после дугог размишљања, нашао сам да је лепша и лакша забава писати ма шта. Најлакше је писати кад човек не мисли шта пише. То се најрадије и чита, јер већина не мисли шта чита...

XVII

О НЕМЦИМА.

Немци су побожни, вредни и умерени. Они живе по оној пословици: ради као да ћеш довека живети, а моли се Богу као да ћеш сутра умрети.

1. и већ сам био почео... заљубљене душе: Ненадовић се овде исмева уобичајеним почетцима сладуњавих романа.

2. насавски: из Насавске (немачке области).

3. осиа: обасја.

Свака грана индустрије и науке има много радника. Врло су озбиљни у вршењу својих послова и дужности. На какав цвет пчела изјутра први пут падне, кажу, да целога тога дана лети и пада на цветове исте сорте¹. Такав је Немац. Сваки који се преда каквом занимању, он га ради читавог свог живота. Онај што прави лонце од земље, ни о чем другом не мисли, него како ће се у томе послу усавршити, и како ће измислити да његови лонци буду од других лонаца бољи и јефтинији²; и кад пије пиво, он само о томе сања. Његова је највећа слава да буде добар лончар; и ако краљев кувар купи од њега два лонца, он после свагда, и с великим поносом, потписује испод свога имена да је краљев дворски лончар. Он себе сматра да низашто друго није дошао на овај свет, него само зато да прави лонце. То није својство женијалних³ народа. Француз прави лонце, а непрестано мисли како ће постати генерал. Пруски каплар по самом закону не може бити официр; он стрпљиво и тачно игра своју улогу: труди се да буде добар каплар. И пруски каплари најбољи су каплари. Бити сваштар⁴, то није у карактеру немачкога народа. Енциклопедисте⁵ никле су у Француској, стручњаци⁶ у Немачкој. Површно штогод знати, то се код Немца зове ништа не знати. Шарлатан⁷, то је реч француска. Немци

1. *сорта* (француска реч): врста.
2. *јефтинији* (грчка реч): по цени које је мања од вредности робе.
3. *женијални* (латинска реч): м. генијални, изванредно даровит.
4. *сваштар*: онај који се бави разним пословима.
5. *Енциклопедисте*: писци Енциклопедије. *Енциклопедија* (грчка реч): дело у коме се налазе обавештења о свима наукама и свима уметностима.
6. *стручњак*: човек одлично упознат с једном врстом науке или заната.
7. *Шарлатан* (италијанска реч): варалица.

је немају у свом језику. Све што су они произвели и створили, имају захвалити својој вредноћи, тачности и сталности. Енглези у томе нису далеко од њих измакли, Род су¹: обадва народа од једне су крви.... Немци имају пословицу која каже: вежбањем човек постаје мајстор. Стручни људи код њих се врло множе. Они нису брзи да одмах искажу своје мњење². Сваку мисао и сваку раду³ они сто пута са сваке стране сматрају⁴, докле кажу: „добро је“ или „није добро“. Код њих да се појави Свети Ђорђе на коњу и са копљем у руци, они би ипак одредили стручну комисију⁵ да она извиди и реши: је ли то заиста Свети Ђорђе.

Немци свашта бележе и о свачему воде рачун. Они знају колико се у целој Немачкој сваке године излеже пилна; колико се памучних и вунених жица опреде; колико се цигара полуши. Они не живе без рачуна. Знају колико зрна пшенице треба да роди да сви Немци буду сити. Без рачуна може се живети само у оним земљама где нигда нема снега, где не треба зиданих кућа ни зимског капута; где неколико урмених дрвета својим плодом исхране целу породицу; где човеку за педесет година не треба више од педесет динара у новцу, па и то изда за дуван. Многи народи Африке и Азије живе под својим шаторима исто онако као што су пре две хиљаде година живели; никакве измене у начину њиховог живота. Како људи тако и сва жи-

1. *род су*: Енглези имају у себи англосаксонске, т. ј. германске крви.

2. *мњење*: мишљење.

3. *радоша*: посао.

4. *сматрају*: м. разматрају.

5. *комисија* (латинска реч): више чланова изабраних од стране власти да проуче какав предлог или понуду, да воде надзор над неким послом, и сл.

вотиња врло су склони на лењост: ако их трбух не натера да штогод раде, разум неће...

У занатима и у наукама свет се помицао, а Немци највише; они и данас највише напредују, да се сви други народи имају чему од њих научити. Немци свјим неизмерним стрпљењем и трудом усавршују послове и мисли Енглеза и Француза; налазе многе погрешке што су се поткрале Богу кад је свет стварао. Хајделбершки професор Холмхолц¹, пронашао је да очи нису створене по свима оптичким² правилима; доказао је недостатке у очима, и показао је како би их требало створити. Сви учени људи дивећи се његовом надбожанском уму, признали су тај проналазак као потпуно истинит...

XVIII.

РАЗМИШЉАЊА У СТАРОСТИ.

Ненадовић, подсиакнућ посетиша свој лекара, који га често обилази због болесне ноге, излаже своја размишљања о живошу и болеситима, али га убрзо ше мисли одвлаче и на другу страну.

Људи, кад се примакну последњим годинама својега живота, у разговору често спомињу кајање. И ја и мој доктор нисмо изузетак од тога. Он се каје што није у младости путовао, ја се кајем што сам путовао; он се каје што се оженио, ја се кајем што се нисам оженио; он се каје што је учио меде-

1. Холмхолц (1821—1894), немачки физичар, писац знаменитих научних дела о електрицитету, светлости и звуку.

2. оптички (грчка реч): видни, која се односи на чуло вида.

цину', ја се кајем што нисам учио мелецину, а обојица се кајемо што смо остарели. Младост не познаје кајање, она познаје наде; младост нема дугачких пугова за собом да се на њих осврће, она има дугачке пугове пред собом, на које с поуздањем и радошћу гледа. — На свзку дугачку прошлост, ма она била пуна среће и веселја, осврће се човек са неком тугом; то је прошлост; то је леп или ружан сан...

О свим другим болестима, које долазе на човека, читао сам много. Знам зашто долазе, колико трзју, како се од њих лечи и умире; али о болестима ногу нисам нигда ништа читао. О њима се слабо што и писало. Јадне ноге! Оне стоје у медицине на најнижем степену; а без њих се људи не би могли ни напред ни натраг маћи. Ове су одређене за најнижу службу човека, он о њима најмање бриге води, најгоре их одева, и не гледа где ће њима стати. Турци, кад руке скриве и штогод украду, бију невине ноге по табанима. Људски род већма уважава своје уши него ноге: половина, и то лепша половина људскога рода², кити их златним обоцима, а ноге све увијају у марвену кожу и газе њима по глибу и по тврдом камену. Кад се срце уплаши, морају ноге да беже, да га спасу од опасности; кад се срце развесели и раздрага, морају ноге да скачу и да играју; кад се глава опије, морају ноге да посрћу, и опет неће нико ноге да поштује. Једина Енглеска има орден за ноге. То је један између највећих ордена на свету, и стоји у врло великој важности; тешко се заслужује, а предаје се са особитим церемонијама.

1. медицина (латинска реч): наука која учи како да се очува и поврати здравље.

2. лепша половина људскога рода: женски пол.

3. орден за ноге: орден подвезице, највиши енглески орден. Установио га је Едуард III 1348 године. Носи се око левог колена. Даје се поглавито само владоцима.

Цареви и краљеви држе за особиту славу кад га добију, поред свега тога што на њему стоји написано: „срам било онога који што рђаво о овоме помисли!“ — Тај орден ништа друго није него подвезица од женске чарапе, и подвезује се испод десног колена...

О постанку тога ордена причају чудновате ствари. На једном дворском балу одреши се подвезица грофице Шефсбери. Краљ Едуард нађе и подигне у руци ту подвезицу. Цело се друштво згледа и осмехне. Лепа грофица застиде се, јер се много зуцкало о краљевој љубави према њој. Краљ, да би оно од чега се грофица тако застидела, узвисио на особито поштовање, подигне подвезицу у вис, и повиче: „срам било онога који што рђаво о овоме мисли!“ — И заведе тај орден, који се може добити само за велике заслуге...

XIX.

О КЊИЖЕВНОМ ЗАНАТУ.

Сви занати — бар у малих народа — кориснији су од заната књижевничког. Сви други богови имали су бар понешто хаљина на себи, само јадне музе¹ ниле су сасвим голе. Једина Мелпомена, богиња трагедије, била је лепо одевена, али она је држала у једној руци скиптар², а у другој оштар нож. Музе, као сваке женске фантазије³, носиле су

1. *музе*: девет муза, кћери Јупитерових, биле су по имовању Грка и Римљана, заштитнице уметности. Оне су биле сестре. Становале су на Парнасу и Хеликону заједно с Аполоном; в. примербу 3, на страни 65.

2. *скиптар* (грчка реч): владалачка палица.

3. *фантазија* (грчка реч): овде жене које имају чудне ћуди.

и гдекојима пружале по један лаворов венац. То су венци од лорбера¹, само су добри за киселу чорбу; никакве најести од њих нема². Кад вам при ручку један лаворов листић дође у уста, брзо видите да ништа не ваља, баците га под ноге. На пијаци продаћете скупље венац од белог лука, него венац од лаворовог лишћа; и само љуто корење од рена имају већу вредност него лаворово грање. Огромна већина и људи и паса већма воли кувану телећу главу с реном, него Аполонову³ главу с лаворовим лишћем.

Познајем митологију⁴ много боље него физику и математику. У време кад сам ја био ђак у гимназији, митологија беше главни предмет учења. Хришћански катихизис беше трн, а многобошка митологија двадесет ситно писаних табака. Ту непамет морали смо учити напамет. И сада као да гледам брадатог Јупитера⁵ како седи на престолу и држи у левој руци скиптар, а у десној руци муње. Ни на Олимпу⁶ престо не вреди много ако поред себе нема муње и громове. Што сада уче ђаци имена елемената, из којих је све што на свету траје, постало и непрестано се ствара и постаје, ми смо онда учили имена

1. лорбер (немачка реч): ловор.

2. никакве најести од њих нема; не можеш се њима заситати.

3. Ајолон: код Грка и Римљана бог поезије, уметности, дана, сузга и пројачаства. У Делфима му је било посвећено чувено пророчиште. Становао је с музама на Парису. Као бог дана и сунца, називан је Фебус.

4. митологија (грчка реч): поест, из давнашњих времена о боговима, полубоговима и јунацама. Овде писац мисли на грчку и римску митологију.

5. Јупитер: Јупитер, или Зевс био је код Грка и Римљана отац и господар богова. Владао је небом и земљом. Понајчешће називан је Громовником.

6. Олимп: планина у Грчкој. Стари Грци су веровали да је на њој станиште богова.

Аргонаута¹, што су са Јазоном пловили из Тесалије² у Колхиду да освоје некакво златно руно. Њихова лађа звала се Арго. Још памтим да су греде и даске за ту лађу сечене на брегу Пелиону, а катарка одсечена је у шуми што се звала Деодон. Ко није знао у којој је шуми та мотка порасла, није био добар ученик, нити је било изгледа да ће кадгод од њега изаћи ваљан човек. Аргонаута, што се на тој лађи возило, било је преко осамдесет³. Неки део њихових имена и данас могу вам побројати: Јазон, син Езонов; Адмет, син Фересов; Девкалион, син Минусов; Херкул, син Јупитеров; Алменуc, син Марсов; Филанон, син Аполонов. Она друга имена нисам упамтио. Ах заборавио сам и имена коња што су на колима бога Феба⁴ свако јутро извлачили сунце иза брега! —

Занесен још у детињству фантазијом⁵ безбожних грчких богова, желео сам да будем поета⁶. Сима Милутиновић⁷, песник Србијанке, кад ме гд видио говораше да од поезије нема на свету лепшег заната. Ја сам му радо веровао; у мојој соби обесио сам слику Омира⁸ и многих других првих мајстора од

1. *Аргонаути*: грчки јунаци који су, вођени Јазоном, пловили у Колхиду, земљу која се налази у Азији, јужно од Кавказа, да освоје златно руно.

2. *Тесалија*: покрајина у старој Грчкој.

3. *било је преко осамдесет*: Пенадовић се не сећа добро, обично се изводи да их је било око педесет.

4. *Феб*: Аполов; и. примедбу 3 на страни 65.

5. *фантазија* (грчка реч): машта, уобразиља.

6. *поета* (латинска реч): песник.

7. *Сима Милутиновић Сарајлија*: (1791—1847), српски књижевник, човек настраног и неуравнотеженог духа и несталиог живота. Био је учатељ младоме Раду, потоњему владци прногорском, Петру II Петровићу Његошу. Најглавнија дела Милутиновића су: *Србијанка*, *Трагедија Обилић*, *Историја Србије од 1813 до 1815 године*.

8. *Омир*: види примедбу 1, на страни 50.

тога лепог заната. Сви су били ћелави, и Сима беше ћелав, тако да сам заиста мислио да ко нема ћелаву главу, не може писати лепе песме; зато сам желео да и ја оћелавим. Од свију жеља ту ми је једину жељу Бог испунио.

Кад је Сима на самртној постељи лежао, његова кућа прокисла је. Песници, да су то видели, рекли би: небо рони сузе за тако великим губитком. Кад су му премештали постељу у други крај куће где не кисне, Сима је рекао професору Исидору: „да се још једанпут родим, не бих желео ништа друго бити него ово што сам био.“ — Ко са таквим речима умире, и онда кад му кућа више главе кисне, а он нема чиме да је покрије, то је срећан мајстор од најсрећнијег заната, то је — прави поета.

Кад је међ људима дељена земља и све што је на земљи, поета је доцкан дошао: забавио се — као што Шилер² пева — у царству сањања. На његово јадиковање Бог му је рекао: „Немој мене кривити! Где си досад био? Ја ти не могу помоћи: све су други заузели, за тебе на земаљском свету није ништа преостало. Али ако хоћеш са мном да живиш, кадгод дођеш, небо ти стоји отворено.“ — То је права небеска утеха, којом се само прави песници могу задовољити.

Шпартански³ закони нису трпели да се поете задржавају у њиховој земљи. А Швајцарци у Берну лане су отпустили из службе варошкога лекара

1. *Исидор Стојановић* (1809—1849), рођен у Бачкој, студирао у Пешти права, али је на повик кнеза Милоша, дошао 1835 г. у крагујевачку гимназију за професора поезије. Од 1839—1849 био је професор опште историје на Лицеју.

2. *Шилер*: Фридрих Шилер (1759—1805), велики немачки песник и писац трагедија. Поред великог броја лирских песама, саставио је и нише драмских комада, од којих су најбољи *Разбојници*, *Валенијајн*, *Вилхелм Тел*. — Писао је и историјска дела.

3. *Шпартански*: види примедбу 3, на страни 43.

само због тога што је написао и штампао неколико песама. Њихов лекар не сме ни о чем другом мислити, него само о својим болесницима...

XX.

БЕСПОСЛЕНИ ЉУДИ.

Визбаден није толико чувен због своје лековите воде, колико због великог стипаја беспослених људи и жена. Хиљадама странаца, путника, ових богатих стокућа² дођу и проведу овде неколико недеља, или неколико месеци. Рајске обале и рајнска купатила њима је најмилије планиште.³ Мали је део међу њима што долази да се лечи; све друго лети кроз овај свет, те траже себи забаве, и — нигде је не налазе. Дуго им време на Мисисипи и Гангу; дуго им време на Нилу и Босфору; дуго им је време на огњеном Везуву и на снежном Монблану. Велике вртоше, лов, музике, позорница, балови: то им се одавно досадило — огадило; тога су се свега наситили — преситили. Ништа за њих више нема ново. Каткад трче у далеке дивље земље, али тамо нема њима забавнога живота, и тамо нађу лондонске обичаје и своје суморне другове с којима неће да се друже. Кад су у самоћи дивљих земаља, желе питомо друштво; кад су близу европског друштва, клоне га се. Зими беже у топлу Сицилију, да не виде снег, лети путују у Швајцарску и пењу се на високе брегове, да виде снег. — Сва осећања за

1. *Визбаден*: бања у немачкој покрајини Насауској; број годишњих бањских посетилаца прелази сада 200.000, док је већ у доба кад је Менадович тамо био ваносио 50.000.

2. *стокућа*: људи који непрестано путују.

3. *планиште*: одморште.

нису ништа друго него један велики дућан. У Внзбадену где дође годишње педесет хиљада богатих странаца, свака продавница напуњена је и окићена најлепшом робом. Ко има сувише новаца, купује и оно што му не треба, а ко нема новаца, гледа напразно и оно што му треба.

Дуго стојим пред овим дућаном, и гледам кроз стаклена окиа свакојаке ствари. Има и лепих штапова, на њима највише устављам погледе. Ја немам штапа: заборавио сам га лане у Минхену, у Максимилијановој кафани, па, кад сам, после неколико дана, дошао у исту кафану и запитао газдарицу је ли ту нађен какав штап, она ми изнесе и показа све што је ко за неколико прошлих месеца заборавио: три амрела,¹ пет марама, један шешир, неколико рукавица и шест лепих штапова, међу којима не беше мој штап. Затим, одмах, иза гвозденога огњишта, где се кафа кува, показа ми један лесков штап с речима: „ово зацело неће бити ваш“. А то је баш био мој штап; познао сам га врло добро. Али ја се одречем тога штапа кад смо гледали да је с доњег краја нагорео. Куварица је ваљда њиме царала по огњишту и по пећи. Од тог доба, куд сам год ходао, све сам мотрио да купим други штап, али нигде по вољи нисам могао наћи. То ми је свагда била лепа забава; кад сам гдегод стајао пред дућаном и гледао изложене ствари, осећао сам да не стојим беспослен. Кад когод прође неколико држава и по свакој вароши где дође, хода и разгледа да купи оно што му треба, то је посао. Сад сам се зауставио пред овим дућаном највише због тога што између остале робе има и штапова изложено на углед...

Ови штапови што су напољу изложени, не допадају ми се, од трске су. На штапиве од трске и на пријатеље не смете се ослонити, превију се. Има

1. амрела (франиуска реч): сунцобран.

их неколико лепих и на врху позлаћених, то би бар спасло их да с њима нико по огњидицу не цара. У дућану, по свој прилици, има бољих штапова, али нећу улазити. У толико сам дућана и лане и ове године био, па нигде није ми се ниједан штап допао, неће зацело ни овде. Хоћу да идем даље, још има дућана за гледање. У томе осетих да се полагано једна рука спусти на моје раме, и у исто време чух познат, крупан, глас и познату реч: „антрон!“¹ — Ја се и не осврнем, но корачим у дућан, а за мнош одмах уђе и мој добри познаник кога не познајем. У дућану сrete нас трговац, учтиво питајући шта желимо купити. „Ако имате штапова осим ових напољу, покажите нам да видимо!“ рекох ја. — „Могу вам показати, одговори он, али неће вам се допасти; гледали сте их ономад све, па ниједан нисте нашли по својој вољи“. — „Покажите их овом другом господину!“ рекох ја. — „Он је ове недеље два пут овде био и гледао их, па му се ниједан није допао“, одговори трговац, машајући се руком да дохити једно бreme штапова, но ми окренусмо се, и оним истим редом како смо ушли, изађосмо на друга врата. Тако је кад у једној вароши има много дућана; странац не може упамтити у коме је дућану јуче био. Овако лепо купатило као што је Визбаден, не треба да има двадесет хиљада становника; за нас странце довољно би било да има, као Хомбург², само седам хиљада: пет хиљада да држе гостионице и да нас послужују, а ове друге две хиљаде да држе дућане и да раде занате.

Идемо даље; прошли смо полагано девет дућана, па у десети уђосмо. Ништа не говоримо, него гледамо свуда по дућаву, да бисмо могли смотрити има ли онога што ми тражимо. Али девојка — овуда

1. *антрон* (Француска реч): уђимо.

2. *Хомбург*: бања у немачкој покрајини Хесен-Хомбургу.

су по дућанима девојке момци¹ — одмах изнесе вред нас из једнога угла пуно наручје разних штапова. Ја се зачудим и упитам откуд она погоди шта ми тражимо. — „Та пре неколико дана ви сте гледали ове штапове, а тај господин био је до сада двапут и дуго их разгледао, али није могао изабрати.“ Тако нам она, смешећи се, одговори. Ми седосмо на столице, обојица метнусмо наочаре, и најљиво прегледали смо штапове један по један. По овим различитим штаповима може човек познати како различитих укуса има међу људима. Осим што су различите боје, има их различите форме²: на њима је начињен мајмун и многе још прилике и неприлике. „Ја сам видео негде врло добар и по вољи штап, али сада не могу да се опоменем где је то било“, рече мој другар девојци. Ја оставим сав посао на страну и погледам га, дивећи се његовој речитости. Толико речи на један пут изговорити, то је заиста много. „Може бити у Франкфурту — одговори му девојка — тамо има врло велики избор штапова; отуда их и ми добијамо“. — „Право кажете!“ рече мој другар, који у Франкфурту нигда није био. Затим погледа у мене, и додаде још две речи: „Хајдемо у Франкфурт!“ Ја погледам у сат, и само рекох: „Мо- рамо хитати“.

Било је осам сати изјутра, а железница полази у осам сати и двадесет минута, но до железнице има се прилично ићи, зато, да не бисмо одоцнели, како изађемо из дућана, седнемо у фијакер и кажемо да брзо вози. Тако је кад се има хитна и важна посла.

У последњем часу ситили су наши пушници на станицу, и ускочили у воз.

У Кастелу³, докле смо дошли за тридесет ми-

---

1. овуда су по дућанима девојке момци: овде по дућанима служе девојке место момака.

2. форма (латинска реч): облик.

3. Кастел: предграђе немачке вароши Мајнца, од којег га раставља река Рвјна.

нуга, раздваја се пут. Зато смо ту морали прећи у друга кола и узети друге билете¹. Од Кастела до Франкфурта путовало се негда двадесет сати, а сада се пугује два сата. Задржавали смо се путем на више места, но тако мало да нисмо имали времена ни воде пити... На целом путу били смо обојица добре воље, а то по свој прилици зато што нисмо беспослени, него имамо некакав циљ пред собом: путујемо својим послом. Разговарасмо необично много. Није прошло ни једно пола сата да један од нас шгогод не рекне, а други да му не одговори. Наши занимљиви разговори били су ови: „Сутра ће бити кише!“ рече он. „Врло је могуће!“ одговорих му ја. „Данас је четвртак“, рекох ја. „Врло је могуће“ одговори он. — Звиждање и тутањ кроз једну покривену, велику зграду прекиде нм даљи разговор. Већ смо у Франкфурту. Ово је варош врло знаменита: у њој се родио славни песник Гете², и у њој су постале славне франкфуртске кобасице. Њихова имена позната су по читавој Европи...

Железничка станица од вароши подалеко је, за то узмемо кола и кажемо кочијашу да нас вози у најлепши дућан. Нисмо морали да разгледамо варош. Мој другар, кад сам му то напоменуо, одговорио ми је: „Посао пре свега!“ Мени је Франкфурт добро познат; три пут сам кроз њега на омнибусу³ ноћу прошао, и то свагда са источне на западну железницу. То је она иста улица којом се и данас возимо: она је дуга, права и широка; са

---

2. билета (латинска реч): карта за возњу.

3. Гете: Волфганг Гете (1749 — 1832), највећи немачки песник. Поред дивних лирских песама, које се одликују не само топлотом осећања него и изванредном маштом и дубокима мислима, Гете је дао значајна дела: *Вертер*, *Херман и Доротеја*, *Истина и Искусство*, *Вилхелм Мајстер*, *Фауст*, и т. д.

1. омнибус (латинска реч): кола удешена за већи број путника; пролазећи кроз варош, омнибус застаје по станицама, да прими или да испусти путнике.

обе стране има кућа; оне и сад стоје. Нема никакве промене, осим што сваких десет корака сретамо по једног пруског жандарма са њиховим металним, шиљастим капама. Пруси су уман, филозофски народ; они се главом боре; зато они имају на глави бајонет.

Кад је кочијаш за добро нашао те се зауставио пред једним дућаном, газда са своја три момка стајали су пред вратима... Кад сиђосмо с кола и корачисмо у дућан, са особитим поштовањем примакоше нам столице, те седосмо. Муштерије¹ што на колима долазе, свуда радо дочекују, јер они купују врло много, а погађају се врло мало. Ми смо дуго обртали главу тамо амо и разгледали робу по овом великом дућану; за нашим погледима следовали су погледи газде и свију његових момака. Напоследку, мој друг, који је по свој прилици очекивао да ја први проговорим, запита: „Имате ли штапова?“ — Сва три момка потрчаше и донеше пред њега три завежљаја различитих штапова, које он, метнувши наочаре, пажљиво поче разгледати. Првим погледом ја се уверим па ту нема никаквога штапа што би се мени допао. Све сами штапови за пруске аристократе². После неколико мињута почнем, забаве ради, гледати неке врло мале столице од дебелог платна, за гвозденима шипкама и могу се склопити. Оне су заиста врло лепе и спретне; ја сам их склапао и расклапао, пробао сам како је на њима седети, загледао са сваке стране, днзао их да видим јесу ли тешке. Затим мој сапутник остави штапове, па почне и он столице разгледати, а газда том приликом хвалио их много: „То су најспретније столице што су се досада измислити могле; на париској изложби³ добиле су

1. муштерија (турска реч) купац.

2. аристократија (грчка реч): племић.

3. париска изложба: в. примедбу 2, на страни 70.

прву медаљу. Нема странца који дође у Франкфурт, да не купи бар једну такву столицу. Свад вам је од потребе: ходате по шуми, по ливади, гдегод хоћете, имате на што сести. Често, баш онде где би човек желео да седне, нема клупе, а на влажну земљу сести то је готова болест. Један комад није скупљи од три форинта. Узмите их за спомен из Франкфурта“. Мој другар извади и даде му три форинте, а они одмах, и не питајући мене, склопише две столице, и завише их сваку за себе у дебелу жуту хартију, увезаше унакрст јаким копчама, па их хтедоше у кола да однесу, но ми смо волели да их са собом носимо; зато смо их купили; оне су одређене да се на њима седи, а не да се на колима возе. Врло смо задовољни обојица што смо до овакве потребне и корисне ствари дошли. Уверен сам да ће нам се за кратко време исплатити, јер у парковима и ливадама, кад су какви концерти или иначе какве забаве, свагда плаћамо столицу кад хоћемо да седнемо. Треба једном и на штедњу почети мислити.

Узмимо под мишку сваки своју столицу, које су тако лепо завијене, да су изгледале као каква велика књига. Затим, били смо још у два дућана; у једном умало нисмо купили штапове, већ смо хтели упитати за цену, али остависмо да се промислимо. Штап је ствар коју човек непрестано са собом носи, зато треба да га не купује ако му није потпуно по њуду...

Пошто су провели цео дан у разгледању Франкфурта, Ненадовић и његов сапутник крену се увече напред за Визбаден.

1. *медаља* (талијанска реч): метална плочица која се додија као награда приликом разних утакмица, или као одликовање за храброст или заслуге.

2. *форинта* (талијанска реч): аустријска форинта вредела је пре Европског рата две круне, односно јешто више од два динара.

Људи се нису још сложили да имају једнаке капе, а камо ли да имају једнаку памет и куће. По свему што видимо можемо рећи да је ова варош жива: све има ноге, миче се. Свуда чујемо само немачки језик, али у Европи се броје на хиљаде вароши у којима се говори тај језик. Ко би погодио у којој смо ми вароши! А то нам је нужно знати, јер због тога не можемо погодити где је Визбаден. Кад смо дошли на пијацу, заустависмо се код једне старе статуе¹. Гледали смо је дуго, али она нам није могла ништа друго казати, него да се зове Фридрих. Тако на њој стоји написано. То занста није Фридрих Велики,² јер има леп и прав нос. Мотрио сам да се с каквим разборитим човеком упустим у разговор о овој статуи, па том приликом моћи ћу дознати и како се зове ова варош. Видим да иде и да ће поред нас проћи један пристар,³ мало погрљен и много мршав господин у дугачком капућу; има у десној руци штап, под левим пазухом неке дебеле књиге, а на носу наочаре. По овим знацима, сваки онај који је учио зоологију, може лако погодити да ја то немачки професор. Кад је био према нама, ја корачим пред њега; прихватим се за шешир, и учтнво га запитам: „Господине, били ми хтели штогод о овој статуи казати?“ — Он се такође прихвати за шешир, корачи мало с пута куда свет пролази, и поче ми казивати целу историју ратова за ослобођење Северне Америке⁴, и о стању немачких држава

1. *сћашуа* (латинска реч): кип.

2. *Фридрих Велики*: Фридрих II Велики, пруски краљ, одличан ратник, просвећен владар, љубитељ књижевности (1712-1786).

3. *приштар*: постарија.

4. *ратиши за ослобођење Северне Америке*: британске колоније у Северној Америци, не хотећи да плаћају велики порез Британији, побуниле су се против ње, и објавиле 1776 године да су независне, под именом *Сједињене Америчке Државе*. Ратови које је британска влада водила против њих окончани су 1783 године тиме што је она морала признати независност Сједињеним Америчким Државама.

пре сто година. Он је своје причање одмах на оде-лења раставио. — „Прво — говораше он — казаћу вам узроке постанка ове статуе; друго: средства новчана којима је подигнута; треће: ко је подигао ову стату-у; и четврто: живот онога коме је подигнута. Дакле прво: — и онда причао ми је опширно да је Фридрих, пре сто година, као њихов ландграф¹ владао овде. Кад је Северна Америка почела крваву борбу против Енглеза за своју независност, и кад је тада Енглеска за скупе новце тражила војнике по Европи, онда је тај исти Фридрих за двадесет и један милион талира продао Енглеској дванаест хиљада својих војника, које је Енглеска на осам година узела и послала у Америку, где су сви изгинули. Тим новцима што су добивени за дванаест хиљада немачких синова, украсио је Фридрих своје палате и далеко чувени парк што се зове Вилхелмскее; из тих новаца подигнута је и ова статуа“. Док је он причао, ја сам га два пута питао: „Како се зове ова варош?“. А он ми је на то питање свагда именовоа по једну американску варош где су се борили они Немци о којима је говорио; држао је да ја питам за имена тих вароши. Пошто видим да све његово причање нема за мене жељенога одговора, ја му се поклоним и захвалим на објашњењу; он ме исто тако поздрави и оде.

Кад се вратим и кажем своме сапутнику — који је поред статуе, на својој столици, мирно седео — да нисам могао дознати име овој вароши, он ми рече да ту не треба околишити, него просто и укратко питати првога кога сретнеш. Ја га послушам, и пошто смо ишли неколико минута, зауставим једнога који имађаше озбиљно банкерско² лице, па га упитам: „Господине, како се зове ова варош?“

1. *ландграф* (немачка реч): кнез.

2. *банкерско лице*: лице као у банкера; *банкар*: човек који се бави новчаним; немачким пословима.

Ои погледа у мога другара, који се по несрећи мало насмешео, затим окрете се мени, и опором ми одговори: „Господине, ја не допуштам да са мном шалу проводите!“ па љутито оде брзим кораком, непрестано гунђајући. Зарекох се да више никога не питам.

Ишли смо даље, невесели и забринути, поред најлепших дућана; пред сваким смо помало застали, јер беше изложено свакојаким прекрасних ствари, осим штапова. Свет је врвео својим послом на све стране. Срећни људи! Сви су знали како је име овој вароши, осим нас двојице. Кад смо дошли према једном лепом дућану где се продају цигаре, видимо на великом стакленом окну, позлаћеним словима, француски написане ове речи: „Овде се и француски језик говори“. То обрадује мога друга и одмах рече: „антрон!“ — Ја поновим ту исту реч, и уђемо у дућан, где је једна плава, врло лепа девојка, продавала цигаре. Говори брзо и добро француски, а уза сваку реч смеје се и шали. Седнемо обојица. Она нам изнесе десет кутија цигара, и са сваком кутијом изговорила је много речи, казујући какве су цигаре, одакле су, и пошто су. Разгледали смо и бирали цигаре. Требале су нам на пут. У томе, иза својих леђа чујем неку цврку; окренем се, и видим неколико кавеза са врло лепим птицама. „Је ли вам и то на продају?“ упитих ја. „Све штогод видите у дућану!“ одговори она, и хитро донесе кавезе, и поређа их испред нас. Остависмо цигаре и загледасмо се у птице како подскакују у својим малим кућицама; а она је њихово певање најлепшим речима хвалила. Кад јој рекосмо да смо дошли из Визбадена, где смо само на кратко време, ради лечења, и да нам не требају птице, она опет настави: „Купите, па их коме поклоните. Какав је то прекрасан да! Најлепша би се дама обрадовала!“ Право каже. Жене и мачке воле врапце. При том, ове су птице од велике реткости, а и кавези од жице још су већа реткост: исплетени су

врло ретко. Лепшега поклона за моју газдарицу у Визбадену не бих могао наћи: она воли птице; сваки дан, кад дође с пијане, чујем је да говори о гускама и кокошима. Без дугог размишљања платимо обојица по једну малу кутију цигара и по један кавез са жутим птицама.

Кад смо устали да пођемо, мој другар одважи се, и рече: „Ова је варош лепа!“ — „Као рај!“ одговори она. „И девојке су у њој лепе!“ рече он даље. „Као анђели!“ одговори она, смејући се. „Драга моја госпођице — настави он даље, милујући је родитељском руком по образу, — кажите ми како се зове ова варош?“ „Драги мој господине — одговори му она оним истим полагањем тоном — ова се варош зове Нетушепал“, и превијала се од смеја. Сад му ја притечем у помоћ, и рекнем јој: „Ја вам се заклињем да он не зна како се зове ова варош; зато кажите му!“ — „А што му ви не кажете?“ одговори она. „Не знам ни ја, зато вас, без сваке шале, молимо, кажите нам како се зове ова варош?“ — „Лондон!“ повика она, и тако се гласно смејала да су и наше птице почеле у кавезу играти и певати.

Она нас држи за Енглезе. То је дало придику моме другу те ме запита кад смо даље улицом ишли: „Ви нисте, господице, Енглези?“ — „Нисам!“ „А ви?“ — „Нисам ни ја“. — То је све наше познанство. Сазнадосмо да нисмо Енглези. Полагано смо ишли даље. Обадве моје птице почеле су гласно певати; оне су, по свој прилици, позвале да их је купио невешт песник, па су хтеле да покажу како ваља певати. Гдекоји што смо их сретали, застајкивали су и завиривали су у наше кавезе, особито жене; ретко је која прошла а да није узвикнула: „Ах, лепе птице!“ — Идући тако, наиђемо на једну велику књижару. Напољу беше изложено књига на различитим језицима. Ја обично код сваке књижаре

---

1. На француском језику значи: „не дирајте“.

радо се зауставим и гледам изложене књиге. По натписима погађам и читав њихов садржај. У књижарама највише износе на углед беспосличке, забавне књиге, јер они што беспослени иду и блеу по дућанима, жељни су нове забаве. Научне књиге морате тражити, забавне књиге трче саме за вама. Између књига што су изложене биле, видимо једну француску, на којој пише: „Лек против дугог времена на железници“. — Нама је дуго време и осим железнице. Мом сапутнику допаде се наслов те књиге, с тога уђосмо у књижару, те је он одмах купи и плати...

Докле су нам момци спремали и у два пакета савијали купљене књиге, ја се загледам у једну мапу Европе. Књижар одмах приђе и хвалио ми је ту карту, на којој су означене најновије железнице. Срећна мисао паде ми на ум, и ја га са страхом запитам: „Где смо ми сада на овој карти?“ — „Овде смо!“ одговори он, и метну прст на варош Касел². — „Дакле Касел!“ рекох ја гласно. „Касел!“ повика мој друг и плесну се рукама. „Откуда ми у Каселу?“ повика наново он. — Књижар и обадва његова момка само су гледали и нису могли знати што нас је та реч Касел толико зачудила.

Ишли смо улицом даље без бриге. Носили смо у једној руди кавез, у другој столицу, а под пазухом пакет с књигама. После неколико корака срете нас једно момче, и понуди се да нам те ствари понесе. Ми му их радо предамо: сметале су нам ићи и разговарати се. После дугог размишљања, мој друг сетио се шта је томе узрок те смо целу прошлу ноћ место на запад ишли на исток. У Франкфурту, кад је искао билете за Касел, они га нису разумели, него му дали за Касел...

1. *маја*: в. примедбу 3, на страни 30.

2. *Касел*: жива индустријска варош у Пруској; у близини се налази изванредно лепа парк Вилхелмске.

Д. — Писма из Црне Горе.

XXII.

ЦРНОГОРСКА ХРАБРОСТ

Дуга црногорска борба није била борба за опстанак, за који се сваки обичан живот бори; њихово ратовање било је за неку идеју, при којој они на свој живот нису полагали никакву цену... Они су чували аманет¹ с Косова. Тај јуначки понос: да бране

Д. — Упознавши се 1851 г., у Италији, с Његошем, Ненадовић је захтевао да види и владачине завичај, непокорну Црну Гору, за коју је већ и раније имао живе симпатије. Зато се он радо одазива позиву Његошева следбеника, кнеза Данила, долази у Црну Гору новембра 1857, и ту се задржава до пролећа 1858. После дужег времена, за владе кнеза Николе, он поново долази у Црну Гору, и ту остаје 1874, па вероватно и целе 1875. И још једном, за време црногорског ратовања с Турцима, он борава од марта 1877 до марта 1878 у тој јуначкој средини. — Ненадовић се осећао неизмерно пријатно у земљи витешких, искрених, оштроумних Црногораца, који су га предустретали с љубављу. Он им се за то одужио нишући топло о њима у својим *Писмима из Црне Горе*, где је наслепкао не само земљу, ратовања и новосилицу Црногораца, него и њихове обичаје, свакодневни живот и, нарочито, душу, трудећи се да истакне све што је лепо и племенито, а предавши ћутке преко оног што није за похвалу.

1. *аманет* (турска реч): остава, оно што се некоме да на веру да чува или да изврши.

да се не угаси последња варница српске независности, одржао је и подгревао њихову борбу кроз векове. Ту једину намеру видите кроз целу њихову историју и поезију. Нису они ту искру бранили само од некрста¹, него и од сваке крштене војске, која се овим горама са претњом приближила. Они су је бранили и одбранили. Од те варнице букнуо је пламен, који је сажегао варварско турско царство. Сваки Црногорац који је погинуо, може радосно гледати Обилићу у очи; који је још у животу, може рећи: ми смо наш задатак славно испунили; имамо право на признање целог југословенства. А ехо² ће им са свију крајева света одговорити: и целога Хришћанства...

Лепа је то награда и утеха једној малој земљи кад дочека такав успех свога дугог ратовања; али кроз стотине година, тешка је и горка била помисао сваког Црногорца: у прошлости, видео је све своје старије да су изгинули; у будућности, видео све своје синове и унуке да ће гинути; а крај ратовању нигде се није могао догледати. Непрестано с пушком у руци, непрестано на стражи према непријатељу!... Велике су патње и оскудице црногорске, али они веле: „Витешку невољу треба витешки подносити“. — Ако сажалите рањеника, он ће вам одговорити: „Овакав је живот Црногораца!“ — Ако се чудите њиховим путовима, њиховим бесплодним и безводним бреговима, на којима ништа друго не видите осим камена, они ће вам рећи: „А да не би се звала црна него бпјела Гора, да је друкчије“. — Ако тешите ода за изгинулим сином, он ће стегнути своју тугу у своје срце, па ће вам одговорити: „За то се и родио“. — Кад носе рањеника, они што га сретну, не кажу му: добро јутро, него „срећна ти

1. некрст: овде значи Мухамеданци, Турци.

2. ехо (грчка реч): одјек.

рана;“ — Кад им је Гуприлић-везир¹ у пређашња времена поручио: ако се не покоре, да ће све што је мушко исећи, они су му одговорили: „Док двије ћенојке трају, бориће се по Ловћену“. — Кад је у прошлом веку Мамут-паша² продро до Цетиња, са угарком у руди дозивали су Црногорце и викали им: признајте султана, и само по једну пару дајте, колико да купимо царици папуче, или ево ћемо куће да вам палимо; а они су-им с брегова одговарали: „Не признајемо, не дајемо — палите!“ — Кад их је Омер-паша³ с великом војском био притеснио, опреми им свога посланика, да му одговоре на његова захтевања, а они му пошаљу фишек с барутом, и на њему напишу: „Ово ти је одговор!“

Сваки њихов говор могао би се записати и у књиге ставити. Сваки дан могао би се по један нов „горски венац“ исплести, кад би се све њихове значајне речи могле скупити што их тога дана изговоре. Једном ћетићу који још немаше пуних четрнаест година, па се беше тешко ранио, рекох: „За што си тако млад ишао у бој?“ — А он ми одговори: „Све једио; ко иде у бој тражи смрт, ко сједи дома, чека је“. — Једноме што је са мном путовао, рекох; „Зар ти данас мрсиш?“ — А он ми хитро одговори: „Ако не изборисмо, не испостисмо“. —

1. *Гуприлић-везир*: знаменит турски везир, који је живео крајем XVII и почетком XVIII века. 1714 г. с великом војском напао је на Црну Гору, и лукавством уснео је да продре чак до Цетиња, које је допалио и опљачкао.

2. *Мамут-паша*: м. Махмуд-паша Скадарски; ударао је у три маха на Црну Гору: 1875, и два пута 1796; док је прв првом нападу био провалио чак до Цетиња, други и трећи пут су га Црногорци одбили, тако да је чак у последњем боју сам погинуо.

3. *Омер-паша*: в. примедбу 4, на страни 37.

4. *горски венац*: писац подсеће овде на прослављено Његошево дело *Горски Вијенац*; в. о томе примедбу 3, на страни 35.

За време жестоке битке рекоше једноме да иде кроз зрна турских пушакв, и да меће динамите¹ под турска утврђења. При поласку упита га неко: „Хоћеш моћи то извршити?“, а он се осмехну, па одговори: „Не могу сам, али зваћу невољу у помоћ: она је Црногорцима вазда помагала“. — Нигде нисам чуо да се когод жалио на своје тешко стање које рат доноси; свики за себе сматрао је ово раговање² као неку своју личну ствар. Трпети глад, жеђ, зиму, врућину, ране, то су Црногорцима обичне ствари. Нигда нисам чуо да је когод запитао: кад ће се ово раговање свршити. — Усред највеће муке, усред боја и крваве погибије, кад виде странца, они му весело и поносито вићну: „Овако Црна Гора четврти ст тине година живи, и још нигда није јакнула“...

XXIII.

ЦРНОГОРСКО ЧАСТОЉУБЉЕ.

У Црној Гори велика је сигурност. Нико своја врата не закључава. Дању, ноћу, можете ићи куда хоћете и носити новаца колико хоћете, немате шта сумњати да ће вас когод напасти...

Та сигурност није нова; од када се зна за Црногорце, од тада се зна и за сигурност међу њима. Прича се да су негда остављали поред пута новце и сребрне пиштоље, па их није нико дирао. Та сигурност није повикла из какве велике строгиости, него из чистог народног честољубља. У Црној Гори одгајено је осећање да је срамота гора него смрт

1. *динамит* (грчка реч); смеша за распрскавање и разбијање тврдох предмета, на пример, стена, бедема, и т. д.

2. *ово раговање*: Ненадовић мисли овде на ратове из 1877 и 1878 г., кад је он боравио у Црној Гори.

Сваки чува свој образ; сваки се боји прекора и срамоте као највеће казне. Отуда је та велика послушност у ратовању. Реч „страх“ нећете у Црној Гори нигда чути, осим кад когод р-кне: „Страх ме, осрамотићу се!“ „Страх ме, изгубићу образ пред очима Црногораца!“ — За цело време овога тешког ратовања, нико није био кажњен смрћу; нисам чуо ни да је који на тамницу осуђен. Сваки је драговољно чинио своју дужност. Велика је казна кад коме рекну: „Уклони се између јунака!“

Није да они чувају свој образ и поштење само на бојном пољу, у јунаштву, него и у свакој прилици. Кад у приватним пословима штогод уговарају и реч залажу, чућете где спомену црногорску, непреломљену веру. Они живо осећају, и с неком побожношћу поштују свој народни понос. Често ћете чути, нарочито кад су међу страпцима, где ће рећи: то не може црногорски образ поднети! — Они потпуно држе да је црногорска задана реч и црногорски образ нешто боље и друкчије него у осталогa света. С тим су уверењем одрасли, то у сваком разговору чују. Кнез Данико говорише им: „Црногорци, за сваку своју работу помислите шта ће гусле казати!“ — А кнез Никола рече им једном пред битку: — „Црногорци, оно што имамо да бранимо, можемо са три прста покрити!“ — и метну

1. *приватни* (француска реч): лични.

2. *кнез Данило*: кнез црногорски (1826—1860), синовац и следбеник Петра II Петровића Његоша, признат је од Русије као први световни поглавар црногорски.

3. *работа*: посао, рад.

4. *кнез Никола*: (1840—1821), синовац и следбеник кнеза Данила. Као кнез Црне Горе владао је од 1860—1910, кад се прогласио за краља. За време Европског рата, пред непријатељском в.валом повукао се 1916 г. у иностранство, где је и умро. Радио је и на књижевности. Од већег значаја су му родољубиве песме, нарочито дела црногорска химна: *Онај, онамо*, као и драма *Балканска царица*.

руку на образ; а сва војска одговори: „бранићемо као вазда!“... „Ми нејмамо градова на мору, ни богатијех дворова крај мора; нејмамо ништа осем јунаштва и свијетла образа; само по томе свијет нас чује и поштује. Ти на твом образу носиш црногорски образ; ако обрљаш свој образ, сва ће Црна Гора осјетити стид!“ Тако они често један другом говоре...

XXIV.

ЦРНОГОРЦИ О РАТОВАЊУ.

Црногорци, бранећи своју слободу, увек су се показивали као неустрашиви јунаци, и сматрали су да су тек онда задобили потпуну победу над непријатељем кад би му одсекли главу; што су им многи сиранци замерали.

Црногорци нигда нису били нечовечни према својим непријатељима. Они нигда нису заробљенога Турчина ни најмањим мукама мучили; нигда га нису истукли, нигда му нису очи вадили! Нигда! — У којој смрти можете више лепоте и поезије наћи, него кад се каже: Сабљом ману, одсјече му главу?!

Рат је сам по себи свуда варварство; ниједан рат не може друкчији бити него нечовечан, јер у сваком рату човек против човека иде да се униште. Објава сваког рата, то је смртна пресуда за хиљаде невиних. За све грозне случајеве што се у биткама и за време војевања догоде, Французи за своје извињење слегну раменима и обично само кажу: „То је рат!“ — Даље ништа не говоре. У тим речима све стоји. А Црногорци веле: „И анђели да међ собом зарате, не би се цјеливали, него би један другом главе сјекли!“...

При свем шом, Црногорцима раш није серха, идеал, него најмешнушо зло, које они само храбро подносе. Један од исшакнушх црногорских јунака, Новица Церовић¹, прекинуо је певача који је узносио његово јунаштво овим умним речима:

„...Јами, чоче², не слави сувише
Како с' људи међу собом даве:
Ко је уман треба да уздише
Што су људи јоште звери праве“...

Рашовање је често предмет разговора и на скуповима Црногораца.

Покојни владика³ и кнез Данило⁴, готово сваке зимне вечери сазивали су Црногорце у свој двор, на разговор. Исто тако чини и кнез Никола⁵. Врло су занимљиви и знаменити разговори на сваком томе сједнику; (тако се овде зову састанци за разговор и забаву). Ту се обично и гусле чују. А највише се говори о јунацима и о биткама, старим и новим. Сваки такав сједник траје до пола ноћи, и нико не осети како брзо време прође. Свагда се чује нов разговор и ново причање, јер свагда има позваних нових Црногораца, који су из других округа, на неколико дана, на Цетиње дошли. Сваки је разговор одабран и пун бистрине, значаја и природне досетљивости. Такво вече нигда не прође а да се не спомене Косово, и да се не каже: Жива је српска

1. *Новица Церовић*: гласовити црногорски јунак. Као кнез дробњачки, највише се истакао у погиваји великог турског насилника, Смаил-аге Чегана, 1840 г.

2. *јами, чоче*: окани се, човече.

3. *покојни владика*: овде се мисли на Петра II Петровића Његоша.

4. *кнез Данило*: в. примедбу 2, на страни 88.

5. *кнез Никола*: в. примедбу 4, на страни 88.

будућност. Кад би стенограф¹ у крају седео и писао све оно шта који прича и рекне, од сваког таквог сједника могла би изаћи врло занимљива књига. Била би пуна нових мисли и речи, које нигда пређе нисте чули. И сада, и за време кнеза Данила, био сем позиван на те вечерње сједнике. И да сам све оне разговоре упамтио што сам слушао, целог живота не бих вам могао испричати их.

На једном таквом сједнику кнез Данило замету разгвор о сечењу глава. Тада се у страном свету много викало против тога обичаја, и у опште противу Црне Горе. Један Мартинић², слушајући шта говоре новине, рече: „Бога ми, још мало па ће лацмани³ писати да су Црногорци и Светом Јовану одсекли главу“. — Војвода Мирко⁴ рече: „И два пилета кад зарате, хватају се за вратове“. Један сенатор⁵ свој говор заврши овим речима: „Нијесу Црногорци то измислили и први почели. Од како је људи на овом свијету, они су вазда један другом сјекли главе“. — „Имаш разлога!“ рекох му ја. — Анђео, кад је дошао да истера Адама из раја, донео је мач собом: ако га Адам не послуша, да му одмах одсече главу“. — Грохотом се насмеја стари Стеван Перков⁶, па рече: бога ми, да је Адам био

1. *стенограф*: онај који зна стенографију. — *Стенографија* (грчка реч): вештина коју науче људи да би нарочитим кратким знацима бележили речи тако брзо као што се изговарају.

2. *Мартинић*: члан црногорског племена Мартинића.

3. *лацманин*: в. примедбу 5, на страни 37.

4. *Војвода Мирко*: брат кнеза Данила, отац краља Николе.

5. *сенатор*: члан сената. Сенат у Црној Гори основао је Негош, 1831 г.; пре увођења устава и Народне Скупштине 1907, то је била нека врста државног савета.

6. *Стеван Перков*: дед кнегиње Милене, која је била жена кнеза Николе а мати кнегиње Зорке, жене краља Петра I Ослободитеља.

Црногорац, и данас би сви Црногорци живљели у рају. Погледај ове голе кршеве какви су, па их Црногорац брани, и нико не може да га оћера одавде; а ко би га могао ишћерати из раја, „јадан!“ — „Али — рекох му ја — онога анђела Бог је послао“. Опет се насмеја старац, па рече: „Да је Адам њему погубио два три анђела, мило би Богу било, па би рекао: „Е, нијесам рђу створио на овај свијет, него јунака! Не дирајте га више! Нека до вијека сједи усред раја!“

То је тај исти Стеван Перков што је покојном владици казао: На сву Црну Гору Бог је дао оку¹ памети, а ти сам имаш двије литре... Сваки његов говор врло ме занимао; он је био жива црногорска историја. У последње дане своје старости изгубио је сасвим очни вид, али до смрти остао је у свом говору бистар, оштар и разборит. Стеван Перков, отац је војводе Петра Вукотића, а деда кнегиње Милене. Био је врло озбиљан и леп старац. Кад је он гдегод у друштву, свако је добро смишљао шта ће рећи. Чешће сам слушао да Црногорцима рекне: „Шта је гођ неуљудио, не треба ни у шали да је међу људма!“ — То су врло значајне речи; на таквом начелу основани су сви црногорски обичаји, и сав њихов живот. Те су речи прве изашле из народа. Док се год такве речи међу њима понављају и као правила држе, дотле ће Црна Гора бити оно што је...

---

1. *ока*: турска мера за тежину. Мери 1,280 кгр. Ока има четири литре.

XXV.

О ЦРНОГОРКАМА.

Жене у Црној Гори никако не стоје тако рђаво као што се разносило. Човек је војник и гост у кући, а жена је домаћин; због тога на њих и пада већа брига и већи посао. Оне знају да кућа не стоји на земљи него на жени.¹ Неуморно раде све послове. Њихови мужеви знају их потпуно поштовати и уважавати; нико неће у својој кући штогод наредити, а да о том и својој жени не јави и с њом се не договори. Жена управља кућевним пословима. Црногорке су озбиљне, разборите, вредне, оштре и разговорне. Ни једне прекорне речи нико им не сме рећи. Пре ће Црногорац прећутати и отрлети какву неповољну реч, него Црногорка. Жене које рађају јунаке, нису робови ни у кући, ни на путу, ни на суду. Оне се свуда поносито и јуначки држе. На своје оскудно стање нигда се не туже. Ако их когод сажалева, оне смешени се одговоре: „а кад нам је боље од Косова било?“...

Као Црногорци, тако и Црногорке љубе своју земљу и независност. Оне говоре о прошлости српској као да је свака читала историју. Са поуздањем надају се бољој будућности. Та надежда за четири стотине година, није се могла у њиховом срцу угасити. Кад се с њима разговарате, чини вам се да је косовска битка јуче била. Оне поштују и цене свој народ мномо све друге народе. Ко је од Бога благословен, тај се родно у српској народности. Ко није од те народности, то је грдов² лацмански³. Тако оне мисле...

1. кућа не стоји на земљи него на жени: то је српска народна пословица.

2. грдов: грдоба, гад.

3. лацмански: в. примедбу 5, на страни 37.

У Црној Гори није никоме мило кад се поведе разговор о сиромаштини; — „а шта нам мањка (недостаје)?“ одмах ће когод рећи. У једном таквом разговору, шалећи се рече једна Црногорка: „Шта ћемо? они што кују новце направе их округле, па се са овијех брда опет сви скотрљају у њихове равнице“. — На то друга настави: „Богатство пролази, а јунаштво спомиње се“. — При некој прилици, рече један странац шалећи се: „Ова земља нема воде, нема траве, нема дрва; кога ђавола браните?“ — „Све је тако, одговорн му Црногорка, али опет нам је сваки овај камен мио, као да је позлаћен“.

Црногорке без жалости и без суза, весело спремају своје укућане на војску; али кад који погине, туже за њим преко сваке мере. Мати и сестре, неколико месеци, куд се год макну, гласно наричу. Ко не зна тога обичаја, мисли да певају. Оне у песмама туже. Свако јутро кад пођу на њиву, или на воду, нове жалостиве песме изводе... Да мајке и сестре своју косу одсеку и на гроб положи, то се чешће догађа. Жена за својим мужем уздржава се од туђења, није обичај...

Према оваквим нежним мајкама, чудне ми се чине оне мајке које говоре: „Ако је погинуо! још имам двојицу, нека и њи два погину; зато сам их и родила!“ Такве мајке по свој прилици спомињу се само у причама и у песмама; ја их нисам видео у Црној Гори. Тако може мислити и говорити брат, сестра, па и сам отац, али права мати не може. „Јунак нека јуначки гине, а мати нека матерински тужи!“ тако вели Црногорка, која весело спрема свог сина на војску, и при растанку каже му: „Не враћај ми се без свијетла образа“...

XXVI.

НАРОДНИ ПОНОС.

Сваки народ има по неке своје особине које се кроз дуге векове на њему познају. Једна од таквих особина налази се код Црногораца — и у опште код Срба, ма где они живели — у томе што се они поносе својом народношћу и именом свга народа. Странци много се чуде томе; не могу нигда да виде узрока тако великом поносу: ни у прошлости, ни у садашњости не могу да га вађу. Тај понос њима је загонетка. Један Француз, као у некој љутњи, говорио је: „Немају ни индустрије, ни књижевности, ни гвоздених путова¹ на суву, ни флоту на мору; ништа немају, да им се одузме све оно што други н-роди за њихове потребе производе, остали би без капе, у самој кошуљи и опанцима, са гуслама у руци. Нико од прстих Француза нема толико неразложног народног поноса, колико га има један њихов козар!“...

Сваки народ има свој понос, али странци држе да оваквог прекомерног поноса, као што је код нас, нигде нема. Може бити да се то њима чини, а може бити да тако и јесте. У коме ћете народу ни ваћи песму у којој девојка пева: „Јарко сунце, лепша сам од тебе!“ Нико нема пословицу која каже: „Сламу једи а ржн!“ — Пре двадесет година селео сам с једним Французом пред цетињским манастиром. Један стари Црногорац, са чибуком² у руци, дође и седе према нама; кад поче нешто ономе странцу говорити, ја му казах: „Не зна он ништа српски, то

1. *гвоздени пушеви*: железнице

2. *цетињски манастир*: подигао га је Иван Црнојевић, 1458 год.; Турци су га спалили почетком XVII в., али га је почетком XVIII в. обновио владика Данило, а потом и Петар I.

3. *чибук* (турска реч): дула.

је Француз“. — Мило беше оном старом Црногорцу, па рече: „Бога ми су Французи ваљести; ништа грђи од нас нијесу!“ — Француз, на те речи, кад сам му их превео, мало се зачуди, па ми рече, те га упитах: јели само у јунаштву? — А стари Црногорац осмелну се, па одговори: „У јунаштву. А у чем хоће друго? Он добро зна да Црногорци не умеју на ужету играти“. — Ја оном Французу само то казах: да он признаје да Французи у јунаштву ништа нису гори од Црногораца; јер он их познаје, борио се с њима по Приморју у својој младости. Мило беше Французу, и пружи руку те се искрено поздрави са оном старцем. У Приморју, кад се побију талијанска и српска деца, ако Талијан буде јачи, па онога обори и коленима удара у прса, опет оно српско дете прети му и виче: „Ха, што ћеш сад, несретниче!“... Године 1813, кад су се Срби спремали да беже у Ћесарију² из Београда, жена војводе Димитрија Кујунџије³ хтела је велики и скуповени ћилим да дигне из собе и да понесе, а Димитрије љутито повиче: „Остави то, жено! Кад дођу Турци, нека виде да је ту српски војвода седео“. — И тако остане сва соба лепо застрта...

И једна прилика у којој је Ненадовић био очевидац, лепо слика шај необични народни понос у Црногораца.

За време мог бављења у Цариграду било је око четирн хиљаде Црногораца у Цариграду и околини. Сви су зарађивали својим трудом лепих но-

---

1. борио се с њима по Приморју: Почетком XIX в, за време Наполеона I (в. примедбу 3, на страни 19), Француска, као савезница Турске, водила је ратове с Црногорцима чак по далматинском Приморју.

2. Ћесарија: земља Ћесарова, Аустро-Угарска.

3. војвода Димитрије Кујунџић: рођен у Новом Павару, пребегаво је устаницима, и убрзо постао војвода за време Првог Устанка; умро је у Смедереву 1843 г.

ваца и слали их својим кућама. Имали су свога старешинну, који се у тадашње време зваше Хрватбаша, што ће рећи главар Хрвата, јер у Цариграду Црногорце не зову друкче него Хрватима... Један Црногорац казиваше ми да то долази отуда што Црногорац, због свог народног поноса, неће ни у Стамболу, за добру плату, под својим црногорским именом Турчина да служи.

Тада беше црногорски Хрватбаша неки Мишан Мартиновић са цетињског поља. Млад, леп, при том бистар и речит човек. Свагда је лепе и чисте црногорске хаљине носио, а поврх њих сребрне токе, ордени и медаље¹. Њега је кнез Данило поставио за свог заступника у Цариграду, да заклања и штити Црногорце. Сваки Црногорац давао му је годишње један динар. То му је била плата с чиме је могао господски живети. Турска власт, ћутећи, признавала га, јер без њега имали би много више посла са Црногорцима. Њему једином било је допуштено да може свагда са оружјем по варошићи, а имајаше лепо оружје, сребром оковано...

Врло често виђао сам се са Мишаном. Заједно смо се по кашто возили на чамцу по цариградском залину и по Босфору... Куд смо год пролазили поред турске страже, сваки стражар учинио му с пушком војничку почаст. Свака стража, кад види оне хаљине и медаље, мисли да је какав генерал. Једном беше с нама један Рус и кад виде то, шалећи се, рече му: „Мишане, ти и енглески посланик, Булвер², највећу славу имате у Цариграду: куда год проћете, свет највише у вас гледа“. — Мишан му ва

1. *медаља*: в. примедбу 1, на страни 76.

2. *Булвер*: енглески политичар и државник, био је енглески отправник послова у Цариграду у време кад је Ненадовић био тамо.

то одговори: „Немој ти Булвера са мношћу равнати; ја се не бих са њим мијењао; он заступа овђе некакву женетину, Викторију¹, а ја заступа јунаке“...

XXVII.

ЛОВЋЕН.

Хоћу да вам говорим о Ловћену, о лепом црногорском брегу. Прво што путнику пред очи изађе, то је он; прву црногорску реч коју чује, то је његово име; прва стопа црногорске земље на коју стане, то је камен од Ловћена. Куд се год макнете, видите га: то је поларна звезда за Црногорце. По њему познају се лепа дани и буре, о њега се ломе громови и олује, а он вечито стоји. — Ловћен зајазно је Јадранско море да не тече даље, он га зауставио да не рони обале српске. Као Херкул² усправио се, и стоји на вечитој стражи. Хиљаде година ударају о њега таласи туђега мора и туђега језика, а њему се ништа не познаје. Црногорац, кад погледа Ловћен, његово срце ојача, лице му се разведри и весело повиче: „Ништа нас не може срушити!“ — Црногорац кад полази у туђ, далеки свет, последњи камен што види од свога завичаја, то су врхови Ловћена; он подигне своју капу и са тешким уздицајем рекне: „Збогом, Ловћене, збогом, кућо моја!“ — И кад више не може да види Ловћен, он, од

1. *Викторија*: краљица Велике Британије (1810—1901).

2. *Херкул*: најславнији јунак грчке митологије, син Зевса. Одликовао се стасом и необичном снагом, и извршио је дванаест опасних и тешких послова, познатих под ивном дванаест Херкулових радова.

жеље, гледа облаке над њим. Лаки бродови носе га у све стране света: куд год прође, види клисуре и планине, али слику свога Ловћена нигде не види; он, планински син, ни у једној туђој планини не налази дивоте.

Ловћен је особит и својом висном и својим изгледом; цар међу бреговима крунисан је „горским венцем“¹. — Дуго сам негда стајао, и, हुтећи, с неком побожиошћу, гледао чувени Парнас²: али, да то не беше брег на ком је прошлост означила бистре изворе свих наука, прошао бих поред њега као поред сваког обичног брда. Узалуд сам на Парнасу тражио да видим чуда и лепоте што су поезију Јелина³ и свих народа на себи привукли; нема их. Ловћен је друкчвији: као магнет привлачи вас к себи; с вашим погледом и вашу душу подиже на своје висине. Ниједан пугиик неће поред њега морем пропловити, а да се не осврне и да не запита: какав је оно брег? — Прве и последње сунчане ждраке⁴ на њему се виде; први облаци и громови од њега се крећу; после буре и олује, први комад ведрога неба њему се јави. Ноћу, мислите да се плаво небо на њега наслонило, рекли бисте да су звезде по врху његовом попадале; кад месец залази, учини вам се да о његове стене удари, и ту се здружи и угаси. Каменити врх његов изгледа као круна, као црква без звоника, као гробница белим платном покривена.

А и шта је друго тај лепо врх Ловћена, него највећа и најчуднија гробница на целој овој земљи! Ту је гроб песника неувелога *Горског Венца*. Ту, на

1. *крунисан је „горским венцем“*: в. примедбу 4, на страни 86.

2. *Парнас*: планина у Грчкој; в. примедбу 1, на страни 64.

3. *Јелини*: стара Грци.

4. *ждрана*: врана.

тој висини, у тој страховитој самоћи сарањен је Раде (Петар II), владика и господар Црне Горе. Громова и морски ветрови једини су који ту тишину потресају. Он је и гробом својим надвисно друге. Ловћен је уздигао његов гроб више свих гробова на овом свету, а његов гроб уздигао је Ловћен више свих словенских брегова; претворило га у Олимпију, у храм где се српске виле скупљају. На дну Ловћена он је угледао овај свет, на врху Ловћена гледа га овај свет. То је планина његовог детињства, његове младости, његове поезије...

На много година пре своје болести, у потпуном здрављу, владика је помишљао на смрт. Једнога летњег дана, ходајући по врху Ловћена, заустави се на средини. Одатле на све стране поглед пун дивоте. И море и горе, Цетиње са својом узаном равницом, Скадар са целим својим језером; столица Иванова, Жабљак, планинске камените пустиње и лепа насељена Бока Которска — све се види. Ту је владика неко време, ћутећи, стајао. Ко зна какве су гу га мисли тога тренутка занимале! Наједанпут куцне штапом о камен и рекле: „Кад умрем, овђе ћете ме закопати!“ — Војводе што су биле око њега, зачуђене, згледе ее; то је против црквеног и народног обичаја да његов гроб лежи у планини, у пустињи. Сваки се епископ сарањује у својој цркви. После кратког ћутања, упитају га: „Зборили ли то озбиље, господаре?“ — Владика опет куцне штапом о камен и понови: „Кад умрем, овђе ћете ме закопати!“ Више се о томе није говорило. Црногорци су испунили његову жељу; он ту данас почива. Већера и постојанијега споменика нема; ни-

1. *Олимпиј*: в. примедбу 6, на страни 65.

2. *столица Иванова, Жабљак*: Жабљак, град у Црној Гори на домаку Скадарског језера, био је престоница Ивана Црнојевића, црногорског владара из XV века.

3. *он ту данас почива*; тело Његовево почивало је у гробовца на Ловћену све до Европског рата. Аустрајанци,

рамиде¹, гробови египатских краљева, шта су друго нег² малене гомиле камења, према ловћенском врху, према томе владицином споменику. И кад на овом свету нестане брегова и људи, мени се чини, још ће трајати два црногорска колоса³: Ловћен и владика...

XXVIII.

МЛАДИ ЊЕГОШ.

На ловћенским висинама има пространих долова и брда, има урвина и шума, има пећина и дубоких провала, у којима вечити снег стоји. Зими ретко ко излази на Ловћен; лети ретко ко силази са Ловћена. Приморци, који од тешке врућине не могу да дишу, често кажу: ко једно лето на планини проведе, два лета себи продужи живота. — По читавом Ловћену можете свуда ићи од катуна³ до катуна, од колибе до колибе, свуда ћете лепо и весело бити дочекани, свуда ћете наћи разговора и забаве, свуда ћете бити понуђени различитим белим смоком и густим овчим млеком, у које обично метну груду снега.

Ту је владика Раде провео оне дане што се у сваком животу броје међу срећне; ту је он, као цар

овладавши тада за кратко време Црном Гором, желели су да у народу убију веру и наду на слободу, коју је Његош толико узносно, раскопали су његову гробницу и снели његове кости у цетњински манастир ноћу између 12 и 13 августа 1919. Те кости су свечано враћене на Ловћен септембра 1925 г., у уметнички израђену капелу, коју је подигао краљ Александар.

1. *Пирамиде*: споменици старог Мисира који су служили за гробнице краљевима. Највећа од њих висока је 138 м., и сматрана је за једно од седам светских чудеса.

2. *колос* (латинска реч): горостас.

3. *кашун*: место у планини где пасу стада оваца, и где се прави сир и масло.

Давид¹, пас'о овце оца својега. Пушка му је била прва забава, а гусле су му биле први учитељ; српска слава била му је прва љубав, а небо са својим звездама прва загонетка. Са висина ловћенских, као дете, гледао је неизбројно пута како се сунце из удаљених снежних планина подиже, а уз гусле слушао је песму, која му је казивала да је за оних бреговима Косово и Призрен, да онамо кроз лепе и плодне земље тече Лаб и Ситница. Неизбројно пута гледао је како се сунце спушта у валове сињег мора, а песма му је казивала да иза тога мора живе Латини. Са висина ловћенских могао је видети све границе малене Црне Горе, а гусле су му помињале далеке и непрегледне границе пространог српског царства. Видео је Црногорце стешњене у ове кршчеве, а песма му је казивала да су узели Турци поље, а Латини² море, а њима остале саме ове камените и неплодне горе. Ни помишљао није да ће он негда бити владика, владалац овога последњег независног огњишта велике Душанове државе. Ловћен је био његов, па шта друго може пожелити ње'гушки³ дити?! Станови⁴ његовог оца били су под самим врхом Ловћена. Ту је било пространо царство његове слободе и његове радости. Ни помислити није могао какве бриге и страсти у светским равницама станују. Срећан и задовољан, радовао би се сваком дану свога живота, јер му је сваки дан доносио нове забаве пуне радости и весеља. Ловћенски орлови једини су били којима је завидео што имају крила.

1. цар Давид; јеврејски цар (X в. пре Хр.), оснивач Јерусалима. Чувен је као песник увншених и побожних Псалми.

2. Латини: овде под речју Латини подразумевају се Талијани.

3. ње'гушки: из црногорског племена Његуша, које живи око Цетиња. Тек владика Петар I почео се потписавати Његош, да би се, вероватно, разликовао од осталих породица Његушких, које нису имале удела у влади.

4. Стан: катуи; в. примедбу 3, на страни 101.

Једно јутро чуо се глас и поклич испод Језерског врха:¹ „Бе је Раде Томов?² Нека одмах иде на Цетиње, зове га господар!“ — Млади Раде пребаци вунену струку преко рамена, и спусти се весело низ ловћенске стрмени, у равно цетињско поље, под Орлов Крш.³ Пред манастиром стајао је, наслоњен на своју сребрну штаку, један висок, скроман и сув старац у црним дугачким хаљинама. Његова дуга брада и коса нису се разликовале од повесма беле свиле; кожа на лицу и на рукама била је, жута као воском помазана. Око њега стајали су оружани Црногорци; они су сви били гологлави: стоје око свеца који још по земљи ходи. То је био владика и господар Црне Горе, Петар I,⁴ потоњи Свети Петар. Пред њим је стајао један ђетић каквог је игда Црногорка однијала: и бистрином, и лепотом, и веселим погледом, све је Црногорце надмашно. То је био Раде. — Једна звезда у кући Петровића, у племену Његоша, спушта се да зађе, а друга, исто тако светла, подиже се да засија. „У томе племену — Црногорци веле, — свагда се роди по један човјек каквога нејма више на овом свијету“. — Пуних двеста година они тако говоре, и пуних двеста година тако се догађа.⁵

1. *Језерски врх*: врх на Ловћену, где се налази Његошева гробница.

2. *Раде Томов*: Владика Раде био је син Тома Петровића, брата владике Петра I.

3. *Орлов Крш*: брдо над Цетвњем, где је подигнут споменик владци Данилу, главној личности *Горског Вијенца*.

4. *Петар I*, назван Свети Петар, владика црногорски од 1782—1830, стриц и претходник Владике Рада. Раговао је успешно с Махмуд-нашом и са Французима у Боки; покушавао је да уведе прве основе грађанског поретка у земљи.

5. *Пуних двеста година шако се догађа*: владика Данило (око 1670—1735) био је први владика црногорски из његушке породице Петровића. Од то доба било је уобичај да

„Раде! рече стари владика — близу је педесет година како управљам Црном Гором, а осамдесет како носим ово грешно тијело по овом свијету. Ја сам сада путник коме сваког минута може доћи заповијест да се крене са ове земље, а хоћу без брига да је оставим; зато, изабрао сам и нациенио тебе за мог наследилика. Треба да сједиш на Цетињу, и да се књижи учиш. Нека Бог благослови тебе и свакога Црногорца, и нека вам умножи сваку добру работу!“¹

— Затим стари владика загрли и пољуби свога синовца. Две сузе, може бити последње, затрепале су као две капље росе у његовим очима. Једна је била суза радости, а друга туге. Радовао се што је у својој кући нашао подмладак на коме ће без брига оставити Црну Гору, коме ће при смрти с поуздањем моћи предати круну Иванову² и жезал³ патријархов, који ће бранити и чувати независност цркве и државе; а тешко му је било што свог најбољега и најдичнијега племенника откида од света и од весеља, што га доводи међу хладне маиастирске зидине, што осуђује његову лепу младост на самоћу, а самоћа је тамница. Знао је добро како му мало даје за оно што му одузима. Даје му два тешка скиптра,⁴ да управља црквом и народом; а одузима му милу слободу. Даје му да буде господар Црне Горе, а да престане бити свој господар. Ловћенске виле, другарице његовог детињства, дале су му трећи скиптар и трећу државу: дале су му безгранично царство поезије.

владичанство, а уз то и управља над Црном Гором оставу у тој породици; то се одржало све до уједињења свих Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу, 1918 г.

1. *рабоша*: посао, рад.
2. *круну Иванову*: круну Ивана Црнојевића, В. примедбу 2, на страни 100.
3. *жезал*: патријархова палица.
4. *скиптар* (грчка реч): палица, знак владалачке моћи.

Раде је остао на Цетињу, да се књизи учи. То је његовој младости била нова забава, којој се врло обрадовао. Видео је да се речи једнога човека могу написати, и стотине година после његове смрти читати и спомињати. Гусле говоре само онима до којих глас њихов може допрети; књига говори и онима који су далеко, она говори кроз векове. Видео је да се може, осим живих људи, разговарати и са онима којих нема више, који су живели и говорили пре хиљаду година. За то је брзо и научио читати. Одмах с почетка читање му се допало и врло га занимадо. Поред све своје врло живе и несташне младости, прочитао је све књиге што су у манастирској библиотеци¹ биле. За кратко време знао је онолико колико су знали и они што су га учили. Стари владика пошље га у Бок у Которску, у манастир Савину, код Новога.² Но и ту не имађше таквих учитеља које за кратко време, својим читањем, у науци није превазишао. Са житијама светих отаца³ у манастиру се није могао задовољити! он је узајмљивао светске књиге из вароши, и читао их. Свом стрциу на Цетиње писао је и покадшто тако шаљива писма, да се и сам стари и брижни владика често насмејао и главарима показивао их и читао. Кад се вратио на Цетиње, донео је собом нових различних књига. Желео је још учити, али, нико није знао начина. Један богати енглески путник, који беше свратио да види Црну Гору, искао га да поведе собом, и у Лондону да га школује и васпита; али владика није пристао на то. Он је желео да Раде остане прави Црногорац, да се образује,

1. библиотека: в. примедбу 7, на страни 16.

2. манастир Савина, код Новога: стари манастир близу Херцег Новог, још из XI в., посвећен Св. Богородици. Обновљен је 1831 год.

3. житија светих отаца: средњевековни списи у којима се описују животи светаца-мученика за веру Христову.

гли не да се полацмани¹. Ко се у младости навикне на европске обичаје, тај не може задовољно живети у овим мучним горама.

XXIX.

СИМА МИЛУТИНОВИЋ САРАЈЛИЈА²

У то доба један стран, необичан човек, бану на Цетиње. По дугачком капуту онасао се херцеговачким појасом, да му не рекну Црногорци иде распојас као Лацманин; поврх широких панталона скопчао доколенице, да не рекну: гаће му се по земљи вуку; за појас зденуо мали нож, да му не рекну иде као женетина (без оружја). Од Котора до Цетиња, кога је год Црногорца путем срео, склопно му руке око врата, и пољубио га у чело. Црногорци освртали се за њим и међу собом говорили: „Овакви човек још нигда није долазио у наше планине!“ — Кад је дошао на Цетиње, свети владика³ загрлио га и рекао: „Благо мени!“ — Главари црногорски скупили се око њега, и жељно слушају његов говор, а он без прекидања прича. Свака његова реч врло их занимала. Збори чисто црногорски а није Црногорац, пита по имену за црногорске јунаке и војводе, као за своје старе познанике, а није их нигде видео; помиње црногорске бојеве, као да их је својим очима гледао. На његову необичну живост и безазленост у причању — главари су се са братском љубављу смешлили.

1. *полацмани*: да се не отуђи. В. примедбу 5, на страни 37.

2. *Сима Милутиновић Сарајлија*: в. примедбу 7, на страни 66.

3. *свети владика*: Свети Петар, Петар I Његош; в. примедбу 4, на страни 103.

Није друго постајало, а на ливаду више по-
нора где су се цетињски младићи бацали камена
с рамена, викну неко испред манастира: „Ђе је Раде
Томов? — Нека одмах иде, зове га господар!“ —
Раде скопча доламу¹ на прсима, пребаци струку² пре-
ко рамена, остави своје младо друштво, и хитро оде.
Кад је дошао, стари владика рече му: „Раде! По-
здрави се с овијем човјеком; то ће ти бити учитељ“.
А онај странац скочи на ноге, загрли и пољуби у
чело свога ученика и повика: „Ово ће бити црно-
горски Ахилес и Орфеј³! Ја ћу га научити да буде
Шпартанац⁴: да подноси глад, жеђ и сваку витешку
невољу“. — Из свега грла насмеја се Ставко Стје-
пов⁵, па рече: „Бога ми, Симо, немаш рашта томе
нас учити; то сваки Црногорац зна мимо све друге
људе“. — Тај чудни странац беше Сима Милути-
новић, чудни песник прослављене „Србијанке“. Глас
његовог имена ишао је далеко пред њим; свуд су
му у сретане руке ширили. Он је певао бојеве и
јунаке, а дошао је у земљу од бојева и јунака; до-
шао је у Црну Гору...

Нигде под небом није било земље која би се
Симином плаховитом духу и уображењу могла већма
допасти, до Црне Горе. Долазећи из бурнога света,
пошто је своје најглавније дело у Липисци⁶ шам-

1. *долама* (турска реч): дуга доња хљива.

2. *струка*: широки црногорски огртач.

3. *Ахилес и Орфеј*: Ахил је био највећи грчки јунак у
Тројанском рату. У њему је оличена највећа храброст. Орфеј
по веровњу Грка, славаи музичар. Свирао је тако складно да
су чак дивље животиње падале вичице пред њега очаране
дивним ивучама.

4. *Шпартанац*: грађанин Шпарте; в. примедбу 3, на
страни 43.

5. *Ставко Стјејов*: војвода из куће Петровића, пле-
мена Ђегуша.

6. *Липиска*: Лајпциг, варош у немачкој покрајини Сак-
сонској. Чувена је са трговине с књигама.

пао, рекли би да је дошао међу ове планине у сретно заветриште, где је могао без сваке бригае, само својој поезији живети; био је у најбољим и у најзрелијим годинама, и могло се очекивати да ће му Црна Гора, земља толиких његових идеала, подићи душу к новим, још лепшим песмама. Али, као нешто необично морамо овде узгред напоменути, да сва његова песничка работа која је у Црној Гори проишла, мале је књижевне вредности. Оно што га из далека одушевљавало, то га из близа загушило.

Сима остане на Цетињу. Раде и још неколико младих Цригораца постану његови ученици. Симинова школа није имала означеног часа ни места. Његова наука, као и васпели његов живот, нису имали никакве системе.¹ Као Платон², он је своје ученике учио, шетајући по зеленим ливадама, и у хладовини испод гранатих дрвета. Кад-кад у десет минута говорио им је: о грчким боговима, о сејању кромпира, о Круговој³ филозофији и о Хајдук-Вељку. Причао им је о јунацима из старог времена, као да су јуче живели, као да се с њима лично познавао. Ученици његови радо су га слушали. Он је био њихов друг и пријатељ. Гусле, песме, гађање из пушака, биле су њихове заједничке забаве. Заједно су са својим учитељем трчали, скакали, бацали се камена с рамена и рвали се. Та то су биле шпартанске игре, које крепе дух и тело, које уздижу јунаштво. Често скину обућу и трче боси преко бодљикавог цетињског поља; треба ноге очврснути. Једнога дана, тако трчећи, удари Сима о некакав

1. *систем* (грчка реч): скуп начела везаних чврсто међу собом.

2. *Платон*: славни грчки филозоф, ученик Сократов. Најзнатнија су му дела *Федон*, *Горгијас*, и др. Поучавао је своје ђаке шетајући.

3. *Круг*: Вилхелм Круг (1770—1842), немачки филозоф и професор университета. Главна су му дела *Основна филозофија* и *Систем теоријске филозофије*.

оштар камен и расече стопалу тако, да му је многа крв почела тећи. Кад су му ученици викали да стане, да му ногу завију, он је непрестано даље трчећи, одговорио: „Не треба мислити на завијање рана, док се до одређеног места не стигне!“ — Стари владика само се смешио, и по кад-кад рекао: „Симо ка' Симо!“

Безазлен, разговоран и дружеван, беше мио сваком Црногорцу. Сви су се радо купили око њега, а он им је причао српску прошлост: причао им је све што је знао, све што је видео и чуо у туђем свету. Тада су путници били велика реткост на Цетињу; године прођу а ниједан странац не спусти своју путничку торбу пред маку цетињску крму. Догађаји у свету о којима се већ престало говорити, били су новост за Црногорце. Пароброда није још било да воза поред далматинске осаје. Свако Симино причање било је занимљиво, најобичније ствари он је са необичном ва ром приповедао. Гледећи га тако једном кад је у друштву говорио, Станко узвикне: „Е јесте ови Чубро неки Чојковић!“ — Сима одмах вапита: шта то значи? шта то значи? — Казаше му: Чубро значи човек с малим ушима, а Чојковић значи да си од човјека, да си од ваљаста оца. — Мило беше Сими, па загрли те пољуби Станка, и од то доба на Цетињу нису га друкче звали него Чубром. Он је доцније многе своје књижевне работе, мес'о свог правога имена, потписивао: „Чубро Чојковић Черногорац“, или само „Ч. Ч. Ч.“

„Ви сте у не-рестаном рату с Турцима; бићете главари ове земље, Турци ће вас неће опкољети; Шпартанци и Црногорци не предају се живи; зато треба да се научите тријети глад, док вам не дође друга војска у помоћ.“ — Тако говораше Сима својим ученицима, и често је у зору полазио са Цетиња, те васцели дан хода кроз брегове и ловћенске планине и у само вече врати се, а цео летан дан ни једнога

залогаја нису метнули у уста. Симу један пут, после таквог хода ухвати грозница. „Јадан Чубро! — рече му Тома, — тебе деца варају: они сваки понесу у недрима хлеба и сира; па кад ти у планину сједиш и неке јаде пишеш, они ти заварају очи и сити ручају; а ти без невоље погибе од глади у нашој земљи!“ — Сими одвећ беше мило, па весело узвикну: „И то је шпартански! И лукавство потребно је у рату!“ — Али после тога нису више ишли у планину да се уче гладовати...

Млади Раде доста се користи Симиным бављењем на Цетињу. Он је за њега био жива енциклопедија,¹ једна, у свако доба отворена књига; могао му је на свако питање одмах одговорити, и опширио о свем и свачем приповедати. Сима је био познат са литературом² многих народа, походио је немачке универзитете, познавао је свет, имао је доста искуства, а врло је радо говорио, причао и друге учио о ономе чему сам себе ниједна није могао научити, јер он је до смрти остао у свим својим, нарочито домаћим пословима, непрактичан³...

Он је задовољно проводио своје дане на Цетињу. Ништа није спречавало његову слободу. Могао је потпуно живити по својој, често чудноватој худи. Његов говор, јело, пиће, одело, лечење, економија⁴ и сав његов живот, беше сама поезија. Уображење било му је хитро и одвећ живо. Мисли су му биле као таласи на мору. У једној памети није се могао обути⁵. Ако се с ким поречка или га когод увреди,

1. енциклопедија: в. примедбу 5, на страни 60.

2. литература (латинска реч): књижевност.

3. непрактичан (грчка реч): који не уме да извучи користи.

4. економија (грчка реч): ред у трошковима у вођењу домаћинства.

5. у једној памети није се могао обути; није се могао задржати на једној мисли.

после пет минута он је то већ заборавио. Није могао живети без друштва и разговора, а при том љубио је самоћу. — Једнога јутра нема Симе на Цетињу. Нестало га. Прође недеља дана, незна се где је; изгубио се. Његови ученици распитују за њега; нема га нигде. У свом цетињском пољу Црногорци разговарају се о њем. Једно момче што је сишло са планине, слуша те разговоре те рече: „Ено таквог истог човјека у нашијем становима: више Жањева поља².” — То заиста беде Сима. Ту је он, у тој пастирској самоћи и тишини, за осам дана написао трагедију³ *Милош Обилић*. И за тих осам дана, као што сам вели, није ништа јео. Но не треба разумети да за цело то време није ни млека пио, кога је довољно имао у ловћенским колибама. При тој слабој храни написао је и слабу трагедију. Но велико дело његовог бављења на Цетињу, остаје му у томе ако буде што год принео те је његов ученик постао прави песник своје земље. Раде, и пре доласка Симина, почео је правити шаљиве и сатиричне песмице, али, може бити, та би се варица у њему угасила, да Сима у то време није дошао, и својим говором и причањем отворио његовом младом уображењу пространу чаробна поља пезије: показао му путању која преко Парнаса,⁴ води у Пантеон⁵ вечите славе. Сви Петровићи, од кад се зна за њих, преко саега љубе славу. То је њихов живот. Ко се прослави и остави деп-спомен за собом, тај се имао зашта и родити. Лепо јунаштво и лепа песма доносе славу. Досадашња историја свих народа то двоје к небу

1. *стан*: катул. в. примедбу 3, на страни 101.

2. *Жањево поље*: место више Котора на црногорској граници према Боки.

3. *трагедија* (латинска реч): позоришни комад где се представља неки догађај који изазива ужас или сажаљење.

4. *Парнас*: в. примедбу 2, на страни 99.

5. *Пантеон*: храм у Риму, подигнут у славу свих богова.

је подизала; пренашала их на богове. Јунаштво је подизало песму, а песма је подизала јунаштво. Свет је навикао сбоје да слави. Јунаци и песници и не маре за друго...

XXX.

ОД КОТОРА ДО ВИР-ПАЗОРА.¹

На бечкој светској изложби² (1873 год.) руски цар³ са црногорским књазом⁴, ходајући и разгледајући изложене предмете, наиђу на један мали параброд, који је као нека особитост био донесен и ту на углед стављен. Обојица су га гледали, обојица се врло допао. У разговору запита цар: има ли Црна Гора воде где би могао пловити такав параброд? И кад чује да осим Црнојевића Реке, по којој лађе плове, има и један део Скадарског језера који припада Црној Гори, окрене се једном од својих ађутанта и заповеди да се узме плав⁵ од тога парабродића, и да се потпуно такав исти параброд у Кронштату⁶ начини, и књазу црногорском пошаље. Та је заповест извршена. Једна војена⁷ лађа донела га

1. *Вир-Пазар*: живо трговачко место на Скадарском језеру, у Црној Гори.

2. *свешка изложба*: в. примедбу 2, на страни 70.

3. *руски цар*: Александар II, владао је Русијом од 1855 до 1881 год. Укинуо је робовање сељака племствима 1863 г.

4. *црногорски књаз*: кнез Никола; в. примедбу 4, на страни 88.

5. *плав* (латинска реч): умањени нарт неког предмета.

6. *Кронштајт*: тврђава и војно пристаниште руско, на ушћу Неве.

7. *војена*: м; војна.

из Русије у Дубровник, ту га спустила на море, а одатле доведен је у Котор. Сад требало га одвести морем до ушћа Бојане, а одатле уз Бојану кроз Скадар у језеро под црногорске обале. Но туда било је сумњиво проћи му: то је турска земља и турска река¹; могли су га Турци, који на све што је црногорско мрзе, зауставити и у комаде разломити и раздробити.

Кнез Никола није хтео налогити ниједном свом војводи да спроведе брод из Кошора до црногорских обала Скадарског језера, јер је знао да су Турци жедни њихове крви. После дугог размишљања, решио се да тај посао повери Љубомиру Ненадовићу и Симу Поповићу², који нису били родом Црногорци. Ова двојица радо су се примили ше дужности, и у Кошору укрцали су се на брод у месецу мају.

Путовати у то доба године по Которском заливу, то је најлепша шетња. Зелене обале поред којих смо пловили, биле су у најлепшем пролетњем цвету и мирису. С обе стране свуда су баште, воћњаци, куће, вароши и села. Свуда су излазили да виде „господарев вапорић“³, и звали су нас да часте. Свак је желео да изближе види дар цара руског. То је први пароброд који под црногорском командом и под црногорском заставом туда пролази.

Наш пароброд тако је мален, да се по њему није могло ходати; то је за путнике било врло не-

1. То је турска земља и турска река: 1874 г., када је овај мали брод уловљен у Скадарско језеро, река Бојана, као и све области око ње биле су под турском влашћу. Тек после црногорско-турских ратова 1877 и 1878 г., Црногорци су помакли своју јужну границу до саме Бојане, док је, међутим, Скадар са својом околином био под Турцима све до Балканског рата 1913 год.

2. Симо Поповић: новинар и просветни радник; уживао је поверење кнеза Николе.

3. вапорић: дим. од вајор (франц. реч): пароброд.

пријатно; морали смо сви на једном месту седети, или, ако нам је повољније, стојати. Читав пароброд у дужини нема више од тридесет стопа,¹ а широк је само седам стопа. На средини има једна узвишена, округла, стаклена собица, у којој на лепа канабета² може сести осам људи. Ленгер, на полу-свиленом конопцу, беше мало већи од удице којом се рибе лове. С пароброда могли смо рукама воду дохитати и умивати се. Врло је мален, али све што је на њему све је вештачки³ и од најскупљег дрвета израђено; а пловио је тако брзо као и велики пароброди...

Сва места у Боки Которској од дужег времена опадају Видите свуда поред обале куће као палате, али пусте, затворене. Оно што су негда стотине бродова радили и возили, то сада неколико туђих пароброда врши. Једини Котор, због пролаза за Црну Гору, напредује, и подиже се. Трговина сваке године све је живља. Пароброди и лађе сваки дан долазе и одлазе, доносе и односе различиту робу и путнике. Трст и Беч нису више далеко. Кад увече, на Риви,⁴ крај мора, свира лепа војена музика, и погледате на свет што се туда шета, чини вам се да гледате на променаду⁵ ма које европске вароши. — „Гледајте, — рече ми један стари Которанин — тамо ће она музика сада стоји и свира њемачки валцер, за моје младости свако вече бјеше ту по један гуслар, а ми сви сједнемо око њега и слушамо јуначке пјесме“. — Но нико неће од Словена жалити за тим временом, кад види да Котор, напредујући у светској цивилизацији⁶, напредује и у словенској народности.

1. *стоја*: в. примедбу 1, на страни 19.

2. *канабе*: в. примедбу 1, на страни 38.

3. *вештачки*: м. умјетнички.

4. *Рива*: пристаниште и шеталиште у Котору.

5. *променада* (француска реч): шеталиште.

6. *цивилизација* (француска реч): углађеност нарав⁷.

Талијански језик све се више губи... У Котору школе на нашем језику, са добрим учитељима и професорима, све се боље развијају. Наука и просвета сложиће и сјединити синове једног истог народа, кад виде да је језик права народност, и кад виде да друга вера и друга писмена, не треба да претворе браћу у непријатеље. И Немци имају две вере и двоја писмена,² па се због тога не раздвајају у две народности. Кад се говором уста разумевају, треба и осећањем да се срца разумевају. Језик је ово велико и истинито знамење, по коме се Срби и Хрвати познају да су деца једне наше мајке...

Пред сами залазак сунца, у друштву са још неколико чамаца, стигнемо под Нови (Кастел-Нови или Херцег Нови). — Толико сам пута дошао и прошао туда, али нигда ми није сва лепота тога краја изашла пред очи као тога вечера. Од Новог где цветају поморанце и лимунови, одакле испод африканске палме гледате врхове снежних брегова и пучину сињег мора, где чујете само свој језик и звона са манастира Савине³, — не тражите лепшега места ни у једином словенском крају; нигде га нећете нићи. У Новоме зими нема зиме, јужни, топли ветар греје га; лети нема несносне жеге; разлађени ветар са отворенога мора провејава га...

Штета је што наши људи које лекари упуте да траже блажу климу, не долазе у Боку Которску и Нови, него иду у туђа, скупа, места, где се, на-

1. *Талијански језик све се више губи*: у Котору, као и по осталим већим местима далматинског Приморја, талијански језик, због учестаних веза с Италијом, био је аватно распрострањен.

2. *Немци имају две вере и двоја писмена*: по вери су Немци највише протестанти и католици; у погледу азбуке, они пишу народном азбуком: готицом, а служе се такође врло много и латинцом.

3. *манастир Савина*: в. примедбу 2, на страни 105.

рочито они што не знају језика, од тешке Самеће још већма разболе...

Пошли су испловили из Кофторског залива, окренули су на ју; дуж обале, и пренавши Бојну Бар и Уцињ, наишли су на место где се Бојна улива у Јадранско море.

Наједанпут приметисмо да смо упловили у мутну воду. Без сваке сумње то је Бојна. Онда окренемо на лево право сувој земљи. После двадесет минута могли смо распознати обадве обале од Бојне, која ту беше тако широка да је изгледала као какав морски затон; особито у то доба, кад се снегови по планинама топе, и после великих пролетњих киша, изгледала је као Нил. Што смо се ближе увиђу примичијали, наш вапор све је лакше пловно, јер је била све јача брзина од Бојне, а уз то још и ветар и таласи што су нас сретали, враћали су нас назад. — Гледали смо на обалу и очекивали да нам се јави крманош, који би нас провезао кроз то онако ушће. — „Ено како маше марамом!“ рече капетан, који је тако кратког вида, да без наочара на тридесет корака не може познати човека. „Шјор¹! Оно бео коњ пасе, и маше репом“ — На целој равници осим тога коња, ниште се друго није видело.

Пловили смо врло тешко, али помицали смо се напред. Када смо већ били близу да уђемо у саму реку, дохвати нас митина и ветар, те нас онет потиснуше далеко у море међ таласе, који се, са својим шуштањем, склопише око пароброда; они се пропињу и додирују до наших седишта, вуку нас за хаљине к себи; њихов чудни жубор учинио ми се да се свађају око свог плена. — Наш крманош,

1. *капетан*: тако је Ненадовић, пријатком ове војске, називао Сима Поповића.

2. *шјор* (талијанска реч): господин. — Слуга на вапорићу, старац Андрија, родом Далматинац; мешовито је у свом говору често талијанске речи.

коме се мора признати велика вештина, окренуо је вапор на другу страну, где водена струја беше слабија, и прилично већ смо се прикучили левој обали Бојане, али још су нас стизали јаки таласи из морске дубљине, кад наједанпут машиниста Карл повика: „Нема више ни угљена ни воде, сад ће машина престати радити“...

Како је машина све слабије радила, брод је, на ужас пушника, пошјао истра ветра, водене струје и морских таласа.

Наша неизвесност није дуго трајала. Један велики талас из даљине морске, кад нас је срео, узео нас је на своја пенушава леђа, и однео нас је у преко на леву страну; ту се наједанпут претвори у стотине малих таласа, па га са свим његовим ужасним шуштањем нестало. Нисмо били од обале даље од триста корака. Наш пароброд престао се љуљати, и ишао је приметно напред. Били смо у пличини. Да је лађа била мало већа, без сваке сумње би ту пропала. Требало је похитати да измакнемо, да нас други талас не стигне и не одвуче опет у море. Срећно смо успели. За неколико минута били смо изван сваке опасности. Кад смо улазили у само ушће Бојане, Сима подиже чашу, и весело викну: „На ушћу Бојане, старе српске ријеке, пијем ову чашу вина у славу јуначке Црне Горе и здравље витешкога црногорског кнеза. Боже, дај да скорим Бојана буде граница црногорске државе“. — Ту здравицу пратили смо пуцњавом из пушака...

Сви са брода дали су се ревносно на посао, сакупили су сува дрва којима су, месцо угљена, ложили машину, и весело су се кренули напред уз Бојану.

За непуна три сата дошли смо у Скадар, и стали смо код дугачког дрвеног моста што води

1. Боже, дај да скорим Бојана буде граница црногорске државе: Та Симина жеља убрзо се испунила, в. примехбу 1, ва страни 113.

преко Бојане. Ту, код самог моста, истиче Бојана из језера. Стали смо на добрих педесет корака од обале, и привезали смо вапор за мост и за неке директе, што су ударени у воду за везивање бродова...

Паша је допустио да можемо даље путовати, како мост буде отворен, али Мусломани Скадранци у гомилама отишли су и казали паши: да ће пре крв пасти, него што ће ма каква лађа с црногорским барјаком¹ проћи кроз Скадар. Сима не да ни споменути да се застава скине: то не може црногорски образ поднијети! — Једно оделење турске редовне војске дошло је на обалу да одржи ред...

Са Цетиња дође нам, на наше питање, кратка телеграфска депеша у којој кажу: „Држите се чврсто, не попуштајте ништа; боље је да изгинете, него да скинете црногорски барјак са црногорског пароброда“...

И шако је због првог црногорског „вапорића“ настао прави сукоб не само између Црне Горе и Турске, него и између разних европских сила, од којих су једне желеле да се не окрње права шурске царевине, а друге, опет, да се не увреди доцхојанство јуначне Црне Горе. После дугог дипломатског преговора, најзад је црногорски захтев испуњен.

Из Скадра кренусмо се на пут врло рано.. Наш брод пловии је пуних шест сати преко језера... Ми смо путовали лепо и мирно. Кад смо се прикучили црногорским обалама, поздравиле нас са брегова пуцњавом из пушака. Познали су црногорску заставу. Тако им је исто одговарано с брода. На Вирпазар стали смо уз сбалу; беше петак, пазарни дан², и много скупљенога света и лађица са свију страна.

1. барјак (турска реч): застава, стег.
2. дипломатски: в. примедбу 1, на страни 40.
3. пазарни дан (турска реч): дан када је тржиште.

Пролазак црногорскога брода посред Скадарског језера, са развијеним црногорским барјаком, сматрали су Црногорци као једну нову победу над турском царвином. Сви што су тога дана били на пазару, истрчали су пред нас на обалу, и од весеља пуцали су из пушала. То је био пркос Турцима, који су своје посаде тада још имали на ближњим острвима...

ДРУГИ ДЕО: ПЕСМЕ.

I.

ТЕБИ САМО.

Теби само, сунце мојих дана,
Песму певам и имену твоме;
Теби само, славом увенчана,
Отворена двер¹ је к срцу моме.
Ти си само једина на свету
Што ме песми свагда узбуђујеш,²
Ти ме само о новоме лету
На певање ново побуђујеш.
Теби само ја певам и пишем,
Рај на земљи ти си мојој души;
Теби живим,³ за те само дишем,
Спомен на те све спомене гуши.
Најслађе бих ја онда живио⁴
Кад бих знао да ћу умрет' за те;
И смрт саму ја бих загрлио,
И умр'о бих све мислећи на те.
Ти си левша од целогa света,

---

1. *двер*: м. двери (врата на олтару).

2. *што ме песми свагда узбуђујеш*: што ме узбуђујеш
толико да морам да пишем песме.

3. *теби живим*: м. зв тебе живим.

4. *живио*: м. живео.

Из тебе ми само сунце сија;
Цветаш лепше од самога цвета,
Име ти је поносно — Србија.

II.

СНАГА НАРОДА.

И преби се сабља бритка,
И златна се круна смрви,
И сарши се страшна битка,
И потону све у крви.
Мртва леже цара оба,
Лежи барјак до барјака,
Лежи јунак до јунака;
Небо озго свод је гроба.
Колико је поље равно,
Нигде живе душе нема,
Притисла га мртва тела,
Што падоше овде славно.
И тамна се ноћца спусти,
Те покровом црним покри,
И у скуте своје обви,
Сав предео овај пусти.

Кроз тишину мртву ову,
Кроз тишину страшну ову,
Један топот иде ближе,
Докле насред поља стиже;
Јунак један коња јаше,
Насред поља тужно стаде,
Око себе гледа јаде,

---

1. *мртва леже цара оба*: у Косовском боју погинуо је српски кнез Лазар и турски цар Мурат.

2. *барјак* (турска реч): застава, стег.

Гледа пропаст славе наше.
 Поломљена бојна копља,
 Погажено златно рухо,
 Изломљене људске груди,
 Исечене десне руке.
 Писну јунак као гуја,
 Јуначко му срце пуче;
 На коњу се он превија,
 И из гласа он јауче:
 „Авај мене до зла бога,
 Авај мене несрећнога!
 На време сам свагда ств'о,
 Где се олтар славе днз'о,
 Где оснићу страшни данн,
 Где се српско име брани;
 А данаске дођох доцкан
 На Косово, на Видовдан;
 Да заједно с браћом будем,
 Да заједно с браћом умрем.
 На што ми је живот више!
 Што да носим сабљу ову?
 Кад јунаци бојак бише,
 Мене не би на Косову!
 Све је, све је овде пало
 Што јуначки живет' знало;
 Само оста јадан Марко,
 Да све ово види 'вако.
 Авај мене и до века,
 Чему с' надах, — шта дочека!¹
 Па потеже сабљу оштру,
 Да прободe своје груди.

То с планине гледа вила, —
 Па се вила јаду сети,
 И одозго млада слети,
 За руке га ухватила.
 Марко с' трже да се борн,

1. *шта* дочека: м. *шта* дочеках.

А кроз плач му вила збори:
„Јадан Марко, стани мако!
Суђено је тако с неба,
Доста их је, доста пало,
Тебе народ јонито треба,
Срушена је српска слава,
Српска срећа и држава;
Ал' то није цигла¹ беда,
Веће прва првог реда²;
Стотинама горин³ злата,
На твој тужан народ чека
Да с' излије као река, —
А Косово, то је шала⁴.”

Опустеће земље твоје,
Сурваће се манастири,
А Турчин ће да се шири
Где дворови српски стоје.
Свуд ће Србину зло да страда:
Згазиће се српска њива,
Заурлаће зверад дивља,
Расплашиће српска стада.
Судбина је неба строга!
Изгинуће много света
Од Турчина овог каста; —
Истурчиће с'брана многа.
Богатство ће с' твог народа
Као пусто расгурити.
Гомилама у туђ свет ће
Од зла с' овог одселити:
За њима ће напает⁵ ићи,

1. *цигла*: јединица.
2. *веће прва првог реда*: то је прва беда по реду. Песник хоће да каже да за овом почетном несрећом доћи ће тек друге.
3. *а Косово, што је шала*: Пораз на Косову је шала, ситница, према осталим невољама које ће снаћи српски народ.
4. *напает*: несрећа, беда.

И тамо ће зло их стићи.
Опустеће цркве ове,
Сам остаће камен ови,¹
Умукнуће српско звоно,
Нит' ће имат' ког да зове,
Да се Христу богу моли.
Кроз ове ће земље гуја
С подигнутом главом ићи,
А Србин ће да се крије
Међу стене и урвине,²
Где ни зверка не сме сићи.
Бос, гологлав, гладан, жедан,
По шуми ће да се ломи;
Од зверова неће с' крити
Турчин ће му зверка бити.
Сећаће се своје славе,
Својег царства и државе,
Сећаће се, Марко, тебе,
Нити ће те ко да криви, —
Спомињаће твоје име,
И шаптаће један другом:
„Марко јоште негде-живи“.

Колико је плавог свода,
Србин данас нема рода.
Сам се тук'о, сам пропао,
Сам ће дуго он да страда;
Сам ће јоште он да трпи
Што год има људских јада.
Али вечност нема краја,
Неће тако довек бити,
Србија ће с' подмладити,
Сетиће се свога раја.
Сам ће Србин треском треснут',
Сам ће сломит' ланце своје;

2. *ови*: м. овај.

3. *ураина*: стрма падина брега.

Сам ће себе он васкрснут; —
Сам ће стати на видело¹
Где народи други стоје.

И с крвавог овог поља
Поникнуће слава боља.
Одавде ће на све стране,
Да с' разнесу тужни гласи;
И гусле ће да одбране
Да се понос не угаси.
Народ онај смрти нема
Изгубљеном који битком²
Прослави се више него
Други народ са добитком.³
На Косово Срб ће дуго
Горко, горко уздисати,
Али га се стидет' неће —
Оно ће га подизати.
У песми ће певати га
Од данаске, па до века;
Косовом ће да се дичи, —
Оно ће му бит' челенка.⁴

III.

ОПШТА КУЋА.

Просуло се вино из Маркове чаше,⁵
Те нам порумени све брегове наше;

-
1. *сам ће стати на видело*: сам ће доћи до светлости слободе и просвете.
  2. *изгубљеном који битком*: ред речи у овом стиху треба да буде овакав: који изгубљеном битком.
  3. *добитак*: победа, освајање.
  4. *челенка*: сребрно перо које се носи као украс и одликовање; овде значи дика.
  5. *из Маркове чаше*: из чаше Краљевина Марка.

И у свако срце што се српско зове
 Ули нову снагу и надежде нове.
 То не било вино из Маркове чаше,
 Већ румена зора буди земље наше:
 „Устајте, устајте, свима зора свиће!
 Сви не по'о хајте,¹ сваком посла биће.
 Та општа је кућа што се сада гради,
 Највећи, најмањи, нека на њој ради.
 Нек' не жали нико живота, имања,
 Да нам кућа наша не буде најмања.
 Већ да у њој могу сви заједно стати,
 Сви које год роди права српска мати.
 Да нам кућа буде велика и јака,
 Као што су куће осталих јунака.
 На своме огњишту да се Србин греје,
 А не да се грчи испод туђе стреје.
 Устајте, устајте, и стари и млади,
 Та општа се кућа општински² и гради.

IV.

ОПРОШТАЈ С НЕАПОЉЕМ.

(Одломак из Писама из Италије.)

Везув³ се пуши,
 Море пенуши,
 Сунце се рађа,
 Креће се лађа.

Збогом, о крају

1. хајте: м. хајдете, ходите.

2. општински: заједнички.

3 Везув в. примедбу 6, на страни 34.

И у свако срце што се српско зове
 Ули нову снагу и надежде нове.
 То не било вино из Марконе чаше,
 Већ румена зора буди земље наше:
 „Устајте, устајте, свима зора свиће!
 Сви не пос'о хајте,¹ сваком посла биће.
 Та општа је кућа што се сада гради,
 Највећи, најмањи, нека на њој ради.
 Нек' не жали нико живота, имања,
 Да нам кућа наша не буде најмања.
 Већ да у њој могу сви заједно стати,
 Сви које год роди права српска мати.
 Да нам кућа буде велика и јака,
 Као што су куће осталих јунака.
 На своме огњишту да се Србни греје,
 А не да се грчи испод туђе стреје.
 Устајте, устајте, и стари и млади,
 Та општа се кућа општински² и гради.

IV.

ОПРОШТАЈ С НЕАПОЉЕМ.

(Одломак из Писам^а из Ишалије.)

Везув³ се пуши,
 Море пенуши,
 Сунце се рађа,
 Креће се лађа.

Збогом, о крају

1. *хајте*: м. хајдете, ходите.

2. *општински*: заједнички.

3. *Везув* в. примедбу 6, на страни 34.

Подобан рају,
Љубимче климе,
Где нема зиме;
Где има цвећа
И без пролећа.
Где нема дана
Необасјаних.
Неапле,¹ њбогом!
Праштам се с тобом.

V.

НА ТЕ МИСЛИМ.

(Одломак из Песма Лаури).

На те мислим, тебе само волим,
И за тобом ја сузе проливам;
На те мислим кад се Богу молим,
На те мислим када крст целивам.

На те мислим кад на ружу гледам,
О радости на свету најслађа!
На те мислим кад се раја сећам,
На те мислим кад се сунце рађа.

На те мислим када берем цвеће,
И кад руку покрај срца метнем;
На те мислим кад се сећам среће,
На те мислим када венац плетем.

Ах, мислићу на тебе до века,
Друге мисли већ за мене није²;

1. Неапле: м. Неапољу.

2. Друге мисли већ за мене није: за мене нема више
друге мисли.

Моме срцу ја не тражим лека,
Док год куца нек за тебе бије.

Не могу те песмом испевати,
Не могу те благом откупити;
Не могу те од мајке украсти,
А морам те до гроба љубити.

VI.

НА ГРОБУ ФИЛОВОФА ШОПЕНХАУЕРА:

Једну трунку од прашине
Ветар донео,
Па је дошла да походи
И твој пенео.

VII.

ВРАЧАРА.

Да ти баба мало врача,
Пружи амо длан:
Казашу ти сваку срећу
И сваки твој сан.
Цигани смо,

---

1. *не могу те песмом испевати*: речи песме су ми недовољне да изразим каква си ти

2. *Артур Шопенхауер* (1788 — 1860), немачки филозоф, творац славних теорија о вољи и о песимизму. Под утицајем Шопенхауерове теорије да су људи ништави, само трунка праха, Немцловнн је и испевао сву кратку песмицу над је. Једном приликом, обилао његов гроб у Франкфурту на Мајни.

Госпођице!
Али нисмо
Варалице.
Ко ме годе длан отворим,
Истину му ја говорим.
Шта је било, шта не бити
Ја гледам;
Не може ми с' ништа скрити
Ја све знам.

Ти си добра, добра, добра!
Ево стоји ту;
Нико није још видео
Такву доброту.
Да си сунце, ти би сјало,
Грејало би свет.
Да си роса, канула би
На најлепши цвет.
Да си птица са крилима,
Могла б' летети;¹
Да си медем, на рану би
Могла с' превити.
Ти си добра, госпођице,
Као добар дан;
Весела си као цветић
Јоште незабраћ.
На свегу си само једна,
Сам те посл'о Бог;
На земљи те поставио
За анђела свог.
Ти се смејеш мојим реч'ма?
Ако, ако, нек!
У весељу и у смеју
Сав провела век.

Шта ћу казат' о лепоти?
Језик ми је нем.

1, летити: м. летети.

Таквог чуда није било!
То тек рећи смем.
Јеси вид'ла кадгод ружу?
Шта велиш?
Огледаш се свако јутро,
Па је не видиш?
Шта је ружа према теби?
Само један цвет.
Такву ружу, к'о ти што си
Још не виде свет.

Ти си мудра и паметна,
Знаш свачему ред;
Руке су ти обе златне,
Речи су ти мед.
Ја не лажем кад говорим,
Истина је то;
Па што ми се тако смејеш,
Божја лепото?
Да ти баба јоште врача!
Зашто не?
На длану ти срећа пише,
Ево гле!
Ти не видиш, ал' ја видим,
Ево стазице:
Пружила се преко длана
Ка' у краљице.
У срећан си с' дан родила,
Девојко!
Путања те ова води
Високо!
У твом срцу ево с' види
Чудан траг:
Једном момку ти си мила,
А он теби драг.
Две путање састају се,
То су срца два;
Тако стоји, ево види,

Не парам те ја,
 То је момак, то је јунак,
 То је соко-мак,
 Благо теби, господице!
 Нек' та буде мама,
 Свеку сања вама једно,
 Једно сунама ма,
 Али једно, једно једно,
 Сјају сунама ма,
 Једно с вама једно греја,
 А друго са те,
 Како гласе он за једно,
 Не умем ти казати.

Што си тако замислила?
 Што се не смејеш?
 Та о тојој срећи причам,
 Зар ме не чујеш?
 — Пружи вама коју пару,
 Која дукат вама,
 Драга не те брзо доди,
 Да те води, — срећан пут!

VIII.

ШЕТЊА ЈЕДНОГА СТЕНОГРАФА: ПО ВАШИРУ.

Чудна врева, чудна смеса,
 Комена се тамо, тамо:
 Један прода, други купи.

1. *сјају*: м. сјаје.
2. *стенограф*: в. примерку 1, на страни 91.
3. *смеса*: на овом месту значи мешавина различитих ствари и људи.

Трећи стоји, блене само.
Ко је вредан не дангуби,
Неће стећи који дрема;
Трче, раде непрестано,
Јер вашара сутра нема.
Вичу, зову, хвале, нуде,
Ценкају се, псују, куде.

„Ходи амо, муштеријо!¹
Ходи лепа рука ко ће?
Куд год идеш нећеш наћи
Овакове јевтиноне².
Ево рука свакојака,
За одрасла и за дете;
Ко год хоће да с' одене
Од врх' главе па до пете.
Ево капут добар, јевтин,
Од те робе бољу што ћеш?
За лето је он начињен,
И зими га носит можеш.
Управо је скројен за те, —
Обуци га — зашто не би?
У пола га цене дајем, —
Ником другом — само теби.
Рукави су, велиш, кратки;
А већ немаш мане друге.
Рукави су, брајко, добри,
Но су твоје руке дуге.

— Панталоне! Гледај чудо!
Три године да те служи;
А ако их ретко носиш,
Трајаће ти јоште дуже.
Гледај само ову робу,

1. муштерија (турска реч): купац.

2. јевтинона (грчка реч): цена која је мања од вредности робе.

Где како се пресијава!
Подерати не може се,
Стоји као кожа права.
Избелене? — ко то рече?
Тај ми само пазар¹ кварн,
Ево види, имаш очи,
Ти разумеш ове ствари.

„Ево капа све по избор!
Ето пробај, узми, мети!
Какву капу човек носи,
Онакве је паметн.
О, како ти лепо стоји!
Узми ово огледало;
К'о министар сад изгледаш
Погледај се само мало.
Ту прљаву баџи шепуз,
Купи ову капу лепу.
Такав момак, к'о ти што си,
Па да такву капу носи!

„Ево чизама; ево обуће!
Боса вам чељад седи код куће.
Купите, — ево од сваке мере.
Овакав еспањ тешко се дере.
Немојте штедет', треба да знате
Да само по две ноге имате;
Па ко их није кадар⁴ обути,
Тај ће пропасти и оронути,
Без капе можеш по трњу ићи;
Обувен може далеко стићи.
Бог нам је дао за главу косу,

-
1. *пазар* (турска реч): продаја, куповина.
  2. *шеја*: дрoњак, рита.
  3. *еспањ* (турска реч): роба.
  4. *кадар*: способан, у стању.

А ногу мораш обути босу.
Од свачег другог откини, штеди,
Ал' за обућу штедња не вреди.
Одео друго само носите —
Опанци темељ су на ком стојите.

„Подарујте, браћо лепа!
Подарујте мене слепа:
Мени ноћ је непрестана,
Ја не видим бела дана;
Немам сувца ни слободе,
Мене туђе очи воде.
Живот ми је жалост сама,
Око мене вечна тама.
Не знам шта су јасне звезде
Што одозго с неба гледе;
Не знам шта је шарна дуга, —
Само знадем шта је туга.
Погледајте јаде моје,
Сетите се душе своје;
Па ми штогод уделите,
И за здравље намените.

„Ходите вина црна и бела,
Ево печења масна, дебела!
Може се јести и кад сте сити,
Вино се може без жеђи пити.
Та зашто с' човек мучи и ради?
Него да нема жеђи ни глади.
Ту је весело где с' једе, пије,
Трбух је живот! — Зар тако није?
Та капу с главе треба попити!
Гологлав треба с' Богу молити.
Та чизме с ногу треба појести!
Босу је лакше коло повести.
Новци у џепу опасно стоје, —
Што је у трбуху то је тек твоје.
У ситог само весело лице,

А песму буди руско-инже,
Свратите ами у страну нашу,
Печено јагње трети у аде,
А живо с' рујно у чаши вина,
И вите госте: халма мена!

„Ево плаћа од мршара,
И ево крстара,
Ситите се, добри људи,
И својат гробара,
Треба вам ми мршара,
Спомен да мршара,
Лакша ће ми мршара бити
Кад нам се мршара!

„Хајте, људи, тамо где се
Онај камен савио је,
Видећете ми камен,
Сад ће почети камен,
Видећете ми камен,
Да к'о камен савио је,
А човека камен,
Да к'о камен савио је,
Има један ми камен,
Па буретом си се камен,
Син му камен савио је,
На умету камен камен,
То је дете камен камен,
Медаљу' је камен камен!

1. *шајра*: мала порцелинска чаша или чинија.
2. *камен*: т. ј. камена савио је.
3. *хајте*: сарањени од хајати, хајати.
4. *вија*: м. шја.
5. *комедија*: на овом месту ваљда швајцарска комедија.
6. *Херкул*: в. примедбу 2. на страни 98.
7. *медаља*: в. примедбу 1. на страни 98.

Краљ швајцарски дао му је
 Кад је лане тамо било.
 Видећете једног старца,
 Сто педесет њему лета;
 Ко посумња видет' може
 Сва његова документа.
 Брада му је до колена,
 А никли му нови зуби;
 Кад му дате ви новца,
 Он се смеје, па их љуби.
 Видећете јоште чуда,
 Којих нема више нигде;
 Краљеви су долазили
 И плаћали да их виде.
 Има псето што рачуна,
 Има медвед који баје,¹
 Има птица што говори,
 Има жена која лаје.
 Хајте, људи то су чуда
 И за младе и за старе;
 Ком' се ништа не допадне
 Вратићемо њему паре.

„Ходи, лимунаде!
 Од ње уста сладе,
 Ово је лек прави,
 Кад вас жег дави.
 Ко се сит напије,
 Више жедан није.
 Слатка је, медена,

1. *краљ швајцарски*: Швајцарска је мала држава у средњој Европи. По свом државном уређењу она је од најстаријих република, и говорици о швајцарском краљу долазе да представљачи намерно обмањују свет на вашару, верујући да је он потпуно необавештен.

2. *документи* (латанска реч): писан доказ.

3. *бајати*: вратати, гатати.

Бистра је, ледена,
Јевтина ка' вода,
Само нек' се прода.

„Ходите амо, ево пазара!
Ево седала, ево самара!
Та ево свега што год требате,
Све је јевтино штогод гледате.
Много ваџари баће, па прона,
Овакве робе већ неће доћи.
Питаш пошто је? — дај руму амо!
Нећемо много да се цевкамо.
Тврдица ниси, види с' на теби,
Па узми седло ти према себи.
Од свог одеља штогод уштеди,
Данас на коњ свет више гледи.
Купи то седло, — та шта се годиш?
У здрављу да га дереш и носиш.

„Чујте, људи, и почујте!
Један мајстор од заната
Изгубио плаву кесу,
И у кеси сто дуката.
Ко је нађе нек' донесе,
Награду ће он примити;
А ко вађе, па сакрије,
Власт ће своје учинити.“

„Устав'те се мало, људи,
Прођите се брата;
Устав'те се да видите,
Ево лепих књига!

-
1. *годиши се*: погађата се.
  2. *мајстор* (немачка реч): вештак, занатлија изучен и признат од стручних власти.
  3. *власт ће своје учинити*: власт ће га казнити.

Ево сановника,¹
Ево рожданика,²
Ево песмарица,
Ево лекарица.³
И вечитог ево
Правог календара,⁴
Купујте, не жалте
За просвету пара.
У књигама стоји мудрост,
У њима се сванта нађе,
Прави пут нам оне кажу,
Ко их чита тај не зађе.⁵
— Тражиш књигу Доситеја?⁶
Имам, како немам?
Кад је читам, чини ми се
Да о рају сневам.
Ено тамо она мала
С плавим коридама:
То је књига Доситеја
С малим песмицама⁷
Име тражиш? Зар још не знаш!

-
1. *сановник*: књига у којој се тумаче снови.
  2. *рожданик*: књига у којој се људима, према дану, месецу и години рођења, предскажује њихова будућност.
  3. *лекарица*: књига с лекарским поукама, подешена за народ.
  4. *вечити календар*: књига у којој су небесте појаве и покретни празници утврђени за безброј година унапред.
  5. *зађе*: погрешно.
  6. *Доситеј Обрадовић* (1742—1811), највећи српски књижевник XVIII века, који је много цењен и радо читан све до данашњих дана. Најгљивија су му дела: *Живот и прикљученија*, *Совети здравога разума*, *Басне* и *Сбораније разних наравоучителних вештеј*.
  7. *То је књига Доситеја с малим песмицама*: Доситеј је написао свега неколико песама. Очито је да продавац књига на вашару жели да потури купцу туђу књигу место Доситејеве.

Ниси распутао,
 Доситеј се по књигама
 Није потаисао.

„Ево дуана, сво цигара!
 Узмите само, — да тражите нама,
 Вино је луксуз, амајбана,
 Ал' бес дуана, амајбана,
 Дуана је само, амајбана,
 С његовом дуана, амајбана,
 Он те да дуна, амајбана,
 У диму тебе, амајбана,
 А тежак постоји, амајбана,
 Једна цигара тебе, амајбана,
 Кад станеш па се дуго замислиш,
 У диму снајке живота, амајбана,
 Када се туга са тебе, амајбана,
 Када те тешка неколи мори,
 У дугој ноћи кад ти с не спава,
 Запали дуана, он те спасава.

„Ходя мараме, паша пешкирач
 По воља свика нана збара,
 Још мало само па нана матаче,
 Све се разгради, сви да промате,
 Шта целни? то су убриси млади,
 Таква је мода, то свика живи,
 Старинским убрисом
 Ко ће да с' брине?
 Старински образа
 Већ нема више.

1. *луксуз* (латинска реч): раскош.
2. *пешкир* (турска реч): убрис.
3. *мода* (латинска реч): ствари и обичаји омиљени у једном добу, који се брже или спорије замењују другима.

Просвета, мода, свуда се шири:
Мали образи, мали пешкири.³

IX.

ПОСЛЕДЊА ПЕСМА:

Ходи ми, ходи, стара лиро⁴ моја,
Ходи ми, песмо, — има л' вас још која
Не тражим да ме, старца, забавите.
Не тражим да ми живот наставите.
Од све вечности један минут мали
Богови с неба и нама су дали;
Ма да је прош'о, ипак нам је мио;
Најлепше ми смо провести га знали:
Ми смо певали.

К'о стара војка кад венути стане,
Грана за граном осуши с' и паве;
Спрема с' да пође са овога света
Без једнога листа, без ни једног цвета:
Без страха чека и на ветрић мали,
Спокојно да се доле у гроб свали.
Што је год могла то је она дала,
Не тражи да јој когод рекле: хвала!
Тако смо и ми проживети знали —
Ми смо певали.

3. *мали образи, мали пешкири*: Ненадовић се подсмевом својом парирају, јер налази да његов морал попусти у иркос ширењу просвете и моде.

4. *Последња песма*. Ову песму испевао је Ненадовић у својој старости, 13 септембра 1890 год., али му она није била последња. Како је он живео после тога још пет година, написао је још неколико песама.

5. *лира* (латинска реч): музички инструмент са клавира, омиљен код старих народа. Песници су обично певали своје песме уз пратњу звукова са лире.

САДРЖАЈ

Љубомир П. Ненадовић	СТР. III
О овом издању	IV

ПРВИ ДЕО: ПУТОПИСИ.

А. — Писма из Грајфсвалда.

I. Омиљеност српских народних песама у Европи	7
II. О путовању	9
III. Ноћ на мору	11

Б. — Писма из Швајцарске.

IV. Полазак из Хајделберга	15
V. На извору Дунава	17
VI. Пењање на Риги	20
VII. У дивљим кланцима	25
VIII. Бачки растанак	30

В. — Писма из Италије.

IX. Први утисци из Неапоља	33
X. Први пут с Његошем	35
XI. Његош и странци	41
XII. Пењање на Везув	44
XIII. Неапољска зора	49

- XIV. Народна песma у Његоту
XV. Тузи Његотског брата народних песма
српског народа

Г. — Песма на Његоту

- XVI. Чаме се зовуће Његотско
XVII. О Његоту
XVIII. Размишљање о Његоту
XIX. О народним песмама
XX. Бесничаје
XXI. Куповина

Д. — Песма на Црна Гору

- XXII. Црногорска храброст
XXIII. Црногорско чашељубље
XXIV. Црногорце о родољубљу
XXV. О Црногорцима
XXVI. Народна песма
XXVII. Ловћен
XXVIII. Млади Његот
XXIX. Сми Младутиновић Сарајлић
XXX. Од Котора до Варшаве

ДРУГИ ДЕО: ПЕСМЕ

- I. Теби само 101
II. Снага народа 102
III. Општа кућа 103
IV. Опросица с Невидом 104
V. На те мисли 105
VI. На гробу Филозофа Шопенхауера 106
VII. Врачара 107
VIII. Шетња јединог стенографа на лашар 108
IX. Последња песма 109